

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK
ANA BİLİM DALI

GÜNEY AZERBAJCAN'DA BASIN FAALİYETLERİ:
MUHAMMET HATEMİ'NİN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Khayala ABBAS

Ankara, 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK
ANA BİLİM DALI

GÜNEY AZERBAJCAN'DA BASIN FAALİYETLERİ:
MUHAMMET HATEMİ'NİN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Khayala ABBAS

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Abdülrezak ALTUN

Ankara, 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK
ANABİLİM DALI

Khayala ABBAS

GÜNEY AZERBAJYAN'DA BASIN FAALİYETLERİ:
MUHAMMET HATEMİ'NİN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı**İmzası**

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi:.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (..../..../2019)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin Adı ve Soyadı

Khayala ABBAS

İmzası

Güney Azərbaycan'ın bağımsızlığı uğruna can vermiş ve bugün Güney
Azərbaycan'ın özgürlüğü için mücadele edenlere ithafen...

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AMH: Azerbaycan Milli Hükümeti

BM: Birleşmiş Milletler

P5+1: BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi ülkeler ve Almaniya'dan oluşan grup

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

UAEA: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

TUDEH: Kitleler Partisi

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	9
GÜNEY AZERBAJYAN'NIN YAKIN TARİHİ	9
1.1 Güney Azerbaycan Milli Hareketi.....	9
1.2. Meşrutiyet Dönemi ve Settarhan	15
1.3. “Azadistan” Özerk Cumhuriyeti ve Ş. M. Xiyabani	18
1.4. Milli Hükümet Dönemi ve S. C. Pişeveri	20
1.5. Müselman Halk Hareketi	22
1.6. Babek Kalesi Hareketi	26

1.7. Karikatür Krizi	29
1.8. “18 Aban” Ayaklanması	31
1.9. “Traktör” Takımı	33
II. BÖLÜM	37
Çağdaş İran	37
2.1. Modern İran Tarihi	37
2.2. Reformcu Cumhurbaşkanı M.Hatemi ve Politikaları	53
III. BÖLÜM	67
M. HATEMİ DÖNEMİ İRAN’DA BASIN	67
3.1. Güney Azerbaycan Basın Tarihi	67
3.2. M. Hatemi Döneminde Basın Alanında Uygulamalar	79
3.3. 1997-2005 Yılları Arasında Güney Azerbaycan’da Yürütülen Basın Faaliyetleri	86
KAYNAKÇA	104
ÖZET	113
ABSTRACT	114

GİRİŞ

İfade ve düşünce özgürlüğü, anayasa ve insan hakları metinlerinde yer alan temel haklardan birisidir. Bu özgürlük ağırlıkla basın faaliyetleri yoluyla kullanılır. Her bir millete kendi ana dilinde eğitim alma ve bu dilde basın faaliyetleri ile meşgul olma hakkı tanınması söz konusuysa, ülkelerin ulusal sınırları içinde, farklı etnik ve kültürel kimliklere sahip toplulukların kendi dillerinde yürüttükleri basın faaliyetleri kimi kısıtlamalara konu olabilmektedir. Bu çerçevede araştırmanın problemini, tarihsel olarak Güney Azerbaycan adıyla bilinen ve bugün İran İslam Cumhuriyetinin kontrolündeki bölgede yaşayanların kendi dillerinde yürüttükleri basın faaliyetleri ve bunlara karşı geliştirilen kısıtlamalar oluşturmaktadır.

Tezin ana konusunu, bugün İran sınırları içinde bulunan Güney Azerbaycan'da basının içinde bulunduğu koşulları araştırmak oluşturmaktadır. Bu çalışma sırasında özellikle, İran'da işbaşında bulunduğu sürede daha liberal politikalar izleyen ve 1997 – 2005 yılları arasında görev yapan Muhammet Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı dönemindeki uygulamalar üzerine odaklanılacaktır.

Bu gün İran dünyada bir fars ülkesi olarak bilinir. Oysa ki, İran coğrafyasının sınırları içerisinde yaşayan milletlerden en büyüğü Azerbaycan Türkleridir. Sayıları resmi olmayan rakamlara göre 30-35 milyon arasındadır. Bu büyük nüfusa rağmen, Azerbaycan Türklerinin dili, kendi dillerinde medya faaliyetleri hep fars iktidarlar tarafından yasaklanmış ve ya kısıtlanmıştır.

Güney Azerbaycan medyası ile ilgili akademik alanda çalışmalar maalesef çok az saydadır. Dünya, aynı zamanda da Güney Azerbaycanın yanbaşında bulunan Türkiye Cumhuriyeti sınırın öte tarafındaki Azerbaycan Türkleri ve onların medyası ile

ilgili bilgisiz kalmıştır. Bu çerçevede tezin en önemli amacı, Güney Azerbaycan olarak bilinen bölgede Türk kökenlilerce yürütülen medya faaliyetlerinin bir görünümü sunmaktır.

Bu çalışmada Güney Azerbaycan Türkleri ile ilgili genel bilgiler verilerek, onların basın tarihi, medya faaliyetleri ve 1997-2005 tarihleri arasında İran'da cumhurbaşkanı olan Muhammet Hatemi döneminde Güney Azerbaycan'da medya faaliyetleri incelenecektir.

Çalışmamın esas amacını Türkiye'de Güney Azerbaycan Türkleri ve onların kendi ana dillerinde basın faaliyetleri ve bu yönde karşılaştıkları zorluklarla ilgili akademik alanda olan boşluğu az da olsa doldurmaktır.

Genel olarak dünyadaki uygulamalar kapsamında, Ulus devletlerin sınırları içerisinde yaşayan her bir millete kendi ana dilinde eğitim alma, basın faaliyetleri ile meşgul olma hakkı tanındığı bilinmektedir. Bu husus 1979'da kabul edilen İran İslam Cumhuriyeti anayasasının 15. ve 19.maddelerinde de görülmektedir. Lakin, İran'da farslar iktidara geçtikten sonra Türk dilinde basın-yayın faaliyetlerinin ve Türk dilinin zaman-zaman yasaklandığını ve ya önemli şekilde kısıtlandığı bilinmektedir. Bu çalışma, Türkiye'de Güney Azerbaycan Türklerinin yürüttüğü medya faaliyetleri konusunda Türkiye'deki bilgi birikimine katkı sağlayacağından ayrıca özel bir önem arz etmektedir.

Tezimde ele alacağım Güney Azerbaycan basınıyla ilgili konuda 3 kuram kullanacağım. Bunlardan biri ve en önemlisi Düşünce ve İfade Özgürlüğü kuramıdır. Geri kalan iki kuram ise Azınlıklar ve Çokkültürlülük kuramı olacak.

a) Düşünce ve İfade Özgürlüğü kuramı:

Her bir insanın kendi düşüncesini özgürce ifade edebilmesi insan haklarının temellerinden biridir.

İfade özgürlüğü anayasal demokrasilerin ve demokratik düzenin temel taşlarındandır. İfade özgürlüğü en geniş anlamıyla; bir düşünce, inanç, kanaat, tutum veya duygunun barışçı yoldan açığa vurulmasının serbest olmasıdır. İfade özgürlüğünün hizmet ettiği iki temel amaç vardır. İlk amaç insanın kendini entelektüel ve iletişimsel açıdan gerçekleştirmesini sağlamak, ikinci amaç ise toplumun demokratik olarak biçimlenmesini sağlamaktır. Bu nedendir ki ifade özgürlüğü yalnızca düşünceyi açıklayan aktif süjeler için değil, bu düşünceye ulaşan pasif süjeler için de önemlidir.¹

İfade özgürlüğü savunusu yapan ilk düşünürlerden biri de on dokuzuncu yüzyılın en önemli toplumsal ve siyasal düşünürlerinden biri olan John Stuart Mill'dir.

Mill'e göre Susturulan herhangi bir düşünce yanlış olsa bile ifade özgürlüğü sayesinde genel kabul gören düşüncelerin daha iyi kavranması sağlanmış olacaktır. Aksi halde kendini otorite olarak kabul ettirenlerin yanılmazlık taslamasıyla karşı karşıyayız demektir. Halbuki onların herhangi bir meseleyi insanlık adına kestirip atmaya hakları yoktur. Unutulmamalıdır ki hiç kimse yanılmaz değildir.²

Düşüncelerin toplumun daha büyük kısmına aktarılması yolunda kitle iletişim araçlarından en önemlisi de basındır. Basın özgürlüğü özgürlükler arasında en ön yerlerden birini tutmaktadır.

İfade özgürlüğünün özel bir biçimi olan basın özgürlüğünün öneminin bir sebebi de kamuoyu üzerindeki etkisidir. Çünkü basın özgürlüğü yalnızca kişilerin düşüncelerini serbestçe ifade edebilme özgürlüğünü içermez. Bunun yanında kişilere haber, düşünce ve bilgilere ulaşma hakkı da verir. Basın halkın toplumsal sorunlar

¹Hazar Zeyneb, Basın Özgürlüğü ve Ulusal Güvenlik, Gazi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi C.XVII, Y. 2013, Sayı 1-2, S. 1525

²Mill. J. S., Özgürlük Üzerine, Oda yayınları 4 baskı, İstanbul, Aralık 2015. s.26

hakkında bilgi edinmesine, tartışmasına ve siyasal kararları denetlemesine ve etkilemesine aracı olmaktadır.³

Basın özgürlüğü ile ilgili Birleşmiş Milletler bünyesinde kabul edilmiş olan Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme var. Bu sözleşmenin 19. maddesinin 2. fıkrasında "Herkesin ifade özgürlüğü hakkı vardır; bu hak gerek sözlü, yazılı, basılı veya sanat eseri şeklinde, gerekse seçilen diğer herhangi bir yoldan ülke sınırları söz konusu olmaksızın, her türlü haber ve düşüncüyü araştırma, alma ve verme özgürlüğünü içerir."⁴

Güney Azerbaycan'da Türkler neyin ki ana dillerinde basın yayın faaliyetleri ile meşgul olmak, hatta anadilinde küçük broşürler bile yayımlayamıyorlar. Bunu yaptıkları zaman okudukları, çalıştıkları yerlerden atılıyorlar veya gözaltına alınarak farklı cezalara maruz kalıyorlar.

Bugün İran'da Türk aktivistlerin ve gazetecilerin hapse atılması İran'ın da üyesi olduğu Birleşik Milletlerin kabul ettiği Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme'nin 19. maddesine zıttır.

b) Azınlıklar:

Azınlık kavramının çok da eskiğe dayanan bir tarihi yoktur. Bu kavram 16. Yüzyıl Reform hareketinden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır.

Azınlık kavramını asıl geliştirerek onu uluslararası hukuk ve ilişkileresokan, Katolik ve Protestan yönetimli devletler arasında imzalanan azınlıkkoruma antlaşmaları oldu. Çünkü, karşı tarafta kendilerinin azınlığı bulunanve kendi içlerinde karşı tarafın azınlığı yer alan bu devletler, 1562'de başlayıp1598'e dek süren ve tam

³ Hazar Zeynep, age, s. 1526

⁴Batur Melike, Kitle iletişim Özgürlüğü, Turhan Kitabevi, Ankara 2006, s.10

olarak Vestefalya Antlaşmasıyla ancak 1648'de biten kanlı "din savaşları"yla birbirlerini "imana" getiremeyeceklerini anlayınca, karşılığı olarak azınlıkların koruyacak yöntemler düşündüler".⁵

"Azınlık" kavramının tanımı ile alakalı farklı fikirler öne sürülmüş, kavramın tanımlanmasıyla ilgili bilim ve uluslararası çevrede tartışmalar olmuştur.

Tartışmalar sonucunda kabul görmüş en kapsamlı tanım Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu Raportörü Francesco Capotorti'nin 1977 yılında hazırladığı etnik, dinsel ve dilsel azınlıklara mensup bireylerin haklarına ilişkin çalışmada yapmış olduğu tanımlamadır.⁶

Capotorti raporunda azınlığı, "bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayıca az olan, egemen konumda olmayan, üyeleri o devletin vatandaşı olan nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel veya dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik, üstü örtülü de olsa, bir dayanışma duygusu gösteren bir grup" olarak tanımlamıştır.⁷

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu'nun 1949'daki üçüncü oturumunda kabul

⁵Orhan Baskın, Türkiye'de azınlıklar, kavramlar, iç mevzuat, içtihat, uygulama, TESEV yayınları İstanbul 2004, s.11

⁶İdris Mesut, Türkiye'de Azınlık Basına Bir Örnek Süryani Kadim Cemaatinin Yayıncılık Faaliyetleri: İdem dergisi örneği. Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi. İstanbul 2016. s.39

⁷Akgül Hüseyin, Azınlık Kavramı: Azınlıklarla İlgili Düzenlemeler, Azınlık Kavramı ile ilgili Temel Sorunlar ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Azınlıklara Bakış, Akademi Kitabevi, İstanbul 2003, s.9.

edilen ve halen BM'nin resmi azınlık tanımı olarak yer alan metne göre azınlık; "bir toplum içinde sürekli etnik,dilsel ve ya dinsel geleneklere veya diğer önemli özelliklere sahip olan, bu özellikleri ile toplumun diğer kesimlerinden açık olarak ayrılan ve bu özellikleri muhafaza etmek isteyen, hakim pozisyonda bulunmayan gruplar" ı ifade etmektedir.⁸

Günümüzde İran olarak bilinen coğrafi bölgenin içerisinde yalnızca farslar deyil farklı Türk toplulukları, Beluclar,Araplard,Kürtler ve s. yaşamaktadır. Azınlık olarak tanımlanan bu gayri-fars milletlerden en büyük nüfusa malik olanı Azerbaycan Türkleridir. Gayri resmi bilgilere göre sayıları 30 milyonu aşkın olub da İran'ın hemen hemen tüm bölgelerinde yaşamaktadırlar. Azerbaycan Türkleri tarihi toprakları olan ve günümüzde Güney Azerbaycan adlanan, İran'ın Kuzey Batı bölümünde yoğun olarak yaşamaktadırlar.

İran'daki diğer gayri-fars milletler gibi Azerbaycan Türkleri de azınlıklara uluslararası resmi kurumların tayin ettiği hakk ve hukuktan mahrum bırakılmaktadırlar. Bunun en basit örneği için İran hapisanelerine bakmak yeterli. Bugün İran hapisaneleri Türk,ArıpBelucve.s azınlıkların aktivistleriyle doludur.

c) Çokkültürlülük kavramı:

Çokkültürlülük, hem sosyoloji hem de politik felsefede kullanılan bir terimdir.Farklı etnik kökenlerin kendi kimliklerini feda etmeden karşılıklı anlaşdığı ve diyalogu olduğu bir kültürel çoğulculuk anlamına gelebilen,kesin çizgileri olmayan bir terimdir.⁹

Çokkültürlülük kavramı uzun bir geçmişe sahip olsa da çokkültürcü anlayış ve politikalar anlamında modern sonrası zamana denk gelmektedir. Etnik azınlıklara ve

⁸Akgül, age., s.10

⁹<https://fr.wikipedia.org/wiki/Multiculturalisme>(erişim, 20.03.2018)

yerlilere yönelik geçmiş politikaların artık etkisini yitirdiği bir dönemde ortaya çıkan çokkültürcülük yaklaşımı, günümüz açısından, alternatif yaklaşımlarla birlikte halen anılmakta ve uygulanmaktadır.¹⁰

Temel olarak çokkültürlülük olarak adlandırılan kültürel çoğulculuk biçimi, özünde liberal bir çoğulcu toplum tasarımı olarak gelişim göstermeye başlamış bir siyasi akımdır.

Bu anlamda bu kavram, kültürel kökeni ne olursa olsun farklı kültürel geleneklerin eşitlik esasına dayanarak bir arada yaşamalarında herhangi bir sorunun olmadığını ifade eden siyasal ve toplumsal bir sistemin ifadesi olarak ortaya çıkmıştır.¹¹

Dünya tarihine baktığımızda hemen hemen her dönemde çokkültürlü toplumların var olduğunu görmekteyiz.

Günümüz devletlerin de ekseriyeti çokkültürlüdür. İran İslam Cumhuriyeti de bu ülkeler sırasındadır. İran sınırları içerisinde yaşayan 60 milyondan fazla insanın hepsi fars kültürünü taşımamaktadır.

Ele aldığımız tez konumuzun baş rölü olan İran sınırları içerisinde yaşayan Azerbaycan Türkleri de bu ülkedeki çokkültürlü milletlerden sadece biridir.

İster İran İslam İnkılapı, isterse de, ondan önceki Pehlevirejmi döneminde olsun bu ülke sınırları içerisinde yaşayan Azerbaycan Türkleri fars kültüründen çok farklı olan kendi kültür, gelenek ve adetlerini yaşamakta hep fars yönetimlerinin zorbalıklarıyla karşılaşmış ve günümüzde de bu sorun daha hall edilmemiş. İran

¹⁰Erdoğan, Mustafa, Liberal Toplum Liberal Siyaset, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1998. S.195

¹¹Ay Aysel & Aydoğan Filiz, Çokkültürlülük Bağlamında Türkiye’de Çokkültürcü Medya ve TRT Kürdi, İnsan&İnsan (3/9, Yaz/Summer 2016), s.3

hapshanelerine gözattığımızda orda hapis hayatı yaşayan Azerbaycanlı sanatçılar, şairler, müzisyenlerin ve s. sanat adamlarının varlığı yukarıda dediklerimizi kanıtlıyor.

Araştırmada birinci ve ikinci el kaynaklar incelenecek, İranda Muhammet Hateminin cumhurbaşkanlığı dönemindeki Türkçe yayınlanan medya kurumlarının başkan ve ya çalışanları ile söyleşiler gerçekleştirilecek, aynı zamanda Güney Azerbaycan medyası üzerine yazılmış kitaplar, akademik makaleler ve tezler incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNEY AZERBAJYCAN'NIN YAKIN TARİHİ

1.1 Güney Azerbaycan Milli Hareketi

1925'e kadar İran'ı Türk asıllı Kaçarlar yönetmiştir. 1925'de İngilizlerin yardımı ile Fars kökenli Pehleviler İran'da yönetime getirildiler. Pehlevilerin yönetiminin başlamasıyla Türklerin de bu coğrafyada asimilasyonu başlamış oldu.

İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri 20. yüzyılın başından itibaren kendi Türk milli kimliklerini korumak doğrultusunda çeşitli tarihi olayların gerçekleşmesine sebep olmuşlardır. Bu tarihi olayların ilki İran'daki "Meşrutiyet Hareketi"dir. 1905'ten itibaren Tahran'da başlayan meşrutiyet hareketi 5 Ağustos 1906'da Muzaffereddin Şah'ın meşrutiyet fermanını imzalamasıyla sonuçlanmıştır. Bu zamana kadar olaylara karışmayan Azerbaycan'da Tahran'da milli meclisin açıldığı 7 Ekim 1906 tarihiyle aynı günde "Azerbaycan Milli Meclisi" açılmıştır.

"Milli Meclis" adından endişeye kapılan Tahran tarafından yapılan baskı üzerine bu ad "Azerbaycan Eyaleti Encümeni" şeklinde değişse de halk içinde "Kutsal Encümen" olarak kullanılmaya devam etmiştir. Adı geçen encümen bu tarihten itibaren Azerbaycan'ı yönetmiş ve despotizme karşı açılan savaşta Azerbaycan halkına önderlik etmiştir.¹²

Azerbaycan Türklerinin mücadelesi Ş.M. Xiyabani'nin önderliğinde 7 Nisan 1920'de "Azadistan Devleti"nin kurulmasıyla devam etmiştir. "Milli Hükümet" iş başına gelir gelmez reformlar uygulayarak Azerbaycan'ın demokratikleşme ve modernleşmesini amaçlamıştır. Ama ne yazık ki merkezi yönetim bu girişime fırsat

¹²Keskin Arif, "Güney Azerbaycan Milli Hareketine Tarihsel Bakış", Genç Birikim

tanımamıştır.1920 yılı Eylül ayında İran Hükümeti'nin gönderdiği silahlı birliklerle çatışan “Milli Hükümet” yenilgiye uğramış, liderleri Hiyabani ise bu çatışma sonucu şehit düşmüştür. Bu olayın ardından Keleyber bölgesinde Kiyemi'nin önderliğinde bir direniş hareketi başlamış ancak bu isyan da devlet güçlerince bastırılmıştır.¹³

1 Şubat 1922'de Lahuti'nin liderliğinde Tebriz'de başka bir isyan gerçekleşmiş ancak bu isyan da hükümetin gönderdiği Rıza Han birlikleri tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Hakimiyeti ele geçiren Rıza Han ilk günden başlayarak Fars olmayan milletlere karşı asimilasyon siyaseti uygulamaya başlamıştır.

Bir Fars milliyetçisi olarak bilinen Rıza Han İngilizlerin yardımı ile 1925 yılında yönetimi Kaçarlardan almış ve bütün İran'ı yönetmeye başlamıştır. Bu politikanın bir sonucu olarak 1930'da Farsça, İran'ın tek resmi dili olarak ilan edildi. 1935'te Farsça olmayan (Türkçe, Arapça,vs.) coğrafi ve tarihsel isimler değiştirilmeye başlandı. 1937'de ise Azerbaycan Eyaletinden geriye kalan kısım iki bölüme ayrıldı.

Bu dönemde Azerbaycan ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan ciddi bir gerilemeye maruz kaldı.¹⁴1941'den Azerbaycan Türkleri S.C.Pişeveri'nin başkanlığı altında Pehlevi rejimine karşı kendi hakve özgürlükleri uğruna mücadeleye başlamış,1945'te Milli Hükümeti kurmuş ve 1 yıllık da olsa Türkleri bağımsızlıkla tanıştırmıştır. Milli Hükümet 1946 yılında Pehlevi rejimi tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu olay sonrasında Güney Azerbaycan'da Fars rejiminin Türklere karşı asimilasyon politikası daha belirgin biçimde uygulanmaya başladı.

İran'da1979'da yaşanan İslam Devrimi'nden sonra Güney Azerbaycan'da istiklal hareketi yeniden alevlendi. Devrimin önemli liderlerinden olan Azerbaycan Türkü Ayetullah Şariatmadari'nin “Benim yerim 17.5 milyonluk Azerbaycan Türkünün

¹³Keskin A, agm s.11

¹⁴Keskin A, agm, s.12

istinad noktası olan Tebriz olacaktır" sözleriyle kendini bulan Güney Azerbaycan'ın özerklik talebi halk tarafından desteklendi ve onun başkanlığında Müselman Halk Partisi (Hizbi Halk Müselman) kuruldu.¹⁵Fakat bu süreçte Şeriatmedari'nin sunduğu birçok fikir Humeyni tarafından beğenilmedi ve aksine Humeyni en yakın arkadaşlarından biri olan Şeriatmedari'yi kendisi için artık bir tehlike olarak görmeye başladı ve bu hareketi bastırmak için çeşitli çalışmalar yürüttü.

1980'lerin sonlarında ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan (Kuzey) Azerbaycan'da başlayan milli hareketler ve Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) gibi siyasi yapıların kurulması Güney Azerbaycan'ı da etkiledi.

1989 yılının Aralık ayının başlarında yerel AHC eylemcileri Güney ve Kuzey Azerbaycan sınırında yerleşen Nahcivan'ın şehir ve köylerinde yaşayan insanlarla beraber sınır boyunca toplandılar. Protestocular "Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın birleşmesi" talebinde bulundular. Göstericiler sınırın güneyinde kalan soydaşları ile iletişimler kurdular. Güney Azerbaycan'ın özgürlüğünü simgeleyen 12 Aralık günü göstericiler özellikle eğlence atmosferi yarattılar. 31 Aralık'ta gösterilerin tonu değişti. Göstericiler sembolik anlamda iki Azerbaycan'ı birleştirmek amacıyla sınırdaki tel örgüleri ve bir takım sınır istasyonunu yıktılar ve sınırın güneyindeki akraba ve soydaşlarıyla buluştular.¹⁶ Bu olay nedeniyle 1991 yılından bu yana 31 Aralık "Dünya Azerbaycan Türkleri Dayanışma Günü" olarak kutlanmaktadır.

¹⁵Kalafat Yaşar & Keskin Arif, "İranlılık Paradigmasının Çöküş Süreci ve Güney Azerbaycan Milli Hareketi'nin Yükselişi", Güney Azerbaycan Sosyal, Kültür ve Siyasi Araştırmalar Dosyası, Ankara-2005

¹⁶Shaffer Brenda. "Sınırlar ve kardeşler: İran ve Azerbaycanlı kimliği".İstanbul Bilgi üniversitesi yayınları, İstanbul 2008. s. 161

Yaşanan sınır protestoları, 1991'de Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ve 1992'de Güney Azerbaycan'a karşı hassasiyeti ile tanınan Ebulfez Elçibey'in cumhurbaşkanı seçilmesi ile de Güney Azerbaycan'da yeni bir hareketlilik dönemini başladı.

1990'ların ilk yarısı, İran'da Azerbaycan Türklerinin genel olarak Azerbaycan ve Türklük konularının ilgisinin yoğunlaştığı zamanlardı. Bu yıllarda Güney'deki Azerbaycan Türkleri, siyasi ve ekonomik başarılarıyla orantılı toplumsal bir statülerinin olmamasından, medya organlarının “Türk” kavramını olumsuz kullanmasından ve Farslaştırma politikalarından daha fazla şikayet etmeye başlamışlardı.¹⁷

Bu yıllarda Güney Azerbaycanlı öğrenciler Türk dili ve kimliği uğrunda yeni bir hareketin başlangıcını oluşturdular. 80'li yıllarda bile Güney Azerbaycan'dan “Şehriyar”, “Bulut KARAÇORLU-Sehent”, “Samet BEHRENGİ”, “Ali Rıza NABDEL-Oktay”, “Dr. Heyet” ve “Dr. Nutki” gibi milli şahsiyetler çıkabilmiştir. 90'lı yılların başında belirli bir aydın kesimin arasında yaşamakta olan milli mücadele, Azerbaycan Milli Hareketi adı ile üniversite öğrencileri arasında hızla yayılmaya ve Aydın-öğrenci-halk zincirlemesi ile tabana inmeye başladı. Gelişmek için bütün müsait koşulları elde eden hareket 10 yıl gibi kısa sayılabilecek bir süre içinde kitlesel hareketlere neden olacak kapasiteye ulaştı.

Güney Azerbaycan'da 90'lı yılların sonlarında ve 2000'li yıllarda bir adım daha ilerleyerek siyasi faza giren ve örgütlenme aşamasına gelen Azerbaycan Milli Hareketi kitlesel hareketlere neden olabilecek kapasiteye ulaştı. İlk dönemlerinde daha çok

¹⁷Sarıkaya Yalçın. “İran'da Milliyetçilik”. Ötüken yayımları, İstanbul 2008. Sayfa 201

öğrenci etkinlikleri ile kendini gösteren bu hareket, yıllık “Babek Kalesi Kurultayları” ile yılda bir kere gövde gösterisi sayılabilecek mitinglere başlamıştır.¹⁸

2000’li yılların başlangıcında Azerbaycan Türklerinin kahramanı olan Babek’in bir zamanlar kendine mesken seçtiği kaleye her yıl 1 Temmuzda, yani Babek’in doğum günü olan günde yürüyüşler başlatıldı. Başlangıçta kültürel aktivitelerin sergilendiği yürüyüşte, sonraki yıllarda siyasi konuşmalara ve Türk milli kimliğinin öğrenciler dahil olmak üzere, sıradan halk arasında geniş kitlelere yayılması için faaliyetler sergilenmeye başlandı. Bu da İran rejimini korkuya saldı ve rejim, bu harekete katılanları tutuklamağa ve farklı işkencelerle korkutmaya başladı.

Güney Azerbaycan’da artan milli kimliğe dönüş ile hak ve özgürlük talepleri, İran rejiminin bütün yasak ve baskılarına rağmen hızlı şekilde yükseldi. Bunun akabinde 22 Mayıs 2006 tarihinde Türklerin İran’ın resmi gazetelerinden birinde karikatürle aşağılanması sonucu tarihe “Karikatür Krizi” olarak geçen olay yaşandı ve bu da bardağı taşıran son damla oldu. Bir anda milyonlar sokaklara döküldü. Protestolar Güney Azerbaycan sınırlarını aşarak diğer bölgelere, Tahran da dahil bütün İran’a, oradanda dünyanın farklı ülkelerine yayıldı.

2 aya yakın devam eden ayaklanmada 100’den fazla can kaybı yaşandı ve onlarla protestocu tutuklandı. “Karikatür krizi” ayaklanması Güney Azerbaycan’da yaşayan Türklerin daha geniş bir bölümünü milli kimlik ve milli hakları uğruna mücadele etmesi konusunda bilinçlendirdi. Bu olay daha sonraki yıllarda yaşanan pek çok eylem ve protestoya ilham kaynağı oldu.

2011’de Güney Azerbaycan’da yeniden protestolar başladı. Bu protestolar İran yönetiminin Güney Azerbaycan’ın Urmu bölgesinde bulunan ve dünyanın ikinci büyük

¹⁸Keskin Arif, “İranlılık Paradigmasının Çöküşü ve Güney Azerbaycan Millî Hareketinin Yükselişi”, Stratejik Analiz, Mart 2004, Sayı 47

tuz gölü olan Urmu (Urmiye) Gölünün¹⁹ kurutulmasına karşı yapılıyordu. 2011 yılının Nisan ayının başlarında başlayan protestolar Güney Azerbaycan'ının Urmu, Tebriz, Erdebil gibi büyük kentleriyle birlikte İrani'nin başkenti Tahranda da yapıldı. 2 Nisan 2011'de Tebriz'de yapılan Urmu Gölü protestolarına polis müdahale etti ve 70'den fazla protestocu gözaltına alındı. 20'den fazla protestocunun yaralandığı haberleri verildi.

Urmu Gölü protestoları Eylül ayına kadar kısa aralıklarla devam etti. İran'da Azerbaycanlı Siyasi Tutukluları Savunma Derneği (ADAPP) 3 Eylül 2011 tarihli yayınladığı haberde 27 Ağustos Tebriz, Erdebil ve Urmu şehirlerinde çok sayıda insanın

¹⁹ Büyüklüğüne göre dünyanın ikinci büyük tuz gölü olarak kabul edilen Urmu Gölü 5.200 km² yüz ölçümüne sahiptir. Üzerinde 100 kadar ada bulunan gölün kuruma sebebi uzmanlara göre, gölün üzerinde yapılan barajlarıdır. Güney Azerbaycan'ının Tebriz, Urmu, Selmas, Hoy gibi büyük şehirleri Urmu gölünün yakınlarında bulunmaktadır. Toplamda Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayanlardan 5 milyondan fazlası bu bölgede bulunmaktadır. Göle 13 akarsu akmaktadır. Çok çeşitli canlılara ev sahipliği yapan Urmu Gölü 1971 yılında İran'ın Ramsar kentinde imzalanan anlaşmayla UNESCO tarafından Biosfer rezervi ilan edilmiştir. BM Çevre Programına göre, göl uzun sürelik kuraklık, tarımın genişlenmesi ve üzerinde kurulan barajlardan dolayı 1995'den kurumaya başlamıştır. Bugün gölün % 95'inin kuruduğu ve rüzgarla çevreye yayılan tuz tozlarının gölün etrafında yaşayanlar açısından önemli bir sorun olduğu bilinmektedir.

katılımıyla protestoların düzenlendiğini ve bu protestolar polisin müdahale ettiğini, 3 protestocunun öldürüldüğünü belirtti.²⁰

27 Ağustos protestolarında çok sayıda yaralı olduğu bildirildi. Bu protestolar sırasında yaralanan göstericilerin çoğunun tedavi için başvurdukları hastanelerden tedavi sırasında zorbalıkla alınıp götürüldükleri gelen haberler arasındadır. Protestolarda 100'den fazla kişinin gözaltına alındığı bildirildi.²¹

Güney Azerbaycan'da gerçekleşen bu protestolara destek olmak için Bakü, Ankara, Vancouver, Toronto, Helsinki ve birçok ülkelerin başkentlerinde ve büyük şehirlerinde yaşayan Azerbaycan Türkleri İran elçiliklerinin önünde protestolar yapmıştır.

1.2.Meşrutiyet Dönemi ve Settarhan

1828`de Azerbaycan -Rus işgalindeki Kuzey ve İran işgalindeki Güney olarak-kiye bölündükten sonra Azerbaycan Türkleri arasında yayılan en büyük başkaldırı hareketi Meşrutiyet Hareketi'dir. 12 Aralık 1905`de Tahran`da rejime karşı gelen 17 tüccarın tutuklanması ile başladı. Bu olaydan sonra halkın aydın ve esnaf da dahil büyük kesim itiraz eylemlerine başladı. Eylemleri inkılap komisyonu olan "Encümen-mexfi" (Gizli encümen") yönlendiriyordu.²²

²⁰https://www.dw.com/fa-ir/a-تظاهرات-در-تبریز-در-اعتراض-به-وضعیت-در-یاچه-ارومیه/6492088?fbclid=IwAR2296yyUuOlQ8LYJSrrneOVzitKnoOIZq09_CfwQD7VhmRgpSf47EaAlvU(erişim, 15.03.2018)

²¹<http://guneyyesi.blogspot.com/2011/09/adappn-bildirisi-iranda-urmu-golu.html>(erişim,15.03.2018)

²² Tagiyeva Şevket, Rehimli Ekrem, Bayramzade Samed, Güney Azerbaycan, Orhan yayınları, Bakü, 2000, s. 153

14 Aralık`da itirazcılar Tahran yakınlarında "Şah Abdülazim" mabedinde toplandılar ve oturma eylemine (beste oturmak) başladılar. Dönemin Başbakanı Emin`ud-Devle`nin emri ile eylemcilerin üstüne silahlı birlikler gönderilse de onlar oturma eyleminden vazgeçmediler. İtirazcılar taleplerini 8 maddeden oluşan yazı şeklinde hazırlayarak devlet yetkililerinde sundular. 10 Ocak 1906`da yetkililer itirazcıların hazırladıkları 8 maddeden oluşan talepleri kabul ettiklerini beyan ettiler. Bunun ardından itirazcılar oturma eylemine son vererek Tahran`a döndüler. Ama Tahran`a dönen eylemciler rejim tarafından takip edilerek tek tek tutuklandı, işkenceye maruz kaldılar. Olaylar böyle devam edince 1906 yılının Ağustos ayında Tahran ve İran`ın diğer bölgelerinde itiraz eylemleri başladı. Azerbaycan`ın özellikle de Tebriz`in bu eylemlere katılması Muzaffereddin Şahı korkuya saldı. Ayaklanan halk meclisin çağrılması, halka karşı acımasızlığı ile tanınan dönemin başbakanı Emin`ud-Devle`nin istifası, anayasanın (meşrutiyet) ilan edilmesi ve s. gibi taleplerde bulundular.

Ayaklanan halk karşısında güçsüz durumda kalan hasta Şah Muzaffereddin 5 Ağustos 1906`da anayasanın hazırlanıp kabul edilmesi ve 2 gün sonra Meclise seçkiler hakkında ferman imzaladı. Eylül ayında meclis seçimleri başladı.

Meşrutiyet Hareketi konusunda uzman Ahmet Kesrevi rejimin bu geri çekilmesini Tebriz başta olmak üzere bütün Azerbaycan`da meşrutiyetçilerin aktif eylemleri ile ilişkilendirerek, rejimin zafer ümitlerini Tebriz`de başlayan eylemlerin mahvettiğini belirtmektedir.²³

7 Ekim 1906`da Tahran ile birlikte Tebriz`de de "Azerbaycan Milli Meclisi" açıldı. "Milli Meclis" adından endişeye kapılan Tahran tarafından yapılan baskı üzerine bu ad "Azerbaycan Eyaleti Encümeni" şeklinde değişse de halk içinde ismi "Kutsal

²³ Tagiyeva Şevket, Rehimli Ekrem, Bayramzade Samed, "Güney Azerbaycan", Orhan yayınları, Bakü 2000, s. 154

Encümen” olarak kullanılmaya devam etti. Encümen bu tarihten itibaren Azerbaycan’ı yönetmiş ve despotizme karşı açılan savaşta Azerbaycan halkına önderlik etmiştir.²⁴

1906 yılının Aralık ayının sonlarında Tebriz’de Encümeni korumak için silahlı bir birlik oluşturuldu. Bu birliklere "Serdari Milli" lakabı ile tanınan Settarhan ve onun silah arkadaşı "Salari Milli" lakaplı Bağırhan kumanda ediyordu.

Rejim Tebriz’de günden güne Encümene olan halk sevgisinden korkarak acımasızlığı ile bilinen Nizamülkü Azerbaycan’a vali tayin etti. Lakin Vali Azerbaycan’da durumun kritikliğini görüldürüme sadece seyirci kaldı.

Bu dönem Tebriz’de “Azerbaycan Meşrutiyet Cumhuriyeti” fikrinin de dillendirildiği bir dönem olmuştur. Nitekim, Settar Han o dönemde merkezi hükümeti şöyle tehdit etmiştir: *“Bizim isteğimiz bu zulüm ve diktatör yönetiminin son bulmasıdır. Biz hukuk, hürriyet ve anayasa talebinde bulunuyoruz. Biz Şah’a bir kötülük gelsin istemiyoruz. Ancak o (Şah) bizim istediğimizi bize vermelidir. Yoksa cumhuriyet ilan edeceğiz.”*

Güney Azerbaycan’daki Meşrutiyet Hareketi’ni yenmek için Rusya ve İngiltere Settarhan’ı Tahran’a gitmesi konusunda zorladılar. 19 Mart 1910’da Settarhan ve Bağırhan Tebriz’den ayrılarak Tahran’a gittiler. Tahran’da milli kahramanlar olarak karşılanan Settar ve Bâgir Hanlar Milli Şura Meclisi’nin ikinci oturumunda, milletvekilleri tarafından Meşrutiyetin Gerçek Kurtarıcıları olarak onurlandırıldılar ve Meclis tarafından kendilerine birer şükran plaketi sunuldu.²⁵ Settarhan ve Bağırhan

²⁴Keskin Arif, “İranlılık Paradigmasının Çöküşü ve Güney Azerbaycan Millî Hareketinin Yükselişi”, Stratejik Analiz,Mart 2004, Sayı 47

²⁵ Erol, O.,İran İç Politikasında Azerbaycan Türkleri (1906-2006). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2007,s.14

birkaç gün hükümetin onursal misafirleri olarak kaldıktan sonra şimdiki Rus büyükelçiliğinin olduğu yerde bulunan Park-ı Atabeg'e yerleştiler.

7 Ağustos 1910 tarihinde gece Settarhan ve korumalarının yerleştiği Atabeg Parkına bir saldırı düzenlendi ve bu saldırıda ağır yaralanan Settarhan ev hapsinde tutulmaya başlandı ve 9 Kasım 1914'de Tahran'da hayatını kaybetti.²⁶

1.3. “Azadistan” Özerk Cumhuriyeti ve Ş.M. Xiyabani

1. Dünya Savaşı sonlarına doğru 1917'de Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi sonrasında Kuzey Azerbaycan'da olduğu gibi Güney Azerbaycan'da da insanlar milli bir devlet kurma konusunda çalışmalara başladılar. 1918 yılında Kuzey Azerbaycan'da milli hareketin zaferi ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması Güney Azerbaycan'da özgürlük isteğini daha da artırdı.

1917 yılında Azerbaycan Demokratik Fırkası ve onun önderi Şeyh Mehemed Hiyabani'nin önderliği ile Güney Azerbaycan'da halk bir cephede birleşerek özgürlük mücadelesine başladı. Aynı yılın Nisan ayının 9'unda Fırka'nın resmi gazetesi olan "Teceddüd" yayınlanmaya başlandı.

1919'da İran Şahının İngilizlerle ülkeyi müstemlekeye çevirecek bir anlaşmaya imza atması Güney Azerbaycan'da insanları özgürlük mücadelesine hız vermeğe sevk etti. 1919 yılının Ekim ayında Tebriz'de insanlar ayaklanarak Şahın buradaki valisini şehirden kovdular.Yalnız Tebriz değil Güney Azerbaycan'ın Hoy, Erdebil, Astara, Marağa, Eher, Zencan gibi şehirlerinde de isyanlar çıktı. 7 Nisan 1920'de Ş.M.Hiyabani'nin önderlikettiği bir silahlı isyan başladı. O gün yüzlerce isyancının karşısında Hiyabani isyanın amacını böyle açıkladı:

²⁶ Tagiyeva Şevket, Rehimli Ekrem, Bayramzade Samed, “Güney Azerbaycan”, Orhan yayınları, Bakü 2000, s.165

"İran'ın bağımsızlığı uğrunda gençlerini feda eden biz Azerbaycanlılar Tahran hükümetinin zulmüne ve tazyikine maruz kaldık. Biz İran'ı İngilizlere satan hükümete karşı bu günden isyan bayrağını kaldırarak özgürlüğü sevenlerin vatanı olan Azerbaycan'ı "Azadistan" adlandırarak bütün dünyaya beyan ediyoruz."²⁷

Halkın büyük katılımı ile gerçekleşen mücadele ile İran'ın Tebriz'deki tüm yetkililerini kovan Hiyabani, 10 Nisan 1920'de Tahran'la ipleri tamamen kopardı. Azerbaycan Demokrat Fırkası'nı kurarak Tahran'ın emirlerine meydan okudu. Tebriz merkez olmak üzere Güney Azerbaycan'ın kontrolünü ele geçirdi.²⁸

22 Haziran 1920'de Hiyabani ayrı bir hükümet kurulduğunu açıkladı. Bir gün sonra da (Güney) Azerbaycan'ın adının "Azadistan" olarak değiştirildiği ilan edildi.²⁹ Milli Hükümet bağımsız, demokrasiye dayalı cumhuriyet fonksiyonunu üstlendi. Milli Hükümet kısa zaman içinde Güney Azerbaycan'da birçok ıslahat yapmaya başladı. İlk önce Azerbaycan Türkçesi devletin resmi dili ilan edildi. Ordu oluşturulmaya başlandı ve Milli Savunma Gücü (Milli Gvardiya) yaratıldı. Eğitime çok önem veren Hiyabani "Mehemmediyye" ve "Hikmet" isimli 2 kız okulu açtırdı ve tüm okullarda eğitimin Azerbaycan Türkçesinde olmasını sağladı.

Hiyabani Tahran'dan gönderilen tüm bakanları geri göndererek kendisi bakanlar tayin etti. Azadistan'ın ve Hiyabani'nin günden güne artan nüfuzu İran ve İngilizleri rahatsız etmeye başladı. Hiyabani, Azadistan tarihinde bir daha tekrarlanmayacak son konuşmasında şunları söyledi:

²⁷ İbrahimov (Şahin) T. A. İran Komünist Partisinin yaranması, Bakü,1963, s.178

²⁸ Kautouzian Homa, State and Society in İran: The Eclipse Of The Qajars and The Emergence Of The Pahlavis, I.B.Tauris Yayınları, Londra, 2000, s.70

²⁹ Azeri Ali , Azadistan Devleti ve Şeyh Muhammed Hiyabani, Yayın tarihi yok, Ankara, s.263

“Biz, bütün Azerbaycan`da demokrasi hakimiyetini istiyoruz. Eyalet ve vilayetler düşüncelerini özgürce söyleyebilmeli. Hakkımızı korurken, gerekirse canımızı veririz. Bu yolda ölmek, şerefsizce yaşamaktan daha iyidir.”³⁰

Hiyabani`nin reformları ve kültürel programları, başlattığı isyanın 12 Eylül 1920`de Rıza Han`ın güçleri tarafından bastırılmasıyla yarıda kaldı. Rıza Han demokratları dağıttı ve sonra 14 Eylül 1920`de Hiyabani`yi idam ettirdi. Rıza Han`ın özerklik hareketini bastırmadaki başarısı daha sonra İran Şahı olarak iktidara gelmesinde önemli ölçüde rol oynadı.³¹

1.4.Milli Hükümet Dönemi ve S.C.Pişeveri

155 günlük Azadistan deneyiminden sonra yeniden İran kontrolüne giren Güney Azerbaycanlıların dilini ve kültürünü yaşatmak konusundaki çabaları sürdü. İkinci Dünya Savaşı süresince 1941- 1946 yılları arasında Güney Azerbaycan`da başlayan ayaklanmaya önderliği Bakü`de Güney Azerbaycanlı bir işçi ailesinde büyüyen Seyit Cafer Pişeveri yaptı. Pişeveri 11 yıl İran`ın “Kasri-Kacar” hapisanesinde tutuklu kalmıştı. Hapishaneye bir komünist olarak giren Pişeveri, oradan sosyal adaletçi ve demokrasiden yana bir milliyetçi olarak çıktı.³²

Eylül 1945`te, Cafer Pişeveri`nin liderliğinde Fıkra-i Demokrat Azerbaycan hareketi resmi olarak kuruldu. Fıkra, İran`da etnik azlıklar için dil hakkını savunuyordu. Fıkra aynı zamanda Azerbaycan`ın birliğini sınıf çatışmasından daha çok savunuyordu. Fıkra, diğer konuların yanı sıra Azerbaycanlıların kendi eyalet meclislerine sahip olma ve okullarında Azerbaycan Türkçesini kullanma hakkını da savunmaktaydı.³³ 5 Eylül

³⁰Azeri Ali, age,s.264

³¹Shaffer Brenda, age,s.50

³² Ören Mehmet Metin, İran Türkleri Hürriyet Hareketleri, Mars matbası yay, 1980, s.80

³³Shaffer Brenda, age.s. 63

1945'ten itibaren Fırka'nın resmi yayını olan "Azerbaycan" gazetesini Azerbaycan Türkçesinde yayınlamaya başladılar.

12 Aralık 1945'te Azerbaycan Demokrat Fırkası Azerbaycan Milli Hükümetini (AMH) kurdu ve Seyit Cafer Pişeveri Milli Hükümetin başı olarak seçildi.

Kurulduğu günden Azerbaycan için faaliyetlere başlayan Milli Hükümet, sosyal, ekonomik, kültürel alanlarda birçok işlere imza attı. Güney Azerbaycan Milli Hükümeti kısa zamanda var oluşuna rağmen benzersiz işler yaparak köylerde 2000, kentlerde ise 500'e yakın ilk ve ortaokul tesis etti. Onlarca Türkçe gazete ve kitap yayınlamaya başladı. Azerbaycan tiyatrosu oluşturuldu. C. Pişeveri'nin bizzat denetimiyle caddeler asfalt kaplandı.

Bir devletin belki 10 yılda yapabileceği reformlar halkın iradesiyle ve AMH tarafından 11 ayda hayata geçirildi ve en önemlisi yıllarca yasaklanan Azerbaycan Türkçesi resmî devlet dili statüsüne kadar yükseldi. Milli Hükümet döneminde yalnız kitap ve gazete değil, resmî mektuplar ve belgeler de Türkçe yazılmıştır.³⁴ İlkokul öğrencileri için Ana Dili adlı altı ciltlik ders kitabı yayınlanmış, Tebriz Üniversitesi kurulmuş, Tebriz radyosu tesis edilerek Türkçe yayın yapmaya başlamıştır.

Tahran yönetimi, Azerbaycan Milli Hükümeti'ni yasa dışı ilan ederek 10 Aralık 1946'da, Amerikalı General Noman Schwartzkopf'un komutasında ve ABD'den satın alınan 40'ı dört motorlu savaş uçağı olmak üzere 150 savaş uçağı 147 top ve binlerce ağır silahla donatılmış İran ordusu, beş koldan Tebriz üzerine yürüdü. Şah orduları 12 Aralık 1946'da Tebriz ve Urmiye'ye girdi. Bu sırada 25 bin kadar Azerbaycan Türkünün katledildiği 2bin 500 kişinin idama mahkum edildiği, 8 bin kişinin ağır

³⁴<http://www.sorgulamazamani.com/tr/makale/turklukbilimi/165/azerbaycan-milli->

[hokumetinin-qurulusu-ve-dil-politikasi/#.W3xzYegzaM8](http://www.sorgulamazamani.com/tr/makale/turklukbilimi/165/azerbaycan-milli-hokumetinin-qurulusu-ve-dil-politikasi/#.W3xzYegzaM8)(erişim, 20.03.2018)

cezalara çarptırıldığı, 3600 ailenin Fars bölgelerine sürgüne gönderildiği, 70 bin kişinin ise Kuzey Azerbaycan'a sığındığı belirtilmektedir.

Olaylar sırasında, Tahran yönetimine bağlı silahlı kuvvetlerin, Güney Azerbaycan'daki kültür, sanat ve edebiyat ocakları, yaynevleri, kitapçılar ile şairlerin ve yazarların evlerine dönük geniş bir tahribat yaptığı, Azerbaycan Türkçesi yayımlar başta olmak üzere, bütün Türklükle ilgili kitapları toplatarak Azerbaycan Türkçesinde "tongal" denilen büyük meydan ateşlerinde yaktıkları da bilinmektedir.³⁵

Azerbaycan Hükümeti'nin 1946 yılında kanlı şekilde ortadan kaldırılmasından sonra S.C.Pişeveri, korumalarıyla birlikte Bakü'ye sığındı. Onunla birlikte onlarca şair, yazar, bürokrat, milletvekili de Bakü'ye gitti. Dönemin SSCB Başkanı Josef Stalin Pişeveri'nin, SSCB'ye bağlı Azerbaycan'daki Türkleri ayaklandıracağından çekindiğinden, Pişeveri'den silahını bırakıp korumalarını dağıtmasını istedi. Ancak Pişeveri Güney Azerbaycan'a dair ideallerinden vazgeçmeden, Tebriz'e dönük yeni bir hareket yapmak için Gence yakınlarındaki Hacikend ormanında hazırlık yapmaya başladı. Bu çalışmalarını sürdürürken de, Azerbaycan'ın Yevlak şehri yakınlarında 11 Temmuz 1947 günü bir trafik kazasında yaşamını yitirdi. Ancak bu olayın Pişeveri'ye dönük trafik kazası süsü verilmiş bir suikast olduğu düşünülmektedir.

Azerbaycan Milli Hükümeti'nin kurulması ve sonrasında yaşanan olaylardan sonra Tahran rejiminin Güney Azerbaycan'a dönük asimilasyon politikası hız kazandı.

1.5. Müselman Halk Hareketi

Güney Azerbaycan'da milli kimliğin korunmasına dönük siyasal hareketler, Azerbaycan Milli Hükümeti deneyiminden sonra görece azalsa da hiçbir zaman tamamen yok olmadı. 1978'de İran'da İslam Devrimi gerçekleşti ve 1979 yılı Şubat

³⁵ Dr. Kafkasyalı Ali, İran Türkleri, Bilgeoğuz yayınları, İstanbul 2010, s. 87

ayında 1925`den beri yönetimde olan Pehleviler sülalesi yerini İslam Cumhuriyetine bıraktı.

İslam Devrimi`nin zafere ulaşmasında fars olmayan halkların, özellikle Azerbaycan Türklerinin etkisi büyük olmuştu. Devrim Kum şehrinden başlasada, Tebriz`in katılımıyla başarıya ulaşmıştı. İslam Devrimi`nin önderi Ayetullah Humeyni olsa da Azerbaycan Türklerinden olan Ayetullah Kazım Şeriatmedari devrimin ikinci adamıydı. Azerbaycan Türkleri onu kendilerinin müctehidi³⁶ olarak görüyor ve ona güveniyorlardı. Bu dönemde İran`daki siyasi örgütlerin çoğu gayri-resmi olarak etnik çizgide örgütlenmişti. Humeyni`nin destekçilerinin İslamcı Cumhuriyet Partisi`ni kurmasından bir hafta sonra Ayetullah Şeriatmedari`nin takipçileri 25 Şubat 1979`da Müsülman Halkın Cumhuriyetçi Partisi`ni (MHCP) kurdu.³⁷ Yeni kurulan bu parti Şeriatmedari tarafından da onaylandı ve Azerbaycan Türkleri arasında teşkilatlanmaya başladı. MHCP`nin Tebriz, Kum ve Tahran`nın güneyinde teşkilat ofisleri açıldı. 1979 yazında Güney Azerbaycan`ın devlet kurumları ve ordunun yüzde 90`ı Şeriatmedari ve MHCP`lilerin elindeydi.³⁸

İslam Cumhuriyeti`nde 1979`un Aralık ayında yapılan referandum ile teokratik Anayasa Kazım Şeriatmedari ve MHCP üyelerinin karşı olduğu 110. maddeyi de

³⁶ Müctehid sözcüğü dinen ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerde açıkça bildirilmiş olan din bilgilerini, toplayan, kitaba geçiren, açıkça bildirilmemiş, kapalı bildirilmiş olan bilgileri de anlayıp, açıklayabilen derin âlimleri tanımlasa da, burada bir tür önder olarak da anlaşılabilir.

³⁷ Shaffer Brenda, age.s. 106

³⁸ Rezmi Maşallah, “Azerbaycan ve Conbeşe Terfdarane Ayetullah Şeriatmedari Dar Sale” 1358[Farsça]. (Azerbaycan ve 1980 Yılında Ayetullah Şeriatmedari Yanlılarının Hareketi), Tribun yayınları, Stokholm–2000, s.35

içerecek biçimde kabul edildi. İslam Cumhuriyeti'nin yeni kabul edilen Anayasa'sının 110. maddesine göre, Vilayet-i Fegih (bütün devletotoritesinin tek dini lider etrafında merkezleştirilmesi) kavramı yaratıldı ve uygulamaya başladı. Bu çerçevede Ayetullah Humeyni yeni kurulan cumhuriyetin başkanlığına getirildi.

Şeriatmedari ve Humeyni arasında önceleri de fikir farklılığı olsa da, bu ayrılığın kırılma noktası dönemin baş savcısı Sadik Halhali'nin 22 Nisan 1979 yayınladığı makale oldu. "İhanetkarların elinden mazeretleri almak gerekir" başlıklı makalesinde Halhali MHCP'nin yaratılmasının yanlış olduğunu, bir ülkede iki partinin varlığının sorunlara sebep olacağını yazıyordu.³⁹

Halhali'nin bu makalesi yayınlanmasının ertesi gün Tebriz'de okullarda protestolar başladı. Esnaf da işini durdurarak eylemlere katıldı. Meydanlarda halk "Kanuni esaside olan esli 110 ziddi beşerdi, eger islah olmazsa batildi, hederdi"⁴⁰, "Biz Şeriatmedari askerleriyiz", "Xalxali idam edilsin" ve "Put sındıran Humeyni kendisi puta çevrilir"⁴¹ gibi sloganlar atıldı.

Humeyni ve takipçileri Şeriatmedari'nin gittikçe artan etkisinden korkarak onu daha da tehlikeli görmeye başladılar. Böyle olunca Humeyni doğrudan değilse de, dolayı yolla Şeriatmedari'nin evine baskın düzenleterek bir suikast yaptırdı. Yapılan baskınlardan birinin sonucu Şeriatmedari'nin evini koruyan polislerden biri öldürüldü. Bunun arkasından Tebriz'de halk yeniden meydanlara çıktı. Bunun üzerine Humeyni Şeriatmedari'ye karşı olan suikastleri lanetleyen bir açıklama yaptı ve geçmiş olsun ziyaretinde bulundu.⁴²

³⁹ Rezmi Maşallah, age. s. 36

⁴⁰ "Anayasada yer alan 110. madde insanlığa aykırıdır, eğer düzeltilmezse batıldır."

⁴¹ "Putları kıran Humeyni kendini puta çevirdi."

⁴² Rezmi Maşallah, age.s.106

Tebriz’de meydanlarda olaylar devam ederken İslam Cumhuriyeti Başbakanı Mehdi Bazirgan bir konuşmasında MHCP’nin faaliyetlerinde ve Tebriz’de gerçekleşen olaylarda Rusya ve dış güçlerin parmağı olduğunu ileri sürdü.

Bunun ardından zaten meydanlarda olan Tebrizliler 6 Aralık 1979 günü Tebriz Radyo ve Televizyon binasına yürüyerek işgal ettiler. Radyo binası önüne toplanan Tebrizliler hükümete birkaç maddeden oluşan beyanat hazırladılar. Hazırlanan beyanatta şunlar vardı:

- Yeni kabul edilmiş anayasanın 110. maddesinin iptal edilmesi,
- Şeriatmedari’nin evine yapılan baskının suçlularının bulunup adalete teslim edilmesi,
- Merkezi hükümetin Güney Azerbaycan’a gönderdiği polislerin geri çekilmesi,
- Azerbaycan’da devlet memurlarının, din adamlarının Şeriatmedari tarafından tayin edilmesi.⁴³

Protestocular sivil havaalanının kontrolünü de alırken ve Tebriz’de bulunan ordu güçleri onlarla çatışmayı reddetti. Tebriz’deki hava kuvvetleri birimleri isyancılara destek verdi ve üniformalı askerler, Ayetullah Şeriatmedari’yi desteklemek için yapılan üç gösteriye katıldı. Hızlanan protestolar Tebriz’den dışarı çıkarak Güney Azerbaycan’ın diğer şehirlerine, Erdebil, Urmu ve Germiye başta olmak üzere diğer şehirlere yayıldı.

Olayların kontrolden çıktığını gören Humeyni 6 Aralık 1979’da Şeriatmedari’yi ziyaret etti ve eğer protestocular 24 saat içinde haberleşme kulesini boşaltmazlarsa İslami Konsey Meclisi’nin⁴⁴ Tebriz’i bombalatacağını söyledi.⁴⁵

⁴³Rezmi Maşallah, age.s. 130

⁴⁴İslami Konsey Meclisi İran’da İslam Devrimi sonrasında kurulan ilk kurumlardan biridir. Genel politikaları şekillendirmekten sorumludur. Ancak günlük konularla

Güney Azerbaycan`dakan akıtılmasına karşı olan Şeriatmedari protestoculardan iletişim kulesini ve ele geçirdikleri hükümet binalarını Humeyni destekçilerine bırakmalarını istedi. Bu adım sonrasında 9 Aralık 1979`da Tebriz`de Humeyni destekçilerinin izdihamlı eylemi gerçekleşti ve Şeriatmedari yanlıları ve MCHP üyeleri arasında çatışmalar yaşandı.

Humeyni destekçileri ele geçirdikleri karakollarda polislerin ellerinden silahlarını almaya başladılar ve bu sırada taraflar arasında çatışmalar yaşandı. Bu sırada Tahran`dan çok sayıda özel kuvvet de Tebriz`e getirildi. Yaşanan çatışmalarda onlarca insanın yaşamını yitirdiği bilinmektedir.

12 Ocak 1980`de Tebriz`de 11 MCHP`li başkanın idam edilmesinden sonra çatışmalar daha da şiddetlendi. MCHP`lilere dönük baskı İran-Irak savaşı başlayana kadar devam etti.⁴⁶Böylece, dil ve kültürleri üzerinden yasağın kalkacağı umudu ile İslam Devriminin gerçekleşmesinde ve zafer kazanmasında en büyük çaba göstermiş Azerbaycan Türkleri büyük hayal kırıklığı uğradı. Kurdukları Müselman Cumhuriyeti Halk Partisi İslamcı Devrim Muhafızları tarafından kanla boğuldu. Şeriatmedari ise Kum şehrindeki evinde 1986 yılının Nisan ayında yaşamını yitirinceye kadar ev hapsinde kaldı.

1.6. Babek Kalesi Hareketi

1990`da Sovyetler Birliği çöktü ve bunun neticesinde 70 yıl bu birliğin işgali altında kalan Kuzey Azerbaycan 1991`de ikinci kez bağımsızlığa kavuştu.

yakından da ilgilidir. Bu Konseyin 1979`da İran`da hükümetten daha güçlü bir konumu vardır.

⁴⁵Shaffer Brenda, age.,s.114

⁴⁶Shaffer Brenda, age.,s.117

ArasNehri`nin kuzey tarafının bağımsızlığı, güneyde İran işgalinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin özgürlük mücadelesinin yeniden ateşlenmesine zemin yarattı.

90`ların sonlarından başlayarak her yıl 4-5 Temmuz`da Güney Azerbaycan`da insanlar Babek (Bezz) kalesine yürüyüş düzenleyip Azerbaycan kahramanı Babek`in doğum gününü kutlamaya başladılar.Babek, 9.yy`da Arap işgallerine karşı Azerbaycan`da başkaldıran Hürremiler Hareketi`nin önderidir. 23 yıl boyunca Arap işgalcilerine karşı direniş göstermiş ve 2 Arap halifesini yenmiş bir Azerbaycan kahramanıdır.

829`da Marağa savaşında Babek`in önderliğinde Hürremi ordusu Abbasi Halifeliğinin sayıca kat güçlü ordusunu yendi. Neredeyse tüm Azerbaycan Arap işgalcilerinden temizlendi.⁴⁷Bu haliyle Babek Hareketi Arap ve ırkçı Abbasi halifelik zihniyete karşı koyan devrimci ve milli şuurun göstergesi olarak kabul edilmektedir. Babek`in geçmişte Abbasi zulmüne karşı gösterdiği direnişten hareketle, milli hakları elde etme mücadelesinde Güney Azerbaycan Türkleri, her yıl düzenledikleri Babek Kalesi yürüyüşleriyle, bu sembolik tarihi yürüyüşlerin etkisini hissetmeye başladılar.⁴⁸

1999`da başlayan yürüyüşler Babek`in Arap işgalcilerine karşı mücadele verdiği zaman kendine mesken edinmiş olduğu Güney Azerbaycan`ın Karadağ ilinin Kalheyber bölgesindeki Bezz kalesinde yapılıyordu. Buranın adı sonradan Azerbaycan Türklerinin Babek`e olan sevgisinden dolayı Babek Kalesi olarak anılmaya başlandı.

Babek Kalesi yürüyüşleri ilk önce öğrenciler tarafından düzenlendi, lakin kısa süre sonra Güney Azerbaycan`da binlerce kişi bu yürüyüşlere katıldı.Siyasi içerikli şiirlerin ve bağlama eşliğinde Azerbaycan kahramanlarını öven türkülerin de seslendirildiği bu yürüyüşlerde katılımcılar İran rejiminden haklarını talep eden cümleler

⁴⁷ Aliyarlı Süleyman, Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan yayımları, Bakü 1996, s.151.

⁴⁸ Ramazani İbrahim, Traktör isyanı, yayınlanmamış doktora tezi,Ankara 2015,s. 89

yazılmış büyük pankartlar taşıyor, Güney Azerbaycan'ın özgürlüğü ile ilgili sloganlar seslendiriyorlardı.

Babek Kalesi törenleri, hareketin milli medeni basamağından siyasal ve toplumun tabanına geçiş ortamını sağlayan en önemli faktör olarak nitelendirilmektedir. Babek Kalesi yürüyüşleri yıllar boyu Güney Azerbaycan Türkünün literatüründe filizlenen İranlılık, yerine Azerbaycan-Türk kimliği olgusunu empoze etmektedir.⁴⁹

Babek Kalesi, Azerbaycan-Türk kimliğinin İran'da siyasi bir olgu olarak ortaya çıkmasından sonra halkın geniş çaplı katılımıyla, bu kimliği ifade için başvurduğu tarihi bir mekân olmuştur. İranlılık kimliği zayıflayıp, Şia inancı bir siyasi olgu olarak iflasa doğru gidip, Azerbaycan-Türk kimliği siyasi düzeyde güç kazandıkça, Babek Kalesi töreni daha da güçlendi. Bu açıdan bakıldığında Babek Kalesi'nde gerçekleşen töreni Güney Azerbaycanlıların milli kimlik arayışları çerçevesinde, öze dönüş töreni olarak tanımlamak mümkündür.⁵⁰

İlk başlarda İran rejimi bu yürüyüşü ciddiye almamış ve yürüyüşe engel olmamıştı. Ama kısa süreden sonra Güney Azerbaycan'da tüm katmanların da yürüyüşe katılması, yürüyüşçülerin sayısının on binleri aşması ve Babek Kalesi'nde okunan şiirler, şarkılar ve siyasi konulu konuşmalardan İran yönetimi çok rahatsız olmaya başladı.

2001'de Babek Kalesi törenine haftalar kala insanları bu yürüyüşten vazgeçirmek için onlarca aktivist hapsedildi, din adamları insanların bu yürüyüşe katılmamaları yönünde fetvalar verdi.

⁴⁹<https://guneyazerbaycanlilar.blogspot.com/2010/02/babek-kalesi-yuruyusu-ve-guney.html>(erişim, 20.03.2018)

⁵⁰ Keskin A, Babek Kalesi Güney Azerbaycan Türk Milleti'nin öze Dönüş Töreni, Makale Toplusu, Ankara 2004

Halen İran yönetiminin tüm çabalarına rağmen Kale Yürüyüşüne yoğun katılım olmaktadır. Babek Kalesi töreni Güney Azerbaycan'ın toplumsal, kültürel, siyasal ve kimlik arayışının çıplak bir şekilde gözük­tüğü çok boyutlu bir siyasal olgu olarak dikkat çekmektedir.

1.7. Karikatür Krizi

1925'ten İran coğrafyasında yönetimi ele alan Farslar, bu dönemden başlayarak Fars olmayan milletleri zaman zaman aşağılamış ve küçümsemişlerdir. Ancak yakın bir tarihte yaşanan bir olay, İran'da Azerbaycan Türklerinin milli kimliklerini sahiplenmeye dönük çabalarını alevlendirmiştir.

Azerbaycan Türkleri ve Azerbaycan Türkçesi 12 Mayıs 2006'da İran'da resmi gazetede yayınlanan bir karikatürle bir aşağılanmaya maruz kalmıştır. 12 Mayıs 2006'da İran resmi haber ajansı İRNA'ya bağlı İran gazetesinin İran-i Cuma ekinde "Hamam böceklerinin bizi böcekleştirmemeleri için ne yapmalıyız?" başlıklı bir yazı yayınlandı.

Birkaç karikatür de içeren yazıda karikatürlerden birinde bir çocukla hamam böceğinin diyalogu yer almaktadır. Çocuk hamam böceğine Farsça bir şeyler soruyor ancak böcek çocuğun konuşmasından hiçbir şey anlamıyor ve Azerbaycan Türkçesiyle "Nemene?" (Ne?) diye soruyor. Yazıda ise böcekler (Türkler) Farsların dışkısından beslenen ve nüfusunun artmasının engellenmesi, soylarının yok edilmesi gereken, dilden anlamadıkları için müzakere masasına bile oturtulamayacak kadar aşağılık parazit yaratıklar olarak betimlenmektedir.⁵¹

⁵¹<http://www.azerbaycankulder.org/icerik/guney/bulten2.pdf>(erişim, 20.03.2018)

Dilleri ve kimlikleri aşığılanan Azerbaycan Türkleri gazeteye karşı itiraz eylemlerine başlamış ve bu protestolar 1 ay boyunca Güney Azerbaycan sınırlarını aşarak İran'ın geneline yayılmıştır.

20 Mayıs 2006'da Tebriz Üniversitesi'nin öğrencileri tarafından başlatılan protestolara kısa sürede binlerle kişi katılmış, protestolar Tebriz merkez olmakla Kum'dan Mahabad'a, Gülistan'dan Tahran'a kadar uzanmıştır.

Protestolarda Erdebil, Sulduz, Tebriz, Merend, Meşkin gibi şehirlerde saatler süren çatışmalar yaşanmış ve onlarca insan hayatını kaybetmiştir. Eylemciler nerdeyse her şehirdeki gösterilerinde aynı sloganları seslendirmekteydiler.⁵²

"Haray haray men Türkem"⁵³, "Azerbaycan oyakdı, öz diline dayakdı"⁵⁴ en çok duyulan sloganlardı.

Karikatürü yayan gazete günlerce Türklerden özür dilememek için direndi, sonrasında yayınladıkları özür mektubu ise protestocuların öfkesini dindiremedi. Gün geçtikçe Güney Azerbaycan sınırlarını aşarak tüm İran'a yayılan gösterileri bastırmak için rejim Tebriz başta olmakla tüm Güney Azerbaycan şehirlerine özel silahlı

⁵²Sarıkaya Yalçın, Tarihi ve jeopolitik boyutlarıyla İran'da milliyetçilik, Ötügen yayınları, İstanbul 2008, s. 224

⁵³ 'Ben Türküm' bu sloganı ilk kez Karikatür krizi gösterilerinde Güney Azerbyacan Türkleri kendi kimliklerini Fars yönetimine beyan etmek amacıyla seslendirdiler. Ve o günden Güney Azerbaycanda gerçekleşen tüm gösterilerde bu sloganı duymaktayız.

⁵⁴"Azerbaycan halkı uyumamış, kendi dilini unutmamış" anlamına gelen bu slogan Fars yönetiminin Azerbacyan Türkleri'nin Ana Dillerine uyguladığı yasaklara karşı söylenmiştir.

kuvvetlerini göstericilerin üstüne gönderdi. Çıkan çatışmalarda yüzlerle protestocu yaralandı, onlarca gösterici öldürüldü.

Güney Azerbaycan Milli Hareketi'nin uzun süren suskunluktan sonra yeniden ve daha farklı şekilde canlanmasına neden olan bu olay Güney Azerbaycan tarihi açısından şu önemli sonuçları ortaya koydu:

- İlk kez milliyet kavramı din, mezhep kavramının bu kadar önüne geçmiştir.
- Azerbaycan Türkleri İslam Devrimi'nden sonra ilk kez milli hislerle itiraz etmişlerdir.
- Güney Azerbaycan istiklal hareketi önemli sayıda insan feda etmiştir.
- Güney Azerbaycan milli hareketi ilk kez coğrafi yaygınlık ve sayısal yoğunluğunu sergilemiştir.
- Tahran yönetimine bağlı güvenlik güçleri ilk defa kitlesel olarak Güney Azerbaycan ile milliyet temelli bir çatışmaya girmişlerdir.
- Güney Azerbaycan, bağımsızlık fikrini ilk defa kitleleşirebilmiştir.

Olaylar zamanı kullanılan sloganlar ve genel tepkinin zihinlerdeki sonuçlarından biri olarak bağımsızlık ilk defa olarak ön planda görülmüştür.⁵⁵

1.8. “18 Aban” Ayaklanması

2006 Mayıs olaylarından sonra 2015'te İran'da Azerbaycan Türkleri, İran'ın resmi devlet televizyonu “Kanal 2”de 6 Kasım 2015 tarihinde yayımlanan “Fitile” isimli çocuk programında benzer bir muameleye maruz kaldı. Programda bir Türk çocuğun dişlerini tuvalet fırçasıyla temizlemesi ve bu nedenle etrafa kötü koku yayılmasıyla ilgili sahneye yer verildi. Bunun üzerine 9 Kasım 2015'te on binlerce kişinin katıldığı bir hafta süren eylemler başladı.

⁵⁵Sarıkaya Yalçın,age.,s.224

İlk itiraz Güney Azerbaycan Urmiye Üniversitesi öğrencileri tarafından gerçekleşti. Öğleden önce Türk öğrenciler Ziraat Fakültesi önünden toplanıp rektörlük binasına doğru yürüdüler. Ellerinde “Biz Türküz”, “Fars Irkçılığına Hayır” ve “Azerbaycan Var Olsun, İstemeyen Kör Olsun” pankartları vardı. Öğrenciler rektörlük binası önünde toplanıp açıklama yaptılar. Üniversite yönetimi olaydan önceden haberdar olduğu için Urmiye milletvekili ve İran Meclisi Milli Güvenlik Komisyonu sözcüsü Cavad Cehangirzade’yi üniversiteye davet edip öğrencilere konuşma yaptı ve sakin kalmalarını istedi.⁵⁶

Protestolar bununla kalmadı. Tebriz saati ile 16.00’da eş zamanlı olarak Güney Azerbaycan’ın Urmiye, Zencan ve Tebriz kentlerinde on binlerce Azerbaycan Türkü sokaklarda sloganlar eşliğinde yürüdü. “Türlere Karşı Irkçılığı Durdurun”, “Azerbaycan Milleti Çekemez Bu Zilleti”, “Türkçe Eğitim Dili Olsun”, “Biz Ölmeye Hazırız”, “Zencanlılar Kan Verir, Türk Diline Can Verir” gibi sloganlarla caddeleri kapattılar. Marağa, Merend, Sulduz ve Erdebil kentlerinde de halk sokağa çıktı. Sokaklara inen halkla baş edemeyen İran polisi güç kullanmaya başladı. Aşağılanmanın verdiği öfke ile sokaklara inen halk, coplar ve göz yaşartıcı bombalar karşısında geri çekilmedi, aksine daha de öfkeyle Fars hâkimiyetini ve kendilerini aşağılayan televizyon kanalını protesto etti.

Olaylara İran’ın başkenti Tahran sakinleri de dâhil oldu. Tahran’da da Türkler yaşanan olaylara karşı gelerek sokağa indiler. Ayrıca İran Arapları da Güney Azerbaycan Türklerine destek verdi. İran Araplarının siyasi parti ve kuruluşları yazılı beyanat yayarak Türklerin aşağılanmasını ve Fars ırkçılığını kötülediler.

Tepkiler üzerine İran Radyo Televizyon Genel Müdürü Muhammed Serefraz, bir yazılı açıklama yaparak Türklerden özür diledi ve programın yöneticilerinden

⁵⁶<http://araznews.org/tr/?p=746> (erişim, 20.03.2018)

bazılarının görevden alındığını duyurdu. Program oyuncularını da bir özür açıklaması yaptı ancak tepkiler dinmedi.⁵⁷

İran meclisinde olan Türk milletvekillerinden bazıları açıklamalar yaptı. Onlardan Tebriz milletvekili Muhammed İsmayıl Saidi, yerel medyayla yaptığı röportajda Türklere hakaretinin İran televizyonunda kasıtlı olarak uygulandığını söyledi.

58

Güney Azerbaycan'da baş veren bu olayları Azerbaycan cumhuriyeti başta olmakla birlikte BBC World, Washington Post, AssociatedPress, Newyork Times, RadioLiberty, Al Jazeera, TRT World, Al Arabiye gibi dünya haber ajans ve siteleri yayınladı. Eylemler kısa bir süre sonra sınırları aşarak dünyaya yayıldı. Çeşitli ülkelerde İran elçilikleri önünde Güney Azerbaycan'a destek yürüyüşleri gerçekleşti. ABD, Kanada, Hollanda, Almanya, Finlandiya vb. ülkelerde yaşayan Azerbaycan Türkleri Güney Azerbaycan'daki protestoculara destek eylemleri düzenlediler.

1.9. “Traktör” Takımı

Güney Azerbaycan'da yaşayanların mücadelelerini taşıdıkları alanlardan biri de spor, özellikle de futboldur. Futbol, farklı kültürlerin karşı karşıya gelmesinin yanı sıra milli kimliğin inşasında önemli sembollerden bir tanesidir. Dünyanın her yerinde farklı milliyetçilik türlerinin dışa vurumu olarak değerlendirilen futbol, milliyetçiliğin ana dayanaklarından biri olan biz ve onlar ayrımını doğal/masum bir görünümle yansıtır. Futboldaki milli maçlar kulüp takımlarının farklı ülkelerle yaptığı müsabakalar, milliyetçiliğin önemli ölçüde dışa vurum araçlarından bir tanesidir. Yerel ve bölgesel

⁵⁷<http://araznews.org/tr/?p=746> (erişim, 20.03.2018)

⁵⁸http://musavat.com/news/son-xeber/iran-televiziyasi-azerbaycan-turklerini-tehqir-etdi-video_303957.html (erişim, 20.03.2018)

çekişmeleri yaratıp, özellikle uluslararası karşılaşmalarda biz/öteki imgesini net bir şekilde karşımıza çıkaran futbol; ulusal tutumu sağlama ve benlik kurma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır.⁵⁹

Azerbaycan Türkleri de “Traktör Sazi” isimli futbol takımlarının maçlarında İran’dan kendi hak ve özgürlüklerini talep etmektedirler.

“Traktör Sazi” 1970’te Tebriz’de traktör üreten bir fabrika tarafından kurulan bir futbol takımıdır. Bu takım günümüzde Güney Azerbaycan Milli Hareketi’nin simgelerinden birine dönüşmüştür.

2009-2010 sezonunda “Traktör” İran Birinci Futbol Liginde yükselmeyi başarmıştır. Takım taraftarları da bu sezonda İran Birinci Liginde seyirci rekorunu kırmıştır. Takımın başkanının verdiği bilgiye göre, 2009-2010 sezonunda takımın maçlarını izlemeye 482 bin insan gelmiş ve böylece taraftar sayısına göre “Traktör” İran’da ilk sıraya yükselmiştir.⁶⁰

“Traktör” yandaşları İran’da en çılgın ve etik kurallara en çok uyan yandaş grubu olarak tanınmaktadır. “Traktör” yandaşları maçlarda Fars asimilasyonu karşısında Türk dilini ve Türklerin yasaklanan haklarını talep eden sloganlar atmaktadır. “Traktör” takımının taraftarlarının maçlar sırasında attıkları en ünlü sloganlar şunlardır: *“Yaşasın Azerbaycan”, “Azerbaycan bir olsun, istemeyen kör olsun”, “Bakü, Tebriz, Ankara, biz hara farslar hara”, “Türk dilinde medrese, olmalıdı her kese.”*

“Traktör” takımı maçlarını Tebriz’in etrafında, dağların arasında bulunan “Sehend” stadında oynamaktadır. Takımın yandaşları bu stada “Kurtlar Deresi” ismini

⁵⁹ Talimciler Ahmet, Futbol Değil İş: Endüstriyel Futbol, Kuram ve Araştırma Dergisi, G.Ü. İ. F, Sayı 26, 2008,s.58

⁶⁰https://az.wikipedia.org/wiki/Traktor_Sazi_FK(erişim, 21.03.2018)

vermiştir. Taraftarlar maçlarda Türk olduklarını göstermek için Bozkurt işareti yapar ve formaları kırmızı-beyaz olan takımlarından da “Kırmızı Kurtlar” diye bahsederler.

İran’da kadınların stada gitmesi yasaktır “Traktör”ün kadın taraftarları tuttukları takımın maçlarını stadın etrafındaki tepelerden izlemek zorunda kalmaktadır. 20’den fazla kadın taraftarın, tepelerin üzerine geldiklerini fark eden erkek taraftarlar, onları alkışlayarak karşılamışlardır. Ne var ki, bu ilginin diğer şehirlere de sirayet edip yaygınlaşmasından endişe eden polis, son zamanlarda buna karşı ciddi tedbirler almış, hâтта takımın birkaç kadın taraftarı hapsedilip, onlardan bir daha maçlara gelmeyeceklerine dair yazılı teminat alındıktan sonra serbest bırakılmışlardır.⁶¹

Takım 2010-2011 sezonundan başlayarak Asya Şampiyonlar Liginde oynamaktadır. Bu uluslararası organizasyonu kendi milli kimliklerini sergileme amacıyla kullanan “Traktör” taraftarları 26 Şubat 2016 tarihinde Birleşik Arap Emirlikleri’nden Aljazeera takımıyla oynadıkları maçta “South Azerbaijan is not Iran”⁶² yazılı dev bir pankart açtılar. Maçı izleyen 90 bin taraftar bir ağızdan Fars rejimine karşı sloganlar attılar. Bundan rahatsız olan Farslar ise bir hafta sonra oynanan “Traktör” – İstiglal maçında Türklere karşı Ermenistan bayrağı açarak karşılık vermiştir.

Azerbaycan’a karşı uygulanan her bir yasağa karşı sesini yükselten “Traktör” taraftarları, sadece siyasi haklar açısından değil bölgelerindeki sosyal sorunlar karşısında da duyarlıdır. Urmu gölünün kurutulması konusunda da tribünlerden çeşitli eylemler sergilemiştir. “Traktör” taraftarları “Urmu gölü can verir, meclis onun katline ferman verir”, “Save lake Urmu” gibi sloganlarla kendi itirazlarını dile getirmektedir.

“Traktör” yandaşları, Güney Azerbaycan’ın Karadağ bölgesinde meydana gelen depremde soğukta, aç ve barınaksız kalan insanların durumuna dikkat çekmek için

⁶¹ Ramazani İbrahim, agt., s.97

⁶² Güney Azerbaycan İran Değildir

Tahran`ın “Azadi” stadında 3 Aralık 2012`de oynanan maçın 20. dakikasında⁶³ soğuk havaya rağmen gömleklerini çıkartarak İran hükümetinin deprem haberini geciktirip çelişkili ve duyarsız bir biçimde kamoyuna sunmasına, depremlere yardım ulaştırma konusunda kasıtlı ihmallerde bulunmasını, protesto etmiştir.

2016`da Nisan ayının başlarında Kuzey Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan savaşta Azerbaycan`a destek vermek için “Sen çağırsan gelerem ben” isimli bir marş yazarak tribünlerden seslendirdiler.⁶⁴

Kendilerini İspanya`daki Katalanlarla aynı durumda görmelerinden dolayı “Traktör Sazi” takımının taraftarları takımlarını İran`ın "Barcelonası" olarak nitelendirmektedir. Bu haliyle İran rejimi “Traktör” taraftarlarını PanTürkizmle suçlamaktadır.

⁶³ Depremin yaşandığı Karadağ bölgesinin plaka numarası 20`dir. Bu yüzden eylem için 20. dakika tercih edilmiştir.

⁶⁴<https://www.youtube.com/watch?v=Ih03v22D5IE&t=1s>(erişim, 23.03.2018)

II. BÖLÜM

İRAN'DA REFORM HAREKETİ

2.1. Modern İran Tarihi

1794'den İran'ın yöneten Kacarlar, Şubat 1921'de ülkenin tek askeri birliği olan Kazak birliğinin komutanı, Rza Han'ın Kacarlarla anlaşamayan İngilizlerin yardımı ile askeri bir darbe gerçekleştirerek hükümetdeki güc organlarını ele geçirdi. 1923'de başbakan olan Rza Han, sonuncu Kacar Şahı Ahmet şah Avrupaya tedavi için gitdikden sonra, Aralık 1925'de tüm tahtı ele geçirdi ve 12 Aralık'ta kendini Şah ilan ederek Kacar hanedanlığının yönetimine son verdi.

Yönetimi ele geçirmeden önce Cümhuriyet sistemi kuracağını beyan eden Rza Han, yönetimi ele geçirdikten sonra, tam tersine davranarak tüm devlet mekanizmalarını kendi kontrolüne geçirdi.

Rza Şah islam öncesi mevcut olmuş Sasani krallığından etkilenerek Pehlevi soyadını aldı ve fars milliyetçiliyini gündeme getirerek ülkenin adını aryanlar ülkesi anlamına gelen "İran" olarak değiştirdi.⁶⁵

Şah, kendisine örnek aldığı Atatürk gibi bir çok alanlarda reformlara başlayarak, ülkesini Batı kültürüne ve yaşam tarzına yaklaştırmayı amaçladı. Bu reformlardan en önemlileri Ordunun bütçesini artırdı, 1928'de yürürlüğü koyduğu medeni hukukla ülkede kız ve erkek çocuklarının eğitim almasını zorunlu kıldı.⁶⁶

Hakimiyete gelerken ulemanın tam desteğini alan Rza Şah gerçekleştirmekte olduğu reform politikalarıyla, medreselerin yerine Batı tarzı okulların açdırması, bu

⁶⁵Sarıkaya Yalçın, Geçmişten günümüze İran, DPAM Rapor No:2, Ankara 2012,s.12

⁶⁶ Erendor Metin, İran'da Türk Kimliği, Kamer yayınları, İstanbul 2018, s. 125

okullarda erkek ve kız çocuklarının birlikte okumaları, yargı ve mahkemeler üzerindeki denetimin ulemadan alınıp devlet yetkililerine verilmesiyle ulema sınıfıyla arasında ilerleyen zamanlarda daha da derinleşecek sorunların başlangıcını koymuş oldu.

Bir taraftan Batı modeli bir sistem kurmak isteyen Şah, diğer taraftan da ülkede tüm kontrolleri eline almak için çaba gösterdi.

1927'de ülkede bulunan tüm parti ve siyasi kurumları yasa dışı ilan ederek kapattırdı,

siyasi şahısları tutuklatdı, baskıcı davranarak toplumun kendisine karşı olan tüm mekanizmalarını çöketti.⁶⁷

Rza Şah 1927'de İran milli kimliğini ve ulus-devlet oluşturmak ve politika üretmeği amaçlayan "Düşünce Geliştirme Kurumu'nu" yaratdı. Bu kurum vasıtasıyla yeni şah, ülkedeki kültür farklılığını ve fars milliyetçiliğini geliştirmek düşüncesindeydi.⁶⁸

Ülkede farsçılık politikasının uygulanmaya başlaması ile, fars olmayan milletlerin de asimilasyonlaşma süreci başlamış oldu.

Tahtı ele geçirdikten sonra ülkede fars dilini tek resmi dil ilan eden şah, farscadan başka diğer dillerde olan basın-yayın işlerine, kitap yayımına son verdi. Ülkede fars olmayanlara karşı ayrımcılık yapılmaya ve kimlikleri yok edilmeğe başladı. Rza

⁶⁷Erol Osman, İran'nın iç politikasında Azerbaycan Türkleri, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Koceli 2007, s.50

⁶⁸Keskin Arif, Fars milliyetçiliğinin üç dalgası, "İranlılığa" giden yol, Güney Azerbaycan Sosyal, Kültürel ve Siyasal Araştırmalar dosyası, Sayı:5, Doğu Kütüphanesi, Ankara 2005, s.29

şah'ın asimilyasyon politikalarından İran coğrafyasında yaşayan tüm milletler özellikle de Türkler ve Araplar dahda çok zarar gördü.

Rza şah'ın uyguladığı politikalar sonucu toplumda zengin-fakir kutuplaşması daha da derinleşmiş, sergilenen baskıcılık nedeniyle yönetime zıt gruplar, özellikle de solcu mühalifler daha da çoğalmıştır.

II Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Rza şah'ın Almaniyayla yaklaşması İngiltere ve Sovyetleri rahatsız etmeğe başladı. 1941'de İngiltere ve Sovyetler casus olarak belirledikleri bir kaç Alman vatandaşının İran'dan sınırdışı etmesini talep ettiler. Şah bu talebi redd etti. Bunun ardından 25 Ağustos 1941'de İngiltere ve Sovyetler İran'ı işgal ederek, Rza şah'ı tahtdan indirerek sürgüne gönderdiler ve II Dünya şavaşı süresince İran demiryollarını kullandılar.⁶⁹

Tahtdan indirilen Rza Şah'ın yerine ABD ve Batıyla daha uyumlu olan oğlu Muhammed Rza'nı tahta çıkartdılar. 1941-1953 yılları arası İran'da ara dönem olarak nitelendiriliyor ve bu dönemde Rza şah baskısından kurtulan toplumda ve zıt kutuplarda canlanma, hareketlilik gözükmetedir.

Muhammed Rza şah yönetime geldikten sonra babasından farklı olarak daha ilimli davranarak, siyasi tutukluları serbest bıraktı, örgütlenmelere izin verdi. Bu da uzun süredi baskı altında kalan grupların daha da aktivleşmesine ve reform talep etmelerine sebep oldu.

Bu dönemlerde kurulan sol düşünceli Tudeh ve Dr.Musaddık tarafından kurulan ve esası milliyetçi gruplardan oluşan Milli Cephe partileri İran'da anti-emperyalizm ve ülkedeki baskıcı rejme karşı mücadile vermek idi.

⁶⁹ Erendor Metin, age, s.126

Bu dönemde toplum çeşitli parti ve ideolojik örgütler arasında bölünmüş durumdaydı. Bölünen sadece toplum diyildi. Meclisin kendisi de radikal, muhafızakar-liberal gruplarla birlikte, İran'a en çok etkisi olan İngiltere, Sovyetler ve ABD gibi ülkeleri destekleyenler arasında bölünmüş durumundaydı. Bu bölünmüşlük durumunu fırsat bilen ulema yeniden aktif siyasete atılmaya başladı.⁷⁰

1951'de ulema petrolun millileştirilmesi için fetvalar vermiş ve ulema sınıfının önemli

mollalarından Seyyid Kaşani, bu dönemde petrolun millileştirilmesi uğrunda mücadeleye veren Milli Cephe'ye katılarak orta sınıfı da bu partiye katılmaya çağırmıştır. Diğer sözü geçen ulemalardan Ayetullah Burcerdi ve Ayetullah Behbehani politikaya karışmamaya çalışmış, hatta Burcerdi 21 Şubat 1949'da Kum kentinde 2000'den fazla ulemanın toplandığı konferans düzenlemiş ve orda ulemanın politika yapamaması gerektiğini ve tüm politik faaliyetlerden çekilmesinin söylemiştir.⁷¹

19 Şubat 1951'de Milli Cephe petrolun millileştirilmesi yarasını meclise sunmuş, lakin dönemin başbakanı Ali Razmara'nın tekidi ile bu karar redd edilmiştir. Böyle olunca Fedayin üyelerinden birinin 7 Mart'ta Razmara'na karşı düzenlediği suikast sonucu başbakan öldürüldü. Yeni başbakan seçilen Musaddık, petrolun millileştirilmesi yarasını mecliste onaylatdı. Yasanın onaylanmasından rahatsızlık duyan İngiltere ve ABD İran'a karşı ekonomik embargo uygulamış ve ülke ekonomik krizle yüz-yüzü kalmıştır.⁷²

⁷⁰ Poorbager Gulamreza, İran'da 1979 devriminden sonra egemenlik ve siyasal iktidar, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2007, S.53

⁷¹ Hüseyinoğlu Pınar, İran'da ulemanın sosyo-politik gücü (1921-2009), yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2009, s.49

⁷² Sarıkaya Yalçın, Geçmişten günümüze İran, DPAM Rapor No:2, Ankara 2012, s.15

1953 Ağustos'ta Şah Musaddık'ı görevden almaya çalıştı, ama çıkan isyan sonucu 19 Ağustos'ta İran'ını terk etmek mecburunda kaldı. Şah'ın bacarmadığını CIA ve MI6 birlikde "Ajax" operasyonu ismini verdikleri darbeye bacardılar. Düzenlenen darbe sonucu Musaddık devrildi, ABD ve İngiltere'nin endişesi sona erdi ve Şah İran'a geri döndü.⁷³

Bu darbede daha önce Musaddıkı destekleyen ve hatta Milli Cephe'ye katılan ulemalar, darbeyi yapanlar ve Şahla anlaştıkları için darbeye tam sessiz kaldılar ve Musaddıkı yalnız bıraktılar. Tudeh partisinin güc kazanmasından rahatsız olan ulema, Şah'ın yanında olmayı üstün tutudu. Bu ise Şah'ın ulemanın gücünü etkisini kullanarak radikal islami örgüt olan "Fedayan-i İslam"ı çökertmesine sebep oldu.

Ülkede en etkin sınıf olan ulemanı yanına alan Şah, İran'da otokratik rejim kurmaya ve kendi yönetimini daha da baskıcı şekilde yürütmeye başladı. Babasının yolundan giden Muhammedrza Şah, askeri gücü artırmaya, kendine bağlı birlikler kurmaya başladı ve tüm yargı ve mahkeme sistemini kontrolü altına aldı. 1957'de SAVAK'ı (İran gizli örgütü) kurdu. Bu örgüt 1979'a kadar İran'da var olan tüm mühalif grupların kabusuna çevrildi.

Şah ve ulema arasındaki sıcak ilişkiler 1959 yılına kadar devam etti. Bu yılda Şah'ın ileri sürdüğü "Toprak reform"u kısa süreliğine de olsa oluşan devlet-din işbirliğine son verdi. Ulemanın önde gelen isimleri, A.Burcerdi ve A.Cefer Behbehani bu reforma karşı çıkarak, onun İslama ve 1906 Anayasasına aykırı olduğunu söylediler.

1963'de Şah, "Ak Devrim" olarak adlandırdığı ve 6 maddeden oluşan bir programı uygulamaya sokdu.

1. Toprak reformu. (toprakların feodallardan alınarak dağıtılması)
2. Orman ve otlakların millileştirilmesi

⁷³ Hüseyinoğlu Pınar, agt.,s.51

3. Toprak reformuna maddi destek için devlet fabrika hisselerinin satışı
4. İşçilerin iş yerlerinin karına ortak olması
5. Seçim yasaının islahı
6. Okuma-yazma oranının artırılması, “Bilim ordusu” oluşturma’nı da içine alan

bu programı Şah 1963 yılının 26 Ocak tarihli kararı ile uygulamaya başladı.⁷⁴

Ulema sınıfı bu devrimden çok rahatsız oldu. Özellikle toprakların köylülere dağıtılması, büyük toprak sahibi olan ulemanın ekonomik gücüne etki ediyordu. Buna göre de, bu kanundan daha çok endişe ediyorlardı. Bundan başka Seçim yasaındaki değişiklikler ve kadınlara tanınan seçme ve seçilme hakkı da ulemanı rahatsız etmiş, onlar bunun islam ahlakına uygun olmadığına kanaat getirmişler.

Şah’ın “Ak Devrim”ine karşı Ayetullah Humeyni’nin başkanlığında ulema sınıfı rejime karşı açık saldırıya geçerek, halkı kışkırtmaya başladı. Humeyni Kum şehrinde verdiği vaazlarda rejime karşı konuşmalar yapmaya başladı. Ulemanın bu tutumunun ardından Şah bu gruba karşı daha da keskinleşti ve ülkede Şah’nın meşruluğunu güc yoluyla koruyan SAVAK ulemaya karşı harekete geçti. Kumda çıkan protestolarda medrese öğrencilerine ateş açıldı, Humeyni ise tutuklandı. İdama mahkum edilen Humeyni’ni en son anda ipten Ayetullah Şeriatmedari kurtardı ve Humeyni 1964’de önce Türkiye’ye, oradan İrak’ın Necef kentine, sonra ise Fransaya gitmek mecburunda kaldı.

Bununlada ülkede başlayan protestolar 1979 İslam Devrimi’ne kadar sürdü ve Şah’ın sonunu getirdi.

Ülkenin ekonomik ve siyasal alanda yaşadığı sıkıntılar, İslam Devrimine götürdü. 1977’den fiilen başlayan devrim Şubat 1979’da Şah’ın ülkeden gitmesi,

⁷⁴ Poorbager Gulamreza, agt, s. 59-60

Pehlevi monarşisinin son bulmasıyla sonuçlandı. Sağ-sol düşünceli mühalif gruplarla birlikde, baskıcı monar. i rejimden bıkan halkın birlikde yaptıdı devrim sonucu 1 Nisan 1979'da monarşi tamamen yıkıldı, yerine bu devrimde aktiv olan her grubun ve halkın büyük bektentileri olan İran İslam Cümhuriyeti kuruldu. 1979 3 Aralık'da yeni İslam Cümhuriyetinin yeni Anayasası yürürlüğe girdi ve bu anayasaya göre, Humeyni ülkenin dini lideri konumuna geldi. Özünden önceki sistemin tüm kurumlarını kendi kontrolü altına alan Humeyni, sol mühalifeti silah gücü kullnarak bastırdı, liberal islamçılarını ise farklı yöntemlerle saf dışı bırktı.

“Ne Doğu, ne Batı, İslam Cumhuriyeti” sloganı ile yola çıkan Humeyni'nin dış politikada en önemli amacı devrimi İran dışına da ihrac etmek idi. Lakin 1980'de başlayan ve 8 yıl süren savaş Humeyni'nin bu politikasının başarılı olmasının önünü kesdi.

10 yıl sonra, 28 Temmuz 1989'da İslam Cumhuriyeti Anayasası değiştirildi. Anayasa Giriş, 14 fasıl ve 177 maddeden oluşuyor. Tüm kurumlar İslami kuralları uygulayacak şekilde düzenlendi. Yeni Anayasaya göre, Devrim Konseyi, Anayasa, İslam Cumhuriyet Partisi cumhuriyetin var oluşunda ilk sırada yer almaktadır. Cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, hükümet, meclis savunma ve adalet organları ikinci dereceli öneme sahip olup, esas görevleri birinci dereceli kurumların gücüne güç katmak ve onları desteklemektir.⁷⁵

Kabul edilen Anayasa gereyince ülkede başkanlık sistemini Cumhurbaşkanlığı evezledi, Vilayeti Fakih kurumu öne çıkarıldı.

⁷⁵Alp Adem, 1979 İran İslam Devrimi ve Terörizm, yayınlanmamış yüksek lisans tezi,

Humeyni'nin "Büyük Şeytan" adlandırdığı ABD'ye karşı iranlılarda nefret doruk haddindeydi. 4 Kasım 1979'da kalabalık bir öğrenci grubu ABD'nin Tahran büyük elçiliğini basdı ve tarihe "rehine krizi" olarak düşün olay yaşandı.

Öğrenciler elçiliğin 90 çalışanını rehine aldı, lakin sonrada 38 rehineyi serbest bırakarak geri kalan 52 rehineyi tam 444 gün ellerinde tutdular. Bunun üzerine ABD İslam Cumhuriyeti ile olan tüm ilişkilerini kesdi. Rehine krizi yalnız 1981'in 21 Ocak'ta çözüldü.⁷⁶

25 Ocak 1980'de gerçekleşen seçimlerde Abul Hasan Beni Sadr İslam Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçildi.

İran'da 1980 Mart ve Mayıs aylarında iki etaplı meclis seçimleri gerçekleştirildi. Seçimlerde din adamlarının desteklediği Cumhuriyetçi İslam partisi büyük üstünlük kazandı ve Muhammed Ali Recai meclis başkanı seçildi. Bundan sonra cumhurbaşkanı Beni Sadr'i destekleyen liberal düşünceli adamlar arasında mücadele başladı.

Uzmanlık alanı ekonomi olan Beni Sadr 1980'de başlayan İran-İrak savaşının başlarında ülkedeki ekonomik sorunların çözülmesi için önlemlerin alınmasından yana olsa da, meclis başkanı Recai milleti heyecanlandırarak sloganlar söylemekten başka birşey yapmıyordu. Bu dönemde ülkenin petrol gelirleri azalmış, enflasyon %50'nin üzerine çıkmıştı. Beni Sadr taraftarları ve Recaini destekleyen sağcı radikal dinçiler arasında mücadele de doruk noktasındaydı. 1981 Mart ayından başlayarak bu mücadele sokak kavgaları ve silahlı kavgalara dönüştü. Olayların böyle geliştiğini gören Humeyni ananyasanın kendisine verdiği sınırsız yetkisini kullanarak, 21 Haziran'da Beni Sadr'i cumhurbaşkanlığından men etti. Bu olay İran'da radikal şiiilerin yönetimi tam olarak ele

⁷⁶[https://www.dw.com/tr/tarih-iran-abd-ili%C5%9Fkilerini-kesen-rehine-](https://www.dw.com/tr/tarih-iran-abd-ili%C5%9Fkilerini-kesen-rehine-dram%C4%B1/a-2525812)

[dram%C4%B1/a-2525812](https://www.dw.com/tr/tarih-iran-abd-ili%C5%9Fkilerini-kesen-rehine-dram%C4%B1/a-2525812)(erişim, 20.12.2018)

geçirmesine neden oldu. Beni Sadr ise Fransa'ya giderek sürgün hayatı yaşamaya devam etti.⁷⁷

1981 Ekim ayında Ali Hamneyi yeni cumhuriyetin cumhurbaşkanı seçilir ve Mir Huseyn Musevi ise başbakan olarak göreve başlıyor. Bu ikili 1989'a kadar ülkeyi yönetiyorlar.⁷⁸

Tam sınırında yeni bir Şii ağırlıklı cumhuriyetin kurulmasından rahatsız olan Saddam Huseyn'nin başkanlık ettiği Irak, 22 Eylül 1980'de İran'a saldırdı. Irak ordusu arapların yaşadığı Huzistan bölgesini tuttu. Böylece 8 yıl sürecek İran-İrak savaşı başladı. 1 milyonu aşkın insanın hayatını kaybettiği savaşın başlarında Irak ordusu İran'ın Tahran başda olmak üzere bir çok şehirlerini bombaladı. 1980'in kışına kadar devam eden savaşın ardından barış girişimleri olsa da, iki ülke de buna onay vermedi ve 1981' in Nisan ayından savaş yeniden devam etti. Irak İran'nın bir çok şehirlerini işgal altına aldı. Bu savaşta Irak'ın üstünlüğü 1982'e kadar devam etti. 1982'den toparlanan İran kaybettiği toprakları geri aldı.

Savaşta Irak, Fransa ve Arap ülkelerinde aralarında olduğu bir çok ülke silah ve finansal yardımlarla destekliyordu. Bunun yanı sıra, İslam devrimiden sonra Humeyni tarafından aldatılmış Halkın Mücahitleri örgütü de Saddam tarafından kendi milletine karşı dövüşüyorlardı. İran'ı ise Kuzey Kore ve Çin desteklemekteydi.

1988'in 3 Temmuz'unda İran'a ait 290 yolçuyu taşıyan uçak Basra körfezinde bulunan bir ABD savaş gemisi tarafından düşürüldü. Ardından 20 Temmuz'da BM desteklediği, Humeyni'nin ise " Zehirdi, içmek zorunda kaldım" dediği barış anlaşması

⁷⁷<http://www.azerbaycanli.org/az/page1345.html>(erişim, 20.12.2018)

⁷⁸Khosrokhavar F. & Roy O, İran: Bir devrimin tükenişi, Metis yayımları, 3 Baskı, İstanbul Ocak 2018, s.28

imzalandı.⁷⁹ Bununla da 8 yıllık savaş sona erdi. Bu savaşta İran hem insani, hem de ekonomik açıdan çok kayıplar verdi. Harabe haline dönen ülke her türlü sorunlarla karşı karşıya kaldı.

Savaştan 1 yıl geçmeden yani, 3 Haziran 1989'da İslam cumhuriyetinin yöneticisi Humeyni 86 yaşında öldü. Vilayet-i Fağih'in başı olan Humeyni'nin ölümünün ardından yeni dini lider görevini Ayetullah Seyd Ali Hamneyi üstlendi.

1989'un 28 Temmuz'da Anayasa'ya yapılan değişikliklerle kaldırılan Başbakanlık makamının yetkileri Cumhurbaşkanına verildi.⁸⁰

6 Şubat 1989'da yapılan cumhurbaşkanı seçimlerinde ise devrimci-realistlerin önderlerinden sayılan ve 1960-70'lerde Şah'ın Batı yönlü politikalarına karşı gösterilerde yer almış bir şahıs olan Haşemi Rafsancani, ülkenin 4.cumhurbaşkanı seçildi. 8 yıl ülkeyi yönetecek olan Rafsancani ile İran'da yeni bir dönem başlamış oldu. Rafsancani'nin yönetime geldiği dönem, yeni savaştan çıkan İran ekonomik ve politik açıdan ciddi sorunlarla içerisindeydi. Dış politikada ise İran dünyadan izole edilmiş durumdaydı.

Rafsancani, göreve başlarken, ülkeni mevcut durumdan kurtarmak için 3 amaç belirledi:

- a) Yapıcı diplomasi,
- b) Askeri yenilenme
- c) Ekonominin yeniden yapılandırılması⁸¹

⁷⁹Dabaşi Hamid,İran:Kentetlenmiş Halk, Metis yayınları, İstanbul 2008, s, 186

⁸⁰ Emrah Hüseyin Kurt, Ruhani dönemi İran dış politikası ve Türkiye ile ilişkiler, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2018, s.22

Ekonomik alanda ilk gördüğü işlerden biri, petrol gelirleri ile ekonomini liberalleştirmek oldu.

Rafsançani ülkede meydana gelen kıtlıktan dolayı, bazı tüketim mallarının yurtdışından ithal edilmesine izin verdi. Savunma bütçesini büyük oranda düşüren Rafsançani, sağlık, eğitim ve kentsel dönüşüm gibi alanlara daha çok bütçe ayırdı. Döviz kurunun serbest bırakıldı, özel sektörden gelen gelirler savaşta dağıtılmış şehirlerin yeniden yapılandırılmasına harcandı.

İlk başlarda dini lider Hamaneyi Rafsançani'nin ekonomideki "Kalkınma Hamlesi'ni" desteklese de, sonradan onun Çin modeli bir ekonomi izlemesine karşı çıkmıştır. 1979'da millileştirilen şirketlerin özelleştirilmesini ve fabrika sahiplerinin lehine Çalışma Yasasının yeniden düzenlenmesini isteyen Rafsançani'nin bu düşüncelerine başda Hamaneyi olmak üzere, Anayasa Koruyucular Konseyi ve milletvekillerin çoğu karşı çıktı.⁸²

Ekonomide reform gerçekleştirebilmek için dışdan alınan borçlar sayesinde kısa süre sonra Rafsançani hükümeti savaş zamanı bile borçlanmayan İran'ı borçlu bir ülke haline getirdi. 1992'de ülke ekonomik krizle yüzyüze kaldı. Bu da halkın büyük ümitler beslediği Rafsançani yönetimine olan umutlarını kırdı.⁸³

"Ne Batı, Ne Doğu" sloganı ile yeni kurulmuş İslam Cumhuriyeti'nin komşu ve dünya ülkeleriyle olan ilişkilerini sarsan Humeyni'den farklı olarak, Rafsançani, dış

⁸¹ Dereli Hilal, Hatemi dönemi İran dış politikasında karar alma süreci 1997-2005, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2010, s. 76.

⁸² Hüseyinoğlu Pınar, İran'da Ulema'nın sosyo-politik gücü (1921-2009) yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2009, s.97

⁸³ Hagigi Arzu, İran İslam Devrimi ve Değişen İran dış politikası, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Antalya 2018, s. 54

politikada “ Hem Güney, Hem Kuzey” sloganıyla ülkesini yeniden dünya ve komşu ülkeleriyle iyi iletişim kurmasına çalıştı. 1990’da Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesine BM’nin kararını destekleyen Haşemi Rafsancani yönetimi, dış politikada ilk olumlu adımını atmış oldu. Bunun yanısıra Avrupa ülkeleri ile karşılıklı ziyaretler düzenleyen Haşemi hükümeti Batı ile ilişkilerini normalleştirmeğe başlamış oldu.⁸⁴ Bir çok Ab ülkesi İran üzerindeki ambargoyu kaldırarak, bu ülkede temsilciliklerini açdılar.

Lakin bu normalleşme çok uzun sürmedi. 1992’de 4 İranlı mühalif şahısların Berlin’in “Mikanos” restoranında öldürülmesi emrinin İran resmi yetkilileri tarafından verildiği kanıtlandı ve 1997’de AB ile İran arasındaki ilişkiler yeniden kötüleşti. Tüm karşılıklı ziyaretler durduruldu.⁸⁵

Radikal kesimin halen ABD’yi “ Büyük Şeytan” olarak görmesine rağmen, Rafsancani, ABD’ye doğru olumlu adım atsa da, olumlu cevap alamadı. Amerika için İran terrörü destekleyen, dini radikalizmi yayan bir ülkeydi. İran’ın Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki barışa mühalif olması da ABD’nin İran politikasına etki göstermiştir. 1996’da İran’a karşı yaptırımları artıran ABD, 20 milyondan fazla İran’a yaptırım yapan şirketleri cezalandırma kararı aldı.⁸⁶

Görüldüğü gibi, 8 yıllık yönetimi döneminde Haşemi Rafsancani, hem iç, hem de dış politikada kendinden önceki Cumhurbaşkanılarından farklı olarak, içte reformçu ekomomi ve dışda barışçıl siyaset yürütse de, pek başarılı olamamıştır. Aksine İran

⁸⁴ Emrah Hüseyin Kurt, Ruhani dönemi İran dış politikası ve Türkiye ile ilişkiler, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2018, S.23

⁸⁵ Alp Adem, 1979 İran İslam Devrimi ve Terörizm, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara-2015, s. 100

⁸⁶ Derehi Hilal, Hatemi dönemi İran dış politikasında karar alma süreci 1997-2005, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul-2010, s. 79

onun döneminde ekonomik kriz yaşamış, işsizlik artmış ve ülke borçlu durumuna düşmüştür. Dış politikada ise, ne kadar ılımlı davranmaya çalışsa da, İran'ı yönetmekte ve karak almada yalnız olmayan Rafsancani pek başarılı olmamıştır. Ama Haşemi'nin temelini attığı reform ve dışa dönük ılımlı siyasetinin daha verimli sonuçlarını Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde göreceğiz.

23 Mayıs 1997'de İran yeniden seçimlere gitti. Bu seçimlerde iki önemli rakib var idi. Bunlardan biri reformcuların adayını Muhammed Hatemi, obiri ise, muhafızakar kesimin adayını, Meclis başkanı Natik Nuri idi. Her kes bu seçimlerden Natik Nuri'nin zaferle çıkacağını beklerken toplam seslerin %69'unu toplayan Muhammed Hatemi İran'ın 5. Cumhurbaşkanı seçildi.⁸⁷

9. Cumhurbaşkanı seçmek için İran 2005'in Haziran ayında yeniden seçime gitti. Cumhurbaşkanlığı uğrunda mücadele eden 8 adaydan 32005'in Haziran ayında İran yeniden seçime gitti. 3'ü reformçu, geri kalan 5'i ise muhafızakar kesimi temsil ediyordu. Adalardan hiç birinin gereken oyu almaması, seçimleri ikinci tura taşıdı. İkinci turda ise, reformcuların adayını ve 90'da İran'ı yöneten Ali Akber Haşimi Rafsancani ve muhafızakar kesimi temsil eden Mahmut Ahmedinejat yarıştı. 24 Haziranda yapılan seçimlerin sonucunda Ahmedinejat oyların %62'ni alarak İran'ın 6. Cumhurbaşkanı oldu.⁸⁸

İlerleyen başlıkta Hatemi ve onun 8 yıllık Cumhurbaşkanlığı döneminden daha detaylı bahsedeceğim.

⁸⁷<https://www.letemps.ch/societe/gens-mohammad-khatami-president-philosophe>

(erişim 22.02.2019)

⁸⁸http://www1.rfi.fr/actufr/articles/066/article_37089.asp(erişim. 25.02.2019)

2004 yılında Meclis seçimlerini kazanan muhafızakarlar Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığını kazanmasıyla İran'da tüm yönetimi resmen ellerine geçirmiş oldular.

Ahmedinejat din adamları sınıfından gelmeyen, lakin devrimin yetiştirdiği muhafızakarlardan biri olarak, 24 yıl sonra İslam Cumhuriyetinin başına gelmiş ilk Cumhurbaşkanıydı. Halk adamı görüntüsü ile sosyal adalet getireceğini söyleyen Ahmedinejat, seçim kampanyasında halkın, özellikle de az gelirli alt sınıfa hitap ederek ekonomik sorunları çözeceğini, devrim değerlerini koruyacağını ve yolsuzlukla mücadele edeceğine söz verdi.⁸⁹

6 Ağustos yemin töreni ile yemin töreninin ardından göreve başlayan Ahmedinejat, Hatemi'den farklı olarak, dış politikada ılımlı ve uzlaşma politikalarını değil, aksine devrimin başlarında olduğu gibi, radikal politikalar izleyerek durdurulmuş uranyum zenginleştirme faaliyetlerine ve nükleer programına başladı. ABD ve AB ülkelerinin nükleer programı konusunda uyarılarına karşı Ahmedinejat, "Nükleer silahına sahip olmak İran halkının hakkıdır" demiş ve bu ülkelere kafa tutmuşur. Dış politikada İsrail karşıtı söylemler izleyen Ahmedinejat, "Siyonizimsiz dünya" adlı konferansta "İsrail haritadan silinmelidir" gibi cümleler kullanmış ve bununla da Hatemi'nin 8 yıl boyunca normalleştirmeye çalıştığı dış politikayı çıkmaza sokmuştur.⁹⁰ Ahmedinejat'ın bu cümlesi dünya kamoyunda İran'a karşı tepkilere neden oldu.

Ahmedinejat döneminde dış politikada Batı ülkeleri ile sorunlar yaşayan İran, yönünü Latin Amerikası'nın sosyalist devletlerine çevirdi. Küba, Venezüella, Bolivya ve Peru gibi ülkelerle karşılıklı yatırımlar yapıldı ve uluslararası alanda Çin ve Rusya'yla birlikte İran bu devletlerin de desteğini kazandı.

⁸⁹ Yegin Abdulla, İran Siyasetini Anlama Klavuzu, Seta yayınları, Ankara-2013.S.44

⁹⁰http://www1.rfi.fr/actu/fr/articles/070/article_39445.asp (erişim 24.02.2019)

UAEK'ın İran'ı uranyumun zenginleştirmesini durdurması için tanıdığı süre 4 Şubat 2006'da bitti ve UAEK İran dosyasını BMGK'ya gönderdi. Bunun üzerine BMGK 2007'den başlayarak 2010'a kadar İran'a karşı 4 yaptırım uyguladı.⁹¹ Böylece İran'ın Nükleer konusu uluslararası sorun haline gelmiştir.

Yönetiminin ilk 4 yılında devlet bütçesini tamamen kendi egemenliğine almış, bütçeden halka kredi dağıtdı. Bununla da başlarda halkın sempatisini kazanabildi. Lakin halka kontrolsüz dağıtılan krediler bu sefer enflasyona neden oldu.⁹²

Ahmednejat'ın yönetime başlamasının bir yılı dolmadan Mayıs ayında resmi gazetede Türkleri aşağıslayan karükatürün basılması Azerbaycan Türkleri'nin ülke çapında 2 ay devam eden ayaklanmasına neden olmuş. Ahmednejat yönetimi bu ayaklanmaları silah gücüne basırmıştır. Bunun üzerine daha önce Güney Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri olan Erdebil'de vali görevini yapan Ahmednejat Azerbaycan Türkleri'nin itibarını kayb etmiştir. Ayaklanmaların ardından Türkler'e jest olsun diye Tebriz'e giden ve Türkçe konuşan Ahmednejat imajını kurtarmaya çalışsa da, bunu başaramamıştır.

12 Haziran 2009 İran'da 10. dönem cumhurbaşkanı seçimleri yapıldı. Yeniden aday olan dönemin cumhurbaşkanı Ahmednejat %63 oy alarak, rakibi, eski başbakan Mir Hüseyin Musavi üzerinde zafer kazanarak yeniden Cumhurbaşkanlığı makamına oturdu. Lakin mühaliflerin iddalarına göre, Ahmednejat bu seçimi hileyle kazanmışdı. Bun göre de, Musevi ve onun seçicileri "Oyum nerede?" sloganı ile protestolara başladılar. Günden güne genişlenen bu protestolar Musevi'nin seçim kampanyasında

⁹¹http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf (erişim 26.02.2019)

⁹² Yegin Abdulla, İran Siyasetini Anlama Klavuzu, Seta yayınları, Ankara 2013.S.44

yeşil rengi kullanmasından dolayı “Yeşil Hareket” adını aldı. Protestolara sadece Musevi ve seçicileri değil, eski meclis başkanı Mehdi Kerrubi de katıldı. Lakin bu protestolar Devrim Muhafızlarına bağlı “Besici” adlı silahlılar tarafından bastırılmıştır. Bu protestolarda onlarla insan hayatını kaybederken, yüzlerle protestocu tutuklanmış, hareketin başları olan Musevi ve Kerrubi ise ev hapsine alınmışlar.

Ahmednejat’ın Batı ve ABD karşıtı dış politika yürütmesi ve dışda baş kaldıran “Yeşil Hareket”in sert bir şekilde basdırılması, ülkeye uygulanan embargolar, İran’ın hem iç, hem de dış politikada, aynı zamanda da ekonomik sahada çıkmaz bir sorunun içine sokmuş oldu. Hamneyi başda olmakla muhafızakar kesimden bir çok ünlü isimlerin Ahmednejat’a verdikleri desteği kesmesi sonucu 2013’de ülkede yapılan seçimlerde reformcu olarak bilinen Hasan Ruhani’nin seçimi kazanması ile sonuçlandı.

14 Haziran 2013’de yapılan ve halkın %72’nin katılımı ile gerçekleşen Cumhurbaşkanı seçimlerini reform cephesinden, Hatemi dönemi İran’ın nükleer müzakerelerine başçılık yapan Hasan Ruhani %50.68 seçimi kazandı.⁹³

Ruhani, seçim kampanyasında ülkenin yüz-yüze kaldığı ekonomik sorunu çözeceğini, “İran halkının modern bir toplum olduğunu ve bu göre de radikallikten uzak durulması gerektiğini söyleyerek, dış politikada ılımlı bir yol izleyeceğini ve Ahmednejad’ın 8 yılda izlediği sert dış politika yüzünden uluslararası sahadan izole edilen İran’ın komşu ve Batı ülkeleri ile ilişkilerini normalleştireceği sözünü verdi.

Halkın ekonomik durumlarını iyileştireceğini, “Sanayinin üretime devam etmesi en az nükleer enerjisi kadar önemlidir” deyen Ruhani, nükleer sorunun diplomasi yoluyla çözebileceğini söyledi.⁹⁴

⁹³<https://www.nouvelobs.com/rue89/rue89-monde/20130615.RUE7032/qui-est-le-moderne-hassan-rohani-nouveau-president-de-l-iran.html> (erişim 27.02.2019)

⁹⁴<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-22921680> (erişim 27.02.2019)

Göreve başladıktan sonra Cevat Zariî'i Dış İşleri Bakanı yapan Ruhani, nükleer konusu ile ilgili Batı ülkeleri ile ciddi müzakerelere başladı. 2015'in Ocak ayından başlayan 5+1 görüşmeleri yıl sonunda Cenevre anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı. Bununla da Batı ülkeleri ile İran arasında ısınma yarandı ve İran'a uygulanan ekonomik ambargolar büyük ölçüde kaldırıldı.

AB ile ilişkilerini normalleştiren İran, ABD ile ilişkilerde bunu henüz becermiş değil. ABD'de Tramp'ın yönetime gelmesi ve İran'a karşı kendinden önceki Cumhurbaşkanı Obamadan farklı olarak daha sert politika izlemesi iki ülke arasındaki ilişkilerin soğukluğunun korumasını sağladı.

Nükleer anlaşması imzalandıktan sonra ekonomisi biraz daha iyileşen İran, bölgede söz sahibi ola bilmek için Irak ve Suriyede Şii milislerini maddi ve silah açısından tamin etmeğe başladı.

Ruhani, dikkatinin çoğunu ekonomik liberalleşmeğe yöneltse de, İran'ın İstatistik Kurum Başkanı Omid Ali Parsa'nın 2018'in Ekim ayı bilgilerine göre, ülkede 27 milyonu aşkın insan iş aramakta, 3 milyonu aşkın insan ise tam işsiz durumdadır.⁹⁵ 2018 Kasım ayından ABD'nin İran'a karşı uyguladığı ambargolar, ülkede zaten zor durumda olan ekonomini daha da zorlaştırdı.

2.3. Reformcu Cumhurbaşkanı M.Hatemi ve Politikaları

23 Mayıs 1997 Cumhurbaşkanı seçimlerinde muhafızakarlar ve reformçular arasında ciddi rekabet var idi. Muhafızakarların adayı meclis başkanı Natik Nuri, reformçuların adayı ise Muhammed Hatemi idi. Her türlü güc muhafızakarların tarafında olduğundan seçim propagandasına Natik Nuri Hatemi'den daha önce

⁹⁵ Hatemi Bilal, İran'da İşsizlik, Yoksulluk ve Sosyal Refah Siyaseti, Maduniyet dergisi, 1 sayı, Ocak 2019, S.28

başlamıştır. Ülkede bu dönemde geçirilen sosyal sorgular da Natic Nuri'nin Cumhurbaşkanı seçileceğini gösteriyordu. Lakin olaylar beklenenlerin tam tersi gelişti ve halkın %88 katılımı ile gerçekleşen seçimde sürpriz bir şekilde reformcuların adayı Muhammed Hatemi toplam oyların %69'u olarak İran'ın 5. Cumhurbaşkanı seçildi.

14 Ekim 1943'de Yezd vilayetine bağlı Ardekan kasabasında doğan Seyid Muhammed Hatemi, eski Cuma İmamı Ayetullah Ruhullah Hatami'nin oğludur. Ailenin geçmişi Şii ağırlıklı mollalara dayanıyor. Dünyevi eğitimle birlikte dini eğitim de alan Hatemi, 1961'de Kum kentinde medrese eğitimi almaya başlıyor. Bununla birlikte İsfahan'da Felsefe bölümünü okuyor. 1962'de siyasi hayata başlayan Hatemi, Humeyni'nin oğlu Ahmet Humeyni ile birlikte Humeyni'nin açıklamalarını çoğaltıp dağıtıyor ve okuduğu İsfahan Üniversitesi'nde propagandalar yapıyordu. Hatemi 1979'da bir müddet Almanya'nın Hamburg kentinde İslami Kültür Merkezinin Başkanlığını yaptı.1982'de Mir Hüseyin Musevi kabinesinde İslami İrşad ve Kültür Bakanlığının başına getirildi ve 1996'da Hamneyi tarafından Kültür Devrimi Yüksek Konseyi üyeliğine alındı.⁹⁶

Kendinden önceki Cumhurbaşkanı H.Rafsancani'nin ve ona bağlı G-6⁹⁷ grubunun yorgun desteğini alan Hatemi'ni zafere götüren nedenlerden biri de,uzmanlara göre,onun din ağırlıklı bir aileden gelmesi ve karısının saygın Şii bir ailenin kızı olması idi.

⁹⁶ Oğuz Sami &Çakır Ruşen, Hatemi'nin İran'ı, İletişim yayınları, İstanbul 2000, S.155-157

⁹⁷ Bürokratlar ve devlet görevlilerinden oluşan, 1989'da Rafsancani'nin başlatdığı ekonomik liberalizasyonu savunan ve 16 kişiden oluşan Rafsancani'ye bağlı bir grup. (Oğuz Sami &Çakır Ruşen, age., s.52)

Seçim propagandasına muhafızakar kesimin engelleriyle başlayan Hatemi'nin seçim kampanyasının temelini “sivil toplum”, “ekonomik şeffaflık”, “ siyasi reform”, “hukukun üstünlüğü”, “kişisel özgürlük”, “kadınların toplum hayatına daha yoğun katılımı” ve bu gibi vaatler oluşturuyordu.⁹⁸ İşte Hatemi'nin en büyük başarısı da bu kavramlardan yola çıkarak uzun yıllardan beri baskıcı rejimler altında yaşayan İran toplumuna demokrasi alfabesini tanıtmaları olmuştur.⁹⁹

Hatemi'nin “kişisel özgürlük” vaadi bu zamana kadar onun ismini bir kez bile duymamış, İslam rejimi tarafından “hastalıklı Batı kültürünün piçleri” olarak tanımlanan gençlerin onun propaganda çalışmalarında aktif olmalarına neden oldu. Bu genç kitle Hatemi'nin onlara özgürlük getireceğine o kadar çok inanıyorlardı ki, hatta yaydıkları el ilanlarının birinde “ Piruzi-yi Hatemi= İstiklal-i Endişe” yani, “Hatemi'nin Zaferi=Düşünce Özgürlüğü” diye tek slogan yazmıştırlar.¹⁰⁰

İç politikada insanların özgürlüklerine ve ekonomik kalkınmaya değinen Hatemi, dış politika da ise dünyaya, özellikle Batı ülkelerine barış ve iyi ilişkiler vaad ediyordu. Dış politikada “Medeniyetler arası Diyalog” tezini yaratan Hatemi bununla İran'ın uluslararası ilişkilerde kayb ettiği saygınlığını yeniden kazanmayı hedefliyordu.

4 Haziran 1997'de Meclisce geçirilen yemin töreni ile Hatemi resmen Cumhurbaşkanlığı makamını Rafsanjani'den devr aldı. Bu sırada yaptığı konuşmasında seçim sürecinde verdiği tüm vaatleri tutacağını bildirerek, yeni yaratacağı hükümetin

⁹⁸ Dabaşı Hamid, age. S.214.

⁹⁹Şahtepe Zeynep, Devrim sonrası İran'da muhafazakar-reformist ayrışmasının dış politikaya yansımaları, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa-2015,S. 77

¹⁰⁰Oğuz Sami &Çakır Ruşen,age, S.80

temel hazinesinin halk olduğunu vurguladı.Halkın devlet işlerine katılmasından yana olan Hatemi,hükümet görevlilerini halkın hizmetçileri olduğunu söyledi.¹⁰¹

¹⁰¹Oğuz Sami &Çakır Ruşen,age, S.158

Cumhurbaşkanı sıfatıyla Hatemi Mecliste yaptığı ilk konuşmasında şöyle dedi: “İslami bir hükümet halkın efendisi değil, ona hizmet edendir. Bir hükümetin otoritesi, zor kullanarak ya da keyfi davranarak tesis edilemez. Bu ancak yasal işlemler, özgürlüğe saygı, halkı karar mekanizmasına katılmaya teşvik etmekle sağlanabilir... Kendi kişisel tercihlerimizi topluma zorla kabul ettirmeğe çalışmamalıyız. Hükümet, muhliflerin bile hakkını korumakla yükümlüdür...”¹⁰²

Hatemi bu konuşmasıyla bir daha seçim kampanyası zamanı sürekli belirttiği “hukukun üstünlüğü” ve “kişilerin özgür düşünmesi” ilkelerinin önemini anlatmış oldu.

Seçim kampanyası süresinde olduğu gibi, seçimden sonra da muhafazakar kesim Meclisde ve devletin önemli kurumlarında söz sahibiydi. Hatemi'nin halkın büyük desteğiyle seçilmesine rağmen, Hamneyi başda olmakla muhafazakar kesim onun ve reformist kesimin karşısında yer aldı. Hatta Hatemi'nin göreve başlamasından hemen sonra Hamneyi “ *Düşman, İslam'a artık ülke içerisinden saldırıyor*” gibi cümle kullanarak, reformcuları İslama mühalif birileri olarak nitelendirmiştir.¹⁰³ Buna göre de, Hatemi ve ekibi dış ve iç politikada zaman-zaman sorun yaşadı.

Hatemi'nin birinci döneminde Meclis'te muhafızakarların çoğunlukta olması Hatemi ve reformcuların işini daha da zorlaştırmıştır. Lakin Şubat 2000'de geçirilen 6. Meclis seçimlerinde reformcular 290 koltukla Mecliste üstünlük kazanmayı başardılar. Bununla da reformcular 20 yıldan beri ilk kez muhafızakarlar üzerinde zafer kazandılar. Ülkenin iki en güçlü yönetimi- parlamento ve cumhurbaşkanlığı liberal kanadın eline geçti.¹⁰⁴

¹⁰²Keneş Bülent, İran Siyasetinin İç Yüzü, Timaş yayınları, 1. Baskı, İstanbul-2013, S. 256

¹⁰³Ray Takeyh, Gizli İran: İslam Cumhuriyeti'nde Güç ve Paradoks, Çev.Cem Küçük, Ekvador yayınları, İstanbul 2007., S. 66

¹⁰⁴ Dabaşı Hamid, age, S.214.

Rafsanjani'nin ekonomik alanda başlatdığı liberalleşme İran ekonomisini çökürmez sorunlarla yüz-yüze koymuş, bu dönemde başlatılan 6050 proje ekonominin kötü olmasından dolayı yarım kalmıştır. Tüm bunların yanısıra, Hatemi yönetimi devralırken ülkede 3 milyona yakın bir işsizler ordusu bulunmaktaydı.¹⁰⁵

Siyasal ve kültürel kalkınmanı ekonomik kalkınmadan üstün tutan Hatemi'ye göre, ekonomik sorunların nedeni siyasi istikrarın olmaması, ekonominin petrol gelirlerinden aslılığı, beyin göçü ve sermayenin dışa çıkarılmasıydı. Hatemi, bu durumu siyasi ve hukuki reformlarla bitirmeği düşünüyordu.¹⁰⁶

Hatemi yönetime başlarken İran büyük devletlerle sürekli sorunlar yaşıyordu. Bunu gören Hatemi seçim kampanyasında verdiği vaade emel ederek göreve başlar başlamaz Batıyla İran arasında buzları eritmek için çaba göstermeğe başladı. İlk olarak Hatemi, seçim kampanyası boyunca raibi Natik Nuri'ni destekleyen, geleneksel sağ blogun önemli isimlerinden olan ve uzun süre İran Dış İşleri Bakanlığını yapmış Ali Ekber Vliyeti'ni görevden alarak, yerine İran'ın BM'deki temsilcisi, bürokrat olarak bilinen Kemal Harrazi'ni Dış İşleri Bakanı olarak atadı. Harrazi yaptığı ilk açıklamasında "İran'ın bölge ulusları ve diğer ülkelerle ilişkilerinde köklü değişiklik göreceğiz" mesajını verdi.¹⁰⁷ Bu da Hatemi'nin dış politikada kendinden önceki Cumhurbaşkanılarından daha farklı bir siyaset izleyeceğinden haber veriyordu.

Dış politikada "Medeniyetler arası diyalog" tezini savunan Hatemi, Aralık 1997'de Tahran'da gerçekleşen İslam Konferansı Örgütü'nün 8. Zirve Toplantısı'nda yürüteceği dış politikada uzlaşmacı yaklaşımlardan bahs etmiştir. Hatemi'nin yanısıra

¹⁰⁵ Dereli Hilal, Hatemi Dönemi İran Dış Politikasında karar alma süreci 1997-2005, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul-2010, S.89

¹⁰⁶ Hagigi Arzu, agt, S. 55

¹⁰⁷ Ray Takeyh, age, S.130

Hamneyi de konuşmasında İran'nın İslam ülkeleri için bir tehdit olmadığını söylemesi İran'nın dış politikada yumşalma siyaseti izleyeceğinden haber veriyordu. İran dış politikasını “ içde güvenlik, bölge de istikrar” kavramları üzerinde kurmaya başlamıştır. Uzmanlar ise bu deyimlerin ülkeni yöneten reformistlerin “içerde demokrasi, dışarıda barış” söylemini oluşturduğunu düşünüyorlardı.¹⁰⁸ Bu konferansdan sonra Irak, Suudi Arabistan ve diğer Basra Körfezi ülkeleriyle İran arasında siyasi ve ekonomik alanda ilişkiler kurulmaya başlamıştır.

Dış politikada ılımlı siyaset izleyeceği sözünü veren Hatemi, 8 Ocak 1998'de CNN'e verdiği röportajda kendisinin “Medeniyetler arası Diyalog” kavramından söz ederek, Amerikan uygarlığından övgüyle konuşmuş, “Büyük Amerikan Halkı” ifadesini kullanan Hatemi İran ve Amerikan halkının verdiyi mücadilenin benzerliklerini anlatmıştır. İki ülke arasında tüm ilişkileri bitiren “rehine krizi” olayından dolayı ise üstüörtülü özür dileştir. İslamın hiç bir ülke ve dine düşman olmadığını söyleyen Hatemi, tüm uluslarla barış ve diyalog aradığını vurgulamıştır.¹⁰⁹ Hatemi'nin röportajı ABD tarafından olumlu karşılanmıştır. İki ülkenin güreş takımlarının turnuvası organize edilmiştir. Hatemi'nin ABD ile yumşalma siyaseti, tüm muhafızakar kesim tarafından kesin karşılanmış, hatta ABD' ni “Büyük Şeytan” olarak gören Hamneyi verdiği açıklamasında ABD ile herhangi bir ilişkinin mümkün olmadığını dile getirmiştir. 1998 Kasım ayında ABD elçiliğinin kuşılmasının 19. Yıldönümünde Hamneyi, “Büyük Şeytan”la her türlü iletişimin faydasız ve günah olduğunu” söylemiştir.¹¹⁰ 2001'in 11

¹⁰⁸Humar Sefer, İran İslam Devrimi Sonrası Şii Hilal, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul-2013,S.43

¹⁰⁹Sami Oğuz, Gülümseyen İslam: Hatemi'nin Ağzından İran'da değişim, Metis yayınları, İstanbul-2001, s. 87-90

¹¹⁰Dereli Hilal, agt, S.97

Eylül tarihinde yaşanmış terör olayları ve onlarla insanın ölmesinden dolayı Hatemi ABD'ye başsağlığı mesajı vermiş, hatta ABD'nin Afganistan'a müdahilesini desteklemiş,Afganistan'da BM önderliğinde sağlanacak istikrarı desteklediğini bildirmiştir.¹¹¹

Hatemi'nin tüm çabalarına rağmen, ABD'de yönetime gelen George Bush, "Bush Doktrinini" adlandırılan 2002 29 Ocak'ta yaptığı konuşmalarında Kuzey Kore, İran ve Irak'ı "şer eksenini" olarak nitelendirdi.Bu doktrinle İran, terörizmi destekleyen ülkelerden biri olarak görülmüştür.¹¹²Amerika İran'nın Hizbullah, Hamas gibi terör örgütlerine mali ve lojistik destek sağladığını bildirmiştir. ABD ile İran arasında Hatemi'nin birinci başkanlığı döneminde sezilen yumşama, artık yok olmuş, gerginlik yeniden devam etmiştir.2002'de UAEA tarafından İran'ın Natanz ve Arak'ta uranyum zenginleştirme tesisi ve ağır su reaktörü yaptığını ortaya çıkardı ve bununla da İran'ın nükleer silah hazırlamakta olduğu şüphelerini uyandırdı. ABD ve AB ülkeleri "İran nükleer programı" dosyası açarak İran'la bu yönde gergin ve bazende çıkılmaz giren müzakereler başlatıldılar.¹¹³ Hatemi'nin tüm çabalarına rağmen Uluslararası kamoyunda ortaya çıkan "İran nükleer programı" dosyası ve ABD ile yaklaşmaya çalıştığı için içeride muhafızkar kesimin, özellikle Hamaneyi'nin sert eleştirilerine maruz kalması, onun hedeflediği sonuçlara varmasına mani oldu. Bu da Hatemi başda olmakla, ülkeni idare eden reformcuların başarısızlıklarından biri oldu.

¹¹¹ Kurt Hüseyin Emrah, Ruhani Dönemi İran Dış Politikası ve Türkiye ile İlişkiler, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara-2018,S.26

¹¹² Yurdakurban İsmail, Devrim Sonrası İran Dış Politikası, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Konya-2007, S. 118

¹¹³ Kurt Hüseyin Emrah, agt, S. 28

Hatemi'nin yönetime gelmesinden sonra, 1997'de sonuçlanan Mikanos davası sonucu İran'ı terk eden Batı ülkelerinin elçilikleri Kasımda İran'a geri dönmüş, AB ülkeleri ile İran diplomatları arasında karşılıklı seferler gerçekleştirilmiştir. Hatemi AB ülkeleriyle ilişkileri normalleştirmek adına attığı en önemli adımlardan biri de Salman Rüşti¹¹⁴'ye 1989'da çıkarılmış ölüm fetvasına son vereceğini açıklaması oldu. Dış İşleri Bakanı K.Harrazi 1998 Eylül'de İngiltere Dış İşleri Bakanı Robin Cook'la görüşünde Rüşti olayının tamamen bittiğini ve İran'ın 1989'da verilmiş fetvayı uygulamak niyyetinde olmadığını beyan etti.Harrazi'nin açıklamasının hemen ardından Anayasa Koruyucular Konseyi Başkanı Cenneti fetvanın halen geçerli olduğunu bildirdi. Cenneti'nin yanısıra, muhafızakar kesime aid "Cumhuri İslam" ve "Risalet" gazeteleri "Humeyni tarafından verilen fetvanın kimse tarafından değiştirilemegeceğini", "Fetvanın İslam Cumhuriyetinin resmi görüşü olduğunu" yazdılar.¹¹⁵ Harrazi'nin açıklamasından sonra ülke içinde yaşanan bu kriz, bir daha muhafızakar kesimin yönetimde ve dış politikada ne kadar etkili olduğunu ortaya koymuş oluyor.Hatemi'nin Salman Rüşti olayını kapatması AB ülkeleri ile İran arasında yeniden ilişkilerin iyileşmesine ve bu ülkelerle İran arasındaki üst düzey resmilerin görüş yasağını kaldırmış oldu.

Hatemi ilk 4 yıllık Cumhurbaşkanlığı döneminde halka verdiği vaadleri yapmaya çaba gösterse de, yönetimde hala muhafızakar kesimin hegemon olması, ona icraatda pek de başarılı olmak imkanı vermedi. Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığının 1. Yılında ülkede entelektüellerin seri katli yaşandı. 1998'in sonbaharında Daryuş Furuhar

¹¹⁴Hint asıllı İngiliz yazar Salman Rüşti 1988'de "Şeytan Ayetleri" adlı kitabında islam peğemberi Muhammede hakaret ettiğini idda eden Humeyni, 15 Şubat 1989'da yazarın öldürülmesiyle ilgili fetva vermiştir.

¹¹⁵Dereli Hilal, agt,s.120

ve eşi evlerinde ölü bulundu. Bundan kısa süre sonra yazarlar Muhammed Muhtari ve Muhammed Gaffar Puyande yok çıktı. Bu iki yazarın cesetleri linç edilmiş şekilde kenar mahallede bulundu.¹¹⁶

Hatemi'nin seçim kampanyasından başlayarak ona büyük umutlarla destek olan öğrenciler ve toplumun genc kısmı onun Cumhurbaşkanlığı döneminde de daha aktif olarak toplumda rol almaya çalışmışlardır. Öğrenci ve gençlerin bu tutumu muhafazakarları rahatsız etmiştir. Öğrenciler muhalif oldukları konularla ilgili protestolar yapar, itirazlarını bildirmişlerdir. Bu dönem öğrenci protestolarının en çok yaşandığı dönemlerden sayılır. 7 Temmuz 1999'da 200 öğrenci reform yanlısı "Selam" gazetesinin kapatılmasına karşı protestolar gerçekleştirdi. Ertesi gün, 8 Temmuz'da Özel Güvenlik Güçleri öğrenci yurtlarını bastılar, 800 odayı yağmalayan sopalarla silahlanmış baskıncılar, birini öldürerek yüzlerce öğrencini dövdüler. Bu olay tüm ülkede öğrenci protestolarına sebep oldu. 3 gün boyunca tüm ülkede protestolar yapan öğrenciler Hameyi'ni suçladılar ve emniyet müdürünün görevden alınmasını ve saldırılar için resmi özür dilenmesini talep ettiler.¹¹⁷ 12 Temmuz'da Ayetulla Hamaneyi yurtlara yapılan saldırılarla ilgili konuşmasında resmi soruşturma açılacağını vaad ederken, aynı zamanda bu olayda öğrencileri kınayarak, olayları dış düşmanların, özellikle Amerika'nın finanse ve organize ettiğini vurguladı.¹¹⁸

Cumhurbaşkanlığının ilk 4 yılında halka verdiği vaatleri yerine getirmeye çaba göstermesi, Hatemi'nin 2001 yılının 8 Haziran'ında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde toplam oyların %77'ni alarak İran'ın 8. Cumhurbaşkanı olmasını sağladı.

¹¹⁶Bayat Asef, İslam'ı Demokratikleştirmek Toplumsal Hareketler ve Post-İslamcı Dönüş, İletişim yayınları, İstanbul-2015, S. 202

¹¹⁷Bayat Asef, age, S.208-209

¹¹⁸https://web.stanford.edu/group/sjir/6.1.04_siddiqi.html (erişim, 30.03.2019)

Hatemi'nin yeniden seçilmesi muhafızakar sınıfın devam eden endişesini daha da artırdı. Bunun göstergesi olarak Hamneyi Anayasayı Koruma Konseyi üyelerini onaylayacağı 2001'in Ağustos ayına kadar Hatemi'ni görevine başlamaya izin vermedi.

119

Hatemi, İçişleri Bakanlığı'nda yapılan Kamu Güvenliği ve Ulusal Dayanışma Semineri'nde yaptığı konuşmasında 1997-2001 yılları arasındaki yönetiminden bahsederken, hükümetinin her 9 günden bir siyasi krizle karşılaştığını dile getirdi. Toplumun iki esas kaynaktan tehdit edildiğini söyleyen Hatemi, bunlardan ilki olarak İslami benimsemeyenler ve ikincisi ise, kendi dogmatik anlayışlarını kabul ettirmek için herşeyi yapanlar olduğunu vurguladı.¹²⁰

Hatemi'nin bahs ettiği dogmatik fikirliler muhafızakar İslami gruplar oluyordu. Daim reformcuları kendilerine tehdit gören bu kesim, Hatemi'nin yönetimi döneminde ülkede hep iç kriz çıkarmış, Hatemi'ye verdiği reform sözlerini tutmakta mani olmuşlardır.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Azerbyacan Türkleri'nin de büyük desteğini alan Hatemi, kendinden önceki Cumhurbaşkanı Rafsancani gibi, Azerbaycan'ın bağımsız olan bölümü, Azerbaycan Cumhuriyeti ile ilişkileri bir türlü iyileştirmemiştir. Bilakis, Hatemi döneminde iki ülke arasında gerginlikler yaşanmıştır. İran'ın Azerbaycan topraklarını işkalde tutan Ermenistan'a her zaman olduğu gibi, bu dönemde de destek vermesi, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımaması ve buna sayGı göstermemesi, Hazar'da Azerbaycan'a aid bölgeleri ele geçirmek istemesi iki ülke arasında gerginliği olduğu gibi, bazen de daha da ağır duruma sokmuştur.

¹¹⁹ Dabaşı Hamid, age, S.215

¹²⁰ <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4225/iran-da-reform-hareketinin-gelecegi#.XJzcrvkzbIX> (erişim, 29.03.2019)

23 Temmuz 2001’de Hazar’ın Azerbaycan’a ait bölümündeki “Alov” petrol yatağında araştırma yapan “Geofizik 3” ve “ Elif Hacıyev” gemilerinin üzerinde izinsiz uçuş yapan İran uçakları Azerbaycan’ın hava sahasını bozmuş, bununla da kalmayan İran uçağı “Geofizik 3” gemisine yaklaşarak bölgeyi tek etmesini, etmezse güc uygulayacaklarını bildirmiştir. Bunun yanısıra, İran uçakları bir kaç kes Azerbaycan hava sahasını bozmuş, Azerbaycan’a karşı tehditler savurmuşlar. İran’ın bu tehditkar tutumuna karşısında Azerbaycan’ın yanında yer alan Türkiye Hava Kuvvetleri’nin “Türk Yıldızları” 21 Ağustos 2001’de Bakü semalarında uçuşlar yapmıştır.¹²¹

Hatemi, 2002 Ekim’de Meclise 2 önemli yasa tasarısı sundu. Bunlardan biri Anayasa Koruyucular Konseyi’nin Meclis, Cumhurbaşkanlığı ve Uzmanlar Meclisi adaylarını gözden geçirme yetkisini kaldırma izni veriyordu. Diğerisi ise, Cumhurbaşkanı’na anayasal olmayan kararları, yargının ve seçimle iş başına gelmeyen organların kararlarını iptal etme yetkisi tanıyordu. Eger bu tasarı onaylansaydı “Cumhurbaşkanı hakemleri görevden ala bilecek ve kapalı kapılar arkasındaki yargılamaları durdurma yetisine sahip olacaktır”.¹²²

Hatemi’nin sunduğu ve “ikiz tasarı” olarak adlandırılan bu tasarılar karşı muhafızakar kesimden sert tepkiler geldi. Hem siyasiler, hem de muhafızakar yayın organları, tasarılar karşı provokasyonlara başladılar. Ruhban kesimin uzatmaları ve provokasyonları sonucu Anayasayı Koruyucular Konseyi 2003’ün Nisan ve Haziran aylarında “ikiz tasarı”ları reddetti.¹²³

¹²¹<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/azerbaycan-iran-munasibetleri-m10271> (erişim, 28.03.2019)

¹²²Bayat Asef, age, S. 217

¹²³Bayat Asef, age, S.220

Haziran 2003'de yükseköğretimin özelleştirilmesine karşı yeni bir öğrenci protestoları başladı. 4 gün devam eden ve Tahran başta olmak üzere ülkenin büyük şehirlerine yayılan bu gösterilere öğrencilerle birlikte 10.000 Tahranlı da katıldı. Artık Hatemi'ye inamı kalmayan protestocuların attıkları sloganlar arasında Hatemi'yi hedef alan sloganlarda duyulmaktaydı. Gösteri yapanlar “Ölüm olsun diktatöre”, “Hatemi istifa” gibi sloganlar atıyorlardı. Ensar-i Hizbullah ve pasdarlar gösterilere müdahale ettiler ve öğrenci başkanları dahil olmak üzere 4000 öğrenciyi tutukladılar.¹²⁴

7.Meclis seçimleri yaklaştıkça muhafazakar kesim reformculara karşı daha sert tutumlu davranmaya başladı. 11 Ocak 2004'de Anayasayı Koruyucular Konseyi 8157 kişiden, 3300'ün adaylığını diskalifiye ederek Meclis seçimlerine katılmalarını yasakladı. Bunlardan 83'ü reformcu milletvekiliydi. Buna itiraz olarak Mecliste 3 hafta boyunca oturma eylemi yapan reformist milletvekilleri, seçimleri boykot edeceklerini açıkladılar. 1 Şubat 2004'de 120 milletvekili istifa ettiler. Böylece 7.Meclis seçimlerini muhafazakarlar kazandı. Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığının sona yaklaşması ve reformcuların Meclis seçimlerini kaybetmesiyle, İran'da reform hareketinin başarısızlığı kaçınılmaz gözükmüyordu.¹²⁵

Toplumun, özellikle de gençler ve kadınların büyük umut beslediği, ülkeye demokrasi getireceğine inandıkları Hatemi, 8 yıllık yönetimi sonucu, herkesi, özellikle de ona büyük umutlar bağlayan gençler ve kadınları hayal kırıklığına uğrattı. Hatemi, verdiği vaadleri yerine yetire bilmemesinin en büyük nedeni muhafazakar kesimin güçlü olması ve ellerine olan yetkini reformculara karşı iyi kullanmaları oldu. Muhafazakarların “Prenses Diana” olarak adlandırdıkları Hatemi ve reformistler bu kesimle mücadelede yenildi. Bu da halkın, özellikle de bekledikleri özgürlüğü elde

¹²⁴Bayat Asef, age, S. 210

¹²⁵https://web.stanford.edu/group/sjir/6.1.04_siddiqi.html (erişim, 30.03.2019)

edemeyen, işsiz gençlerin ve az maaşlar çalışmak zorunda kalan kadınların meylusluğuna neden oldu. Hatemi'ye ve refomistlere olan güvenini sarstı.

8 yıl yönetimde olan Hatemi, siyasi reformları hep önde tutmuş, işsizlik, fakirlik gibi sosyal sorunları göz ardı etmiştir. Bu da nüfusunun çoğu yoksul kesimden oluşan ülke ahalsinin reformistlerden soğumasına ve Hatemi'i hakimiyetinin son dönemlerinde Muhafazakarlarla yürüdüğü mücadelede halkın tam olarak duyarsız kalmasına neden oldu. Sonuçda ise 2005 seçkilerinde ulema grubundan olmasa da, tam bir muhafazakar olan Ahmedinejat'ı devlet başkanı olarak seçtiler.

III. BÖLÜM

M. HATEMİ DÖNEMİ İRAN'DA BASIN

3.1. Güney Azerbaycan Basın Tarihi

1828'de Azerbaycan ikiye bölündükten sonra, farklı rejimlerin egemenliği altında yaşamaya mecbur kalan Azerbaycan Türkleri, kendi dil, kültür, kimliklerini yaşatmak için, aynı zamanda da egemenliği altında yaşadıkları rejimlerden gördükleri zulme karşı basın yolunu kullanarak itirazlarını yazıya dökmüşlerdir.

Güney Azerbaycan'da ilk resmi gazete 1858 yılında Tebrizde basılmıştır. "Exbari-darülselteneyi-Azerbaycan", "Azerbaycan" ve diğer adlarla basılan bu gazeteyle Güney Azerbaycan'da basının temeli atılmıştır. Halkın çok da dikkatini çekmeyen bu gazetede saray haberleri, Şah'ın yaptığı ziyaretler ve dünyanın farklı ülkelerinde gerçekleşen olaylardan kısa bilgiler yer alırdı.¹²⁶

Kuzey Azerbaycan'da ise ilk gazete 22 Temmuz¹²⁷ 1875'de Hasan Bey Zerdabi'nin başkanlığında yayınlanan "Ekinçi" gazetesidi. 29 Eylül 1977'e kadar basılan gazetenin 56 sayısı yayınlanmıştır.

1892'de Alikulu Han Saferov tarafından Tebriz'de "Şebname" isimli satirik küçük gazete yayınlıyor. Halkı mevcut yönetime karşı mücadeleye çağırmanın en etkili yolunu gazete yayınlamakta gören yazar, gazetede yazdığı satirik yazılarla dönemin despot yönetimine karşı çıkıyor ve ülkenin yönetim sistemini eleştiriyordu. O dönemde

¹²⁶Mammedli Pervane, Cenubi Azerbaycan metbuat tarihi, Elm yayınları, Bakü-2009,

S.16

¹²⁷Bugün Bağımsız olan Kuzey Azerbaycanda "Ekinçi" gazetesinin yayına başladığı 22

Temmuz tarihi basın günü olarak kutlanıyor.

³M.Pervane, age,S.24

İran’da bir araştırma için bulunan İngiliz araştırmacı Edward Browne yayınlanan “Şebname” gazetesinin eleştirel ve düşündürücü satirik yazılardan oluşan karikatürlü bir gazete olduğunu söylemektedir.¹²⁸

Güney Azerbaycandan kenarda 1888-89 yıllarında İstanbulda yaşayan Güney Azerbaycan Türkleri tarafından basılan “Şahseven” adlı satirik gazete de Kacar yönetimini hedef almış ve devrim fikirlerinin yaranmasının temelini atmıştır. Jelatin baskıyla basılan bu gazete Londra ve Paris yoluyla İran’a götrülüyordu.¹²⁹

19. yüzyılın sonlarında Güney Azerbaycan’da ve yayınlanan gazetelerin sayı artıyor. Halk daha çok resmiyetden uzak, halkın derdini anlatan, yönetimi eleştiren satirih gazete ve mizah dergileri okumaya üstünlük veriyor. Bu dönemde “Ahter”(1875),“Medeniyet” (1884), “Nasiri” (1893), “Hikmet”(1893), “İkbal” (1898), “Kemal”(1899), “Gencine-Fünun”(1904), “Adalet”(1906), “Deberistan”(1906) ve b. gazeteler yayınlanmış. Bu gazateler Meşrutiyet Devriminin hazırlanmasına zemin yaratmışlardır.

1858-1907 yılları arasında toplamda 22 gazete yayınlanmıştır. Bunlardan 18’i Güney Azerbaycanda yayınlanırken, 4’ü ise Güney Azerbaycandan dışarıda yayınlanarak, gizli yollarla buraya getirilmiştir.¹³⁰

Bahs ettiğimiz 50 yılda yayınlanan gazeteler genellikle ülkenin yönetim şeklini eleştirmiş, halkın uyanışına, bilgi sahibi olmasına önem vermişlerdir. Buna göre de, bu gazetelerin ömürlüri uzun olmamış ve bir çokları mevcut yönetim tarafından baskıya maruz kalarak yayınıni dururumuştur.

¹²⁹ Heyet M.Rıza, 19. Yüzyıldan günümüze İran’da basın-yayın hayatı,yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara-2005,S.16

¹³⁰Heyet,M.Rıza, agt. S.17

1905’de İran’da Türklerin önderliği ile Meşrutiyet Hareketi başladı. 1911 yılına kadar devam eden bu Hareket sonunda İran’da yönetim şekli değişerek Parlamento usulüne geçti. Ülkenin ilk Anayasası hazırlanarak Şah tarafından oynandı.

Meşrutiyet Hareketi’nin başlanmasında yayınlanan gazete ve dergilerin rolü büyük oldu. Bu Hareketin gidişinde ve ondan sonra gazete ve dergi yayınları daha da artarak gelişmeye başladı. Bu dönemde basılan gazete ve dergiler milli ve demokratik çizgi izlemeye başlıyor.

Bu dönemde “Azerbaycan”(1906), “İrşad”(1906), “Molla emi”(1908)“İstiklal”(1909), “Bukalemun”(1909) ve b. Gazete ve dergiler yayına başlamıştır.

7 Nisan 1906’da Kuzey Azerbaycan’da Celil Mammadgulizade’nin başkanlığında “Molla Nasireddin” isimli mizah dergisi yayına başladı. Dönemin Azerbaycan aydınlarını bir araya toplayan dergi karikatürler ve satirik yazılar yoluyla toplumdaki olumsuzlukları, dini cehaleti v.b. konuları ele alıyordu. 25 yıl yayınlanan dergi Tiflis, Tebriz ve Bakü’de basılmıştır. Bu dergi Azerbaycan sınırlarını aşarak Güney Kafkas ve Ortadoğu’da büyük ilgi görmüştür.¹³¹

“Molla Nasreddin” dergisinin yayına başlamasından tam 8 ay sonra Tebriz’de buna benzer”Azerbaycan” gazetesi yayına başladı.

1906’de Aligulu Sefarov’un başkanlığı ile kurşun basma yöntemi ile basılmaya başlayan “Azerbaycan” gazetesi Tebriz’in ilk resimli ve mizah gazetesi olarak bilinmektedir. Toplam 23 sayı basılan gazete halk arasında büyük ilgi görmüştür.¹³²

¹³¹<http://portal.azertag.az/az/node/4144> (erişim 03.03.2019)

¹³² Heyet, M.Rıza, agt, S.34-35

1908'de yayına "Ana Dili" isimli gazete yayına başlamış, devrim düşüncesini halka yaymayı amaçlayan gazetede Güney Azerbaycanın milli düşünceli aydın kesimi toplanmıştır.¹³³

1910'da Mehmet Emin Resulzade'nin başkanlığında Tahranda yayına başlayan "İran-nou" gazetesi İranda Avrupa usulü basılan ilk gazete oldu. Bu gazete dönemin siyasi ve sosyal sorunlarından bahs ederdi. Buna göre de, gazete yönetimdekilerin baskılarına maruz kalar, lakin yine de keskin yayılar yayınlamaktan vazgeçmezdi.¹³⁴

1917-1921 yıllarında Güney Azerbaycan'da 20'den fazla gazete ve dergi yayınlanmıştır. Bunlar sırasında "Şark"(1917), "Azerbaycan V"(1918), "Azadistan"(1920) ve b. göstermek olar.

9 Nisan 1917'de Tebriz'de yenilenme anlamına gelen "Teceddüd" gazetesi yayına başladı. Gazete 1920'de Güney Azerbaycan'da Azadistan Özerk Cumhuriyeti'ni kuracak olan Şeyh Muhammed Hiyabani'nin başkanlığı ile basılmaya başladı. Dönemin şairlerinden Tağı Rûfet, Cafer Hamneyi, Şems Kesmai gibi şairlerin yazılarının yayınlandığı bu gezete, Güney Azerbaycan'da ilk serbest şiirin temelini atmış oldu. Ş.M.Hiyabani bu gazetede yayınladığı yazılarında Azerbaycan Türklerine onların haklarından bahs eder ve bağımsızlık konularına değinirdi.¹³⁵

1920'de Tebriz'de Tağı Rûfet'in editörlüğünü yaptığı "Azadistan" dergisi basılmaya başladı. Ayda 2 sayısı yayınlanan 16 sayfalık bu dergide yazarlar genellikle kültür, anadilli edebiyat ve milli konulara üstünlük verir, yazılarında bu konulara

¹³³Uzun Enver, İran Türk Basımın 200 yılı (1814-2014), Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon-2014, S.24.

¹³⁴<http://www.achiq.org/yazi%204/pm%202dL.pdf> (erişim 03.03.2019)

¹³⁵<http://www.wikizero.net/index.php?q=aHR0cHM6Ly9hei53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvVMmZY8mZZGTDvGQ> (erişim 04.03.2019)

değinerdiler. Bununla birlikte bu dergide kadın özgürlüyü ve felsefi konularda yer alıyordu.¹³⁶

1925’de Kazarları deviren Rza Pehlevi İran’da yönetimi ele geçirdi. Bununla da Güney Azerbaycan’da Türkçe tamamen yasaklandı. Bunun akabininde Türkçe basınyayın işlerine son verildi. Şah’ın emri ile Türkçe kitab, gazete ve dergiler toplanarak yakıldı. Pehleviler’in yönetime gelmesiyle İran’da farslaşma politikalarının temeli atıldı.

1941’e kadar Güney Azerbaycan’da basın durgunluk yaşadığını görebeyiz.

1941’de Sovyet ordusunun İran’a girmesi ile Key ve Güney Azerbaycan arasında yeniden ilişkiler sıklaştı. Bu dönemden başlayarak susuturulmuş Güney Azerbaycan basınında yeniden canlandı. “Şahin” (1941), “Vatan yolunda” (1941), “Ajir”(1943), “Azad Millet”(1945), “Ordu” (1945), “Azer”(1946) “Azerbaycan Yıldızı”(1946) ve b. gazete ve dergiler yayınlanmaya başladı.

23 Mayıs 1943’de S.C.Pişeveri’nin önderliğinde “Ajir” gazetesi yayına başladı. 2 yıla yakın bir zamanda yayınlanan gazetenin toplam 30 sayı çıkmıştır.¹³⁷

Güney Azerbaycan’da milli ruhun oynmasında 1941’de yayına başlayan “Vatan yolunda” gazetesinin rolü büyüktü. Bu gazetede yayınlanan yazılar parçalanmış Azerbaycan’ın tarihini, kültürünü ve dilini o tay, bu taya ayırmadan bir bütün şeklinde olduğundan bahs eder ve halkın milli kimliğine değiniyordu.¹³⁸

1941-45 Güney Azerbaycan Türkleri’nin ana dilleri, milli kimlikleri uğrunda mücadele verdiği tarihti. Bu mücadelede yayınlanan gazete ve dergilerin rolü büyük

¹³⁶Mammedli Pervane, age.S.86

¹³⁷Uzun Enver, age., s.55

¹³⁸Mammedli Pervane, age., S.109

olmuştur. Dönemin aydınlarının yayınladıkları siyasi, kültürel ve ana dili ile ilgili yazı ve makaleler halkın uyanışında etkili olmuştur. Bunun sonucunda 12 Aralık (21 Azer) 1945’de Güney Azerbaycan’da S.Cafer Pişeveri’nin başkanlığında İran’dan tam bağımsız Milli Hükümet kuruldu. Bu hükümetin kurulması ile Güney Azerbaycan Türkleri kısa süreliğine de olsa bağımsızlığa kavuştu.

26 Aralık 1946’da Milli Hükümet ana dili ile ilgili 10 maddelik bir yasa hazırlayarak yürürlüğe koydu. Bu yasaya göre, Azerbaycan Türkçesi Azerbaycan’ın resmi devlet dili ilan edildi, Bütün resmi işlemler zorunlu olarak Azerbaycan Türkçesinde yapılacak, Eğitim dili Azerbaycan Türkçesi olacak, Azerbaycan’da yaşayan etnikler kendi ana dillerinde eğitim almak hakkına sahip olacaklar, ama bunun yanısıra Azerbaycan Türkçesini de okuyacaklar.¹³⁹

Bu dönemde Azerbaycan Türkçesinde 50’den fazla ders kitabı basıldı. Ana dilinde akademik ve felsefi kitaplar basıldı. Tebriz Ana dilinde akademik ve felsefi kitaplar basıldı.

Bunun yanısıra yayınlanan gazete ve dergilerin sayısı önemli derecede arttı. Tebriz’ de “Şahin”, “Gelebe”, “Tebriz”, Erdebil’de “Cövdet”, “Yumrug”, Urmuda “Kızıl Asker” ve.b gibi gazete ve dergiler basıldı.¹⁴⁰

5 Eylül 1945’de S.C.Pişeveri Tebriz’de “Azerbaycan” gazetesi yayına başlamıştır. Azerbaycan Türkçesinde yayınlanan gazetede sosyal, politik ve edebiyat içerikli yazılar çoğunlukla basılmıştır. Bunun yanısıra gazetede Milli Hükümetin resmi kararları da yer almaktaydı. Gazete dönemin Güney Azerbaycan aydınlarından Feridun

¹³⁹Heyet Rıza, agt,S. 75-76

¹⁴⁰Mammedli Pervane, age., S.115

İbrahimi, Mehmed Birya, Yahya Şeyda, Balaş Azeroğlu ve b.larını etrafında toplamıştır.¹⁴¹

Azerbaycan Türkleri'nin siyasi ve dil özgürlüğü uzun sürmedi. 1946'nın Aralık ayının başlarında Şah'ın ordusu Güney Azerbaycan'ı yeniden işgal etti. Bu işgal sonucu Milli Hükümetin 1 yılda yaptıklarını mahv etti. İşgal sonucu 30 bin insanın hayatına son verilirken, 17 Aralık'da Türkçe basılmış tüm kitab, dergi ve gazeteler meydanlara toplanarak yakıldı. Yeniden Azerbaycan Türkçesi yasak edildi ve eğitim dili zorunlu olarak farsçaya dönüştürüldü. Ve bununla da Azerbaycan basınında yeni bir durgunluk dönemi başlamış oldu. Bu ise 1980'e kadar sürecekti.

1979'da İran Devrimi gerçekleşti ve bununlada Pehleviler sülalesi tarih sahnesinden gitmiş oldu. 1 Nisan 1979'da resmen İran İslam Cumhuriyeti ilan edildi. Böylece Güney Azerbaycan'da yeni sistemle yönetilmeye başladı.

Şah rejminin yıkılmasında Azerbaycan Türkleri önemli rol oynadılar. Tebriz'de baş kaldıran isyan Devrimin zafere götürülen yolunu açmışdı. Azerbaycan Türkleri kendi ana dillerinde eğitimi öne sürmüş ve temel haklarını ala bilmek için Şah rejmine karşı ciddi mücadile vermişler. Bu dönemde kısa süreliğine de olsa yaranan boşlukda Güney Azerbaycan'da bir çok kurum ve dernekler kuruldu. Bunlar da gazete ve dergi yayınladılar.

1979'da kabul edilen İran Anayasası'nın 15. maddesine göre, yerel ve etnik dillerin basın yayın alanında kullanılması ve kitaplarının Farsçayla birlikte öğretilmesi serbesttir.¹⁴²

1979'dan 1981'e kadar olan süreçte 50'den fazla dergi ve gazete yayınlanmıştır. "Araz"(1979), "Azatlık"(1979) "Çenlibel"(1979), "Erk"(1979), "Ulduz"(1979), "Odlar

¹⁴¹Uzun Enver, age.,S.67

¹⁴²Heyet Rıza, agt.,S. 91

Yurdu”(1979), “Ülker” (1980), “ Peyam-e Urmiye” (1981) ve b. yayımlanan gazete ve dergiler sırasındadır.¹⁴³

1979’un Nisan ayında Dr. Cevat Heyet’in önderliği ile “Varlık” isimli dergi yayına başladı. Ünlü Azerbaycan şairi M.H.Şehriyar’ın da şeref üyesi olduğu bu dergi Tahranda basılıyordu. Azerbaycan Türkçesinde basılan derginin basıldığı ilk yıllarda Azerbaycan folkloru, edebiyatı ile birlikte ünlü yazar ve şairlerin eserlerinden parçalar da yer almaktaydı. Dergi dil sorununu geniş bir şekilde ele almış ve bu konuyla ilgili seri yazılara yer vermiştir.¹⁴⁴ Bu dergi Güney Azerbaycan’ın en uzunömürlü dergisidi. Bu gün bile yayımına devam etmektedir.

17 Ocak 1979’da Urmiye’de “Ulduz adlı gazete yayına başladı. Türkçe ve Farsça basılan gazetenin ilk haberi Şah’ın ülkeni terk etmesi ve monarşinin son bulmasıyla ilgili oldu. Gazetede yer alan yazılar milli üslublu olan gazetede siyasi konulu yazılar da yer alıyordu. Gazetenin 10 sayı yayımlandıktan sonra kapatılmıştır.¹⁴⁵

Yukarıda belirttiğimiz tarihler arasında Güney Azerbaycan’da basılan gazete ve dergilerin baş konularını milli kimlik, kültür, tarih ve siyasi durumları ele alan yazılar oluşturuyordu.

1979’de yönetimi ele alan İslamçılar bir süre basın-yayın işlerine dokunmamıştır. Lakin kısa süre sonra Güney Azerbaycan’da basılan dergi ve gazetelerin çoğu kapatılmış ve yayımına son verilmiştir.

1982-1990 yıllarına baktığımızda Güney Azerbaycan’da basının daha sönük olduğunu görmekteyiz. Bu yıllarda “Ana dili” (1984), “Bülten”(1986), “Sehend”-I (1989), “Muhacir”(1990) ve b.bir kaç gazete ve dergi yayınlanmıştır.

¹⁴³Uzun Enver, age.,S.39

¹⁴⁴Heyet Rıza, agt., S.104-105

¹⁴⁵Mammedli Pervane, age., S.130

1986'da Tahranda yaşayan Türkler tarafından "Çenlibel" dergisi yayına başladı. Başkanlığını Ali Reza Sarrafi'nin sürdürdüğü dergi ayda 2 kere basılıyordu. Dergide genellikle politik ve kültürel konulu yazılar yayımlanıyordu. Bir kaç basımından sonra dergi isimini değiştirerek "Azerbaycan sesi" adlandırıldı. Toplam 12 sayı yayımlandıktan bu dergi de diğer dergi ve gazeteler gibi yayını yasaklandı.¹⁴⁶

Sovyerler Birliği'nin çökmesi ve Kuzey Azerbaycan'ın 1991'de yeniden bağımsızlığa kavuşması Güney Azerbaycan'da canlanma yarattı. Bu canlanmanı basın alanında da görmekteyiz.

1991-2000 yıllar arasında Güney Azerbaycan'da "Çuvalduz"(1991), "Erk"(1991), "Keyhan" (1991), "Ümid-i Zencan" (1993), "Peyam-e Erdebil" (1995), "Azerbaycan Güneşi"(1996), "Nevid-e Azerbaycan"(1997), "Şemsi Tebrizi" (1998) ve b. gazete ve dergiler yayımlanmıştır. Bu yıllarda 50 fazla dergi ve gazetenin basıldığını görmekteyiz.

1991'de Tebriz'de Molla Nasreddin dergisi tipinde "Çuvalduz" adlı dergi basılmaya başladı. Türkçe ve Farsça olmakla ayda bir kere yayımlanıyordu. Zöhre Stari'nin başkanlığında yayına başlayan dergi genellikle karkatürler ve satirik yazılar yayımlıyordu. 1995'e kadar yayını sürdürülen derginin toplam 36 sayı çıkmıştır. Sonra ise yayını yasklanmıştır.¹⁴⁷

Zencan millet vekili Ahmet Hakimipur tarafından 1993'de Zencan'da yayına başlayan

¹⁴⁶Kafkasyalı Ali, İran Türkleri, Bilgeoğuz yayınları, İstanbul-2010, S.289

¹⁴⁷Uzun Enver, age.,S.253

“Ümid-i Zencan” haftalık gazetesi Güney Azerbaycan’da milli şuurun gelişmesinde önemli yere sahiptir. Hem Türkçe, hem de Farsça yazılar yayımlayan gazete, 471 sayıdan sonra 2001’de yasaklanmıştır.¹⁴⁸

1998’de Tebriz’de Türkçe ve Farsça Şems-i Tebriz” isimli gazete yayına başladı. Sorumlu müdürlüğünü Ali Hamed İman’ın yaptığı bu gazete genel olara siyasi, sosyal ve kültürel içerikli yazılar yayınlıyordu. 135 sayı çıkan gazete 2003’de yasaklandı, Sorumlu müdürü Ali Hamed İman ise tutuklanmıştır.¹⁴⁹

Reformçu Cumhurbaşkanı M.Hatemi döneminde, yani 1997-2005’de Güney Azerbaycan’da yayına başlayan gazete ve dergilerin sayında artış görmekteyiz. Özellikle de 2000’lerin başlarından başlayarak, Öğrenci dergileri ve gazeteleri çoğunlukla yayınlanmıştır. Bu yayın organlarının ömürü kısa olsa da, sonuc olarak Türk dilinin ve kültürünün yaşatılması ve ana dilinde eğitim sorunlarını hep ele almışlardır.

Bu dönemde yayınlanan dergilerden “Güneş”, “Bulut”, “Dilmanc”, “Ulduz”, “Yarpak”, “Yaşmak”, “Bakış”, “Oyanış”, “Dildaş”, “Gözenek”, “Öğrenci”, “Azeri”, “Elin”, “Azerbaycan-Güneşi”, “Çağrı”, “Erdem”, “Savalan”, “Birlik”, “Azer”, “Tansu”, “Ayna”, “Deniz”, “Haray”, “Aktarış”, “Hazar”, vb. dergiler olmakla tahmini 110’a yakın öğrenci dergisi ve 20-30 arası Güney Azerbaycan şehirlerinde yerel gazete ve dergiler yayınlanmıştır.

2000 yılında Urmu üniversitesinin öğrencileri “Bakış” isimli Azerbaycan’ın tarihini anladan dergi yayınlanmaya başladı. Derginin başkanlığını Teymur Şükrüzade ve Behmen Sadigi taşıyorlardı. İbrahim Savalan, Efşar Abbasi vb. yazarların makalelerini yayımlayan derginin 6 sayı yayımlanmıştır. Bu dergi kapatıldıktan sonra, üniversitenin Türk öğrencileri “Oyanış” isimli bir dergi yayınlamaya başlamışlardır.

¹⁴⁸Heyet Rıza, agt., S.100

¹⁴⁹Uzun Enver, age., S.195

Derginin 9. Sayına kadar başkanlığını Mehdi Hacı Muhammedi götürmüş, sonra ise Elyar (Muharrem) Kamrani başkan olarak devam etmiştir. Toplam 16 sayısı yayınlana bilen dergi kültürel ve siyasi konuları daha çok ele alan yazılar yayınlıyordu. Derginin baş yazarları sırasında İbrahim Savalan'ı, Mehsa Mehdili'ni görmekteyiz. “Bakış” dergisinin varisi olan “Oyanış”da Bakışın kapatılmasına ilişkin aşağıdaki şiiri yayınlamıştır.

“Dodaq qıfıllı,

Gözüm çap.

Baxışlarım Dustaq,

Həzin-həzin Oyanış nəğməsin sızıldayıram” (Dudaklarım kapalı, gözlerim eğri, bakışlarım esir, hazin-hazin Uyanış şarkısını söylüyorum)

2002'de Urmu universitesinin öğrencileri “Ulduz” dergisini yayına hazırladılar. Derginin baş yazarı ve editörlüğünü İbrahim Savalan yapmış, toplam 5 sayısı yayınlana bilmiştir. Sonra dergi kapatılmışdır. İbrahim Savalan'nın verdiği bilgiye göre, dergide Azərbaycan'ın kültürü, folkloru, maddi ve manevi zenginlikleri ve tarihi konulu yazılar yayınlanıyordu.

2003'de yayına başlayan “Dilmac” dergisi digər dergilerden farklı olaraq rəsm çizimi sanatı konusunu ele alan yazılar da yayınlamıştır. Toplam 35 sayı çıkan derginin 11 sayısı Hatemi dönemi, geri kalan sayıları ise Ahmedinejat döneminde yayınlanmıştır. Kültürel ve tarihi konuları Türkçe yayımlayan dergide, siyasi ve sosial konular Farsça yayınlanırdı. Dergide “İlhanlı” devleti, Erdebil'in tarihi, kültürü ile ilgili yazılar yayınlanmışdır. Dergi 2009 yılının güzünə kadar faaliyyət göstərmiş, sonra kapatılmışdır.

“Dilmac”ın kapatılmasıyla ilgili ünlü yazar Hadar Bayat o dönemde “Dilmac derdi” isimli makale yazmıştır.¹⁵⁰

2004’ün 7 Ekim tarihin de Tahranda yaşayan Dr.Eyvaz Taha’nın başkanlığında “Yaprak” isimli gazete yayımla başlamıştı. 14 sayı basılan gazete, 15. sayıdan sanal yayımlanmaya başlamıştır. “Yaprag”ı diğer gazete ve dergilerden farklı kılan onun yabancı sözlerden arınmış bir Türkçe kullanmasıydı. Edebiyat, dil, Folklor ve felsefeyi konulara önem veren gazetede ara sıra siyasi yazılar da yayımlanıyordu. ABD’nin Irak’a girmesi gibi siyasi konuları örnek göstermek olar. Said Muğanlı, Hümmet Şahbazi, Ramin Cahangiri, Rza Kazemi ve Züleyha Gazizade gibi ünlü yazarların yazılarını yayımlayan bu gazete, 2006 22 Mayıs “Karikatür krizi” olaylarıyla ilgili “Benim Dilim Ölen Diyil” başlıklı yazı yayınladığı için yayını yasaklandı, başkanı Eyvaz Taha tutuklanarak 3 aylık hapse mahkum edildi.¹⁵¹

Hatemi’nin 8 yıllık döneminde Güney Azerbaycanda ve İran şehirlerinin farklı üniversitelerinde okuyan Azerbaycan Türk öğrencileri farklı isimli dergi ve gazeteler yayımlayarak, Güney Azerbaycan Milli Şuurunun gelişmesinde büyük işler gördüler. Bu dönemde basına birazda olsa serbestlik verilse de, bu uzun sürmemiş, açılan dergi ve gazeteler bir kaç sayı yayımlandıktan sonra hepsi kapatılmıştır.

Hatemi’ni Ahmedinejat evez ettikten sonra İranda, özellikle de Güney Azerbaycanda basın daha sert bir şekilde susturulmuş, yayımlanmakta olan bir çok gazete ve dergi kapatılmıştır. Hasan Ruhani dönemi Ahmedinejat döneminden biraz farklı olsa da, bu dönemde de Güney Azerbaycan basınının durumu kötü olarak kalmaktadır.

¹⁵⁰ Yazdığım bilgiler İbrahim Savalanla birebir görüşmem zamanı aldığım bilgiler esasındadı.

¹⁵¹ “Yaprak” gazetesi ile ilgili yukarıda yazdığım bilgileri yazar İbrahim Savalanla birebir konuşmamız zamanı aldığım bilgiler sayesinde yazdım.

Yayınlanan gazete ve dergilerde yazılan yazılar hepsi denetim altında tutulmakta, rejimi ve mollaları eşeltiren yazılara yer verilmemektedir.

Türkçe ve Farsça olmakla Urmu şehrinde “Araz Azerbaycan”, “Yaşayış”, “Sedaye Urmiye”, “Kuşa” vb gazete ve dergiler yayın yapıyor. Yayınlanan bu dergi ve gazetelerde esasen sosyal, kültürel konular ele alınıyor.

Erdebil şehrinde “Peyame Erdebil”, “Avaye Erdebil”, “Furugi Azerbaycan”, “Sübhe Sabalan”, “Savalan” gibi günlük ve haftalık gazeteler yayınlanmaktadır. Türkçe ve Farsça yayın yapan bu gazeteler siyasi, kültürel, sosyal, ekonomik ve spor konulu yazılara üstünlük veriyor. Erdebilde olduğu gibi Tebrizde de “Sagiye Azerbaycan”, “Emin”, “Güneş”, “Ers-Azadi” vb. günlük ve haftalık gazeteler yayınlanmaktadır. Azerbaycan’ın büyük şehirlerinden Zencana baktığımızda orada “ Sedaye Zencan”, “Peyame Zencan”, Şehabe Zencan”, Bahari Zencan” vb. gazeteleri görmekteyiz. Türkçe ve Farsça yayın yapan bu gazetelerin de baş konuları siyasi, kültürel ve ekonomik olduğu bilinmektedir.

3.2. M.Hatemi Döneminde Basın Alanında Uygulamalar

Cumhurbaşkanlığı seçim kampanyalarında reformcuların adayı Muhammed Hatemi, her defasında altını çizerek vurguladığı “ifade özgürlüğü” gibi sözler halkta, özellikle de basın faaliyeti ile meşgul olan insanlar da büyük umutlar yaratmıştır.

1997 23 Mayıs Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Hatemi, yönetime gelmez basın alanında canlanma gözükmeğe başladı. Hatemi yönetime başladıktan 3 ay sonra Kültür Bakanlığı aldığı bir kararla basın alanında çalışmak isteyen insanlara yayın izni verilmesini kolaylaştırsın.¹⁵² Kültür Bakanlığı bununla da kalmıyor, yayın alanında

¹⁵²Kültür Bakanlığının kabul ettiği bu karar etniklere, özellikle Türklere ait edilmiyordu. Örneğin, Azerbaycan Türkleri öğrenci dergileri yayınlamak için çok

yeni daha rahat kurallar uygulayarak, uluslararası yasalara uygunlaştırmak ve UNESCO'nun kurallarına uymayı düşünüyorlardı. Kültür Bakanlığının yürürlüğe sokmak istediği yasalardan biri de, Çocuk ve ergen yaşlılara hitap edecek neşrlerden başka, hiçbir yayınlanacak neşrlere izin alınmaması, serbest bırakılmasıydı. Ama muhafızkar kesimin çoğunlukta olduğu 5.Meclis basınla ilgili hiçbir yasanın tartışılmasına bile izin vermedi.¹⁵³ Bu dönemde gazeteci Ahmet Burkani Hatemi tarafından Kültür Bakanlığında göreve başladıktan sonra yüzlerle basın izni dağıttı.

1 yıl içinde günlük 880 gazetenin tirajı 3 milyona çıkarak 12 milyon okuyucu sayına ulaştı. Baskılardan biraz da olsa kurtulan kadınlar ve gençler kendi yayınlarını çıkarmaya başladılar. 1998'de gerçekleşen ilk Öğrenci Yayınları Fuarı'nda 60 üniversiteden gelen öğrenciler 200'den fazla dergi ve gazete sergilediler. Bu sayı 2 yıl sonra 286'ya ulaştı. Kadın dergileri bu zamana kadar olan sayıdan daha da artarak 2002'de 40'a ulaştı. Reform dönemi, 174'ü günlük olmakla 2.228 gazete ve dergi yayınlandı.¹⁵⁴

Üzerinde baskının azaldığını hiss eden basın,özellikle reformcu kesime yakın basın Devrimden bu yana tabu olan konulara, din ve devletin ayrılması, Vilayet-i Fakihin meşruluğunu, Amerika ile ilişkiler gibi konulara değinmeğe, bu konuları tartışmağa başladılar.¹⁵⁵ İfade ve fikir özgürlüğüne kısmende olsa ulaşan basılı yayın

zor izin ala biliyorlardı. Hatemi dönemi her ne kadar diğer dönemlerden daha az baskıcı olsa da, devletin panfarsist çizgisinden çıkmamıştırlar. Kaynak: Röportaj yaptığım dönmin gazetecilerinin söyledikleri.

¹⁵³<http://www.roozonline.com/persian/news/newsitem/article/-9487bc01f3.html> (erişim, 04.04.2019)

¹⁵⁴ Bayat Asef, age, S. 190

¹⁵⁵ Bayat Asef, age, S. 191

toplumda kısa sürede etkili olmaya başladı. Ülkede gazete ve dergi okuma kültürü daha da gelişti.

İran’da basın genellikle ikiye bölünürdü; reformcu (dolayısıyla sol düşünceli) kesime ve muhafizakarlara bağlı basın. “Keyhan”, “Cumhuri İslam”, “Selam” “İttılaat” gibi gazeteler buna en iyi örnektir. Bu da reformcu ve muhafazakarlar arasında siyasi alanda olduğu gibi, de basın alanında da çekişmeler başladı. Bu da Hatemi yönetiminin ilk dönemlerinden başlayarak bir çok gazete ve derginin açılıb-kapanmasına neden oldu. Örneğin 1998 7 Şubat’da ayında reformcuların yayın organı olan ve “sivil toplumun ilk gazetesi” sloganıyla “Camee” adlı gazet yayın hayatına başlarken, bundan 3 gün sonra, “Fakur” dergisi dönemin ABD başkanını sevgililerinin fotoğrafını kapak ettiği için kapatıldı. 1998’in 9 Ağustos’unda İran’da ilk kadın dergisi olan “Zen” yayın hayatına başladı. Bu derginin sahibi eski Cumhurbaşkanı Rafsancani’nin kızı Faeze Haşemiydi. Bu yılın Aralık ayına geldiğinde, “İran-i Ferda” dergisine “ Silahlı Kuvvetlere hakaret etmek” suçuyla 1 yıllık yayın yasağı verildi.¹⁵⁶

Hatemi’nin ilk Cumhurbaşkanlığı döneminde yönetimin büyük ve daha da etkileyici kısmının muhafizakar kesimin elinde olması basına hala da ciddi engeller töretmekteydi. Kültür Bakanlığı’nın yayın izni verdiği bir çok gazete ve dergiye muhafazakarların elinde olan yargı geçersiz sayarak kabul etmiyordu. Bu da iki siyasi grup arasındaki çekişmelerin giderek şiddetlenmesine götürüyordu.

7 Temmuz 1999’da 5.Meclis son günlerinde basını sınırlandırmak için yeni yasa kabul etti. Kabul edilen yeni yasaya göre, yayını durdurulan gazete ve dergilerin bir daha başka adla yayınlanmasına izin verilmeyecek. Bu yasanın başka bir maddesinde geçmişde İslam Devrimi’ne karşı faaliyet gösteren, ülke güvenliğine ve rejime karşı propagandalar yürütmekle suçlananların faaliyetinin yasaklanmasıdır. Yasada bundan

¹⁵⁶Oğuz Sami, Çakır Ruşen,age, S. 209

sonra yayın izni alacak gazete ve dergilerin iznini Kültür Bakanlığı ile birlikte Savunma ve Adalet Bakanlığı da onaylamalıydı. Yasa aynı zamanda yayınlanacak makale ve yazıların sorumluluğunu yalnız yayın sahibi değil, yazını yazanın da üzerinde olduğunu bildirmekteydi.¹⁵⁷ Bu yasanın kabul edilmesinin ardından reformcu milletvekilleri basın özgürlüğünü kısılayan maddeleri yumşaltmayı hedefleyen “Basın Yasasını Düzeltme Tasarısı” hazırlayarak Meclise sundular. Özgür basını zaten “düşman” olarak gören Hamaneyi 6 Ağustos’ta meclise gönderdiği mektubla reformcuların sunduğu tasarımı “şeriat ve rejimin çıkarlarına aykırı gördüğünü” bildirerek gündemden çıkartılmasını talep etti. Bu basına vurulmuş en büyük darbelerden biriydi.¹⁵⁸ Bu olay İran’da her ne kadar reformcular yönetimde olsa da, Hatemi iş başına gelmeden önce “kişisel ve fikir özgürlüğü”ne vurgu yaparak ülkeyi Hukuk kurallarıyla idare edeceğini bildirse de, İslam Devrimi’nin kendisiyle birlikte ülkeye getirdiği baskıcı, dogmatik kurallar çizgisinden çıkılamadığını gözler önüne serdi.

Basın yasasının ilk kurbanı “Selam” gazetesi oldu. Reformcu kesime yakın sol yönümlü “Selam” gazetesi, 1998’de reformcu aydınların seri katil edilmesinin arkasında istihbaratçı Said İmami’nin olduğunu yazdıkları için yeni kabul edilmiş basın yasasına göre, yasaklandı. Bununla da gazete ve dergilerin kapatılma süreci yeni bir boyut almaya başladı.¹⁵⁹

Bundan sonra Tahran Üniversitesi Öğrencileri “Selam” gazetesinin kapatılmasına karşı protestolar düzenledi. 1 haftaya yakın devam eden gösteriler

¹⁵⁷<https://rsf.org/persan/news/-آزادی-توضیحه-برای-آزادی-هشت-سال-ریاست-جمهوری-محمد-خاتمی-تراز-نامه-و-توضیحه-برای-آزادی>
بیان و مطبوعات در ایران (erişim, 04.04.2019)

¹⁵⁸Oğuz Sami, Çakır Ruşen, age, S.223

¹⁵⁹Bayat Asef, age, S. 204

güvenlik güçleri tarafından baskılarla yatırıldı, öğrenci yurtlarına polis baskınlar düzenleyerek binlerce öğrencini tutukladı.

Hatemi yönetiminin 3. Yılına geldiğinde gazete ve dergilerin kapatılması artık daha da çoğaldı. 2000'in 5 Şubat'da "Meyar" gazetesinin sorumlusu ve adliye memuru İbrahim Zalzade kimliği machul kişilerce öldürüldü. Bu yılın Nisan ayında "Ahbar-i İktisad", "Ava" ve Ensar-i Hizbullah'ın yayın organı "Cebhe" kapatıldı. Nisan'ın 22'de ünlü gazeteci, Berlin'de İranla ilgili konferansa katılımcılarından, Ekber Genci Mahkeme kararı ile tutuklandı. Ağustos'un başında Zencan'da yayınlanan "Ümid-e Zencan" dergisinin başkanı Ahmet Hakikipur 2 aylık hapse mahkum edildi, ondan bir gün sonra ise, Erdebil şehrinde yayınlanan "Erdebil Çeşmesi" dergisi kapatıldı. Bundan başka, Ağustos'ta "Hemşeri" gazetesinin yazarı Ahmet Zeydabi, liberal yazar Mesut Benhud, mizah yazarı İbrahim Nebevi, reformcu gazeteci Muhammed Guçani tutuklandı. Yazar İmadeddin Bagi de tutuklananlar sırasındaydı. Mahkeme yazarı 5.5 yıllık hapse mahkum etti. Yazarın seri cinayetlerden bahseden "İran'da Demokrasi'nin Trajedisi" kitabı dahil, tüm kitapları mahkeme kararı ile toplandı. Hatemi yönetimi dövründe ilk kitap yasaklama olarak tarihe geçti.¹⁶⁰

5-7 Nisan 2000'de Berlinde düzenlenen "İran'da demokrasinin geleceği" isimli bir konferansa katılan entelektüeller Tahran'a döndükten sonra haps edildiler.¹⁶¹ Bunun ardından 14 reformcu gazete ve dergi yasaklandı. Bunların arasında "Bamdad", "Azad", "Feth", Arya" vb. gazeteler de vardı. Hamneyi, reformcu gazetelerin "hepimiz için büyük bir tehlike" olduğunu söyledi.¹⁶²

¹⁶⁰ Oğuz Sami, Çakır Ruşen, age, S. 212-213,220

¹⁶¹ Dabaşi Hamid, age, S. 215

¹⁶² Bayat Asef, age, S. 205

2000’de İRNA haber ajansı muhafızakarlar tarafından “yanlı yayın yapkmakla” suçlandı. “Keyhan” gazetesinin İRNA hakkında sürekli yayınladığı baskıcı yazılar sonucu, İRNA’da da “Keyhan”a karşı savaş ilan etti ve gazeteni “İsrail medyasına malzeme sağlamak”la suçladı.¹⁶³

Hatemi’nin Cumhurbaşkanlığı ilk 4 yıllık yönetimine bakıldığında 50’den fazla gazete ve derginin kapatıldığını, bir çok gazetecinin tutuklandığını görmekteyiz. Bu dönemde kapatılan gazete ve dergilerin çalışanları işsizlik ve farklı ceza türleriyle karşı-karşıya kaldılar.

2001 seçimlerinde halk yine Hatemi’ni Cumhurbaşkanı olarak görmek istedi ve toplam oyların %77’sini kazanan Hatemi yeniden ülkeye başçılık etmek hakkını kazandı.

Gazeteci ve yazarların tutuklanması Hatemi’nin ikinci Cumhurbaşkanlığı döneminde de devam etdi. 2002’de “casusluk”ta suçlanan Hüseyin Gazian, “Amerika araştırmalar ensititüsü ve bir yabancı elçilikden para almak”ta suçlanan Abbas Abdi tutuklandı. 2003’e gelindiğinde gizli öğrenci toplantıları yapmakla suçlanan yazarlar Hoda Saber,Reza Alijani ve Tagi Rahmani tutuklandı. 2005’in Nisan ayında uluslararası basına röportajlar yaptığı için Yusuf Azizi Benitrof tutuklandı. 2004’den Hatemi’nin görevinin sonlanmasına kadar 20 gazeteci daha tutuklandı. “ifade özgürlüğü” vaadi ile yönetime gelen Hatemi, hiçbir zaman tutuklanan gazeteci ve yazarları savunmadı. Bu da Hatemi’e olan inanımı ve güveni tamamen sarstı.¹⁶⁴

Hatemi yönetime gelmeden 6 yıl önce İran uluslararası internet ağına bağlanmıştı. İlk dönemler internet sadece az sayılı devlet kurumları ve üniversitelerde

¹⁶³ Oğuz Sami, Çakır Ruşen, age, S.221

¹⁶⁴ <https://rsf.org/fr/actualites/huit-ans-de-mandat-de-mohammad-khatami-bilan-et-recommandations-sur-la-liberte-de-la-presse> (erişim, 04.04.2019)

vardı. Sitelerde Fars dilinde bilgiler çok azdı. Devlet kurumları ve devlete bağlı birkaç gazete fikirlerini yaymak için zorluklarda olsa internet kullanıyordu. Yayınli basının sürekli yasaklanması, baskılar altında kalması, Hatemi'nin ikinci Cumhurbaşkanlığı döneminde gazetecilerin kendi fikir ve düşüncelerini elektron basına taşımasına neden oldu. Kısa sürede ülkede hızlı bir şekilde yaygınlaşan internette binlerce haber ağıları yaratıldı. Artık sadece gazeteciler değil, herkes kendi fikir ve düşüncelerini yazarak yaymağa başladı. İnsanlar bunu webloglar ve açtıkları internet siteleri aracılığı ile yapabiliyorlardı.

3 yıl içinde 100.000 webloglar yaratılmış, internet kullanıcılarının sayı 3 milyona ulaşmıştı. 165 İnternet artık İran evlerinde kendine yer bulmaya başladı. Haber almak insanlar için sadece bir düğmeye tıklamak kadar yakın ve kolay olmuştur. Kısa sürede artan haber siteleri ve weblogların yaranması ve sansürsüz haber yayımları hükümeti korkutmaya başladı. Hatemi yönetiminin son yılları gazete ve dergilerin kapatılması genişlendi. Buna göre de kapatılan gazete ve dergiler kendi sitelerini açarak yayımlar yapmaya devam ettiler. Rejim haber sitelerini filterlemeğe başladı. Bununla da kalmayarak çoğu siteni ve weblogu kapattı. Siteler ve weblogları “yalan bilgiler yaymakla”, “Hamaneyi'nin şahsını aşağılamakla” suçlayarak yazarları ve weblog çalıştıranları mahkeme kararlarıyla tutukladılar.¹⁶⁶

Hep “ kişisel özgürlükler”, “ ifade özgürlüğü”nden hapseden reformcu Cumhurbaşkanı Hatemi'nin 8 yıllık yönetimi sonuçlarında basının durumuna baktığımızda hiç de iç acıcı manzarayla karşılaşmıyoruz.

¹⁶⁵Bayat Asef, age, S. 206

¹⁶⁶http://www.bbc.com/persian/iran/2013/02/130227_mgh_magazine_iran_journalism_in_history_part2.shtml (erişim, 04.04.2019)

Hatemi'nin 8 yıllık bilançosunda Öğrenci dergileri hariç 150 gazete ve dergi kapatıldı, 4 gazeteci öldürüldü,200'den fazla gazeteci tutuklanarak sorguya çekildi, bunlardan 52'si 3 aydan ,14 yıla kadar hapse mahkum edildi. Sınırsız Gazeteciler Birliği beyanat yayarak, “İran'da 2005'te seçilecek yeni Cumhurbaşkanı'nın basın özgürlüğü için sözler vermesini, hala tutuklu bulunan 8 gazeteci ve 3 webblogcunun şartsız serbest bırakılmasını” talep etti.¹⁶⁷

3.3. 1997-2005 Yılları Arasında Güney Azerbaycan'da Yürütülen Basın Faaliyetleri

Tezin son başlığı olan bu başlıkta reformcu olarak bilinen ve seçim kampanyalarında sürekli “ ifade özgürlüğü” kavramına değinen M.Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı yaptı 8 yılda Güney Azerbaycan'daki basının durumunu daha iyi aktarabilmek için, 1997-2005 yılları arasında Güney Azerbaycan'da farklı dergi ve gazetelerde basın faaliyetleri yürütmüş insanların ankete verdikleri cevapları ve döneme ilişkin yorumlarını aktaracağım. İlk önce onu belirtmek istiyorum ki, hazırladığım anketi Ocak ayının 10'da Güney Azerbaycan'da o dönemde çalışan 24 kişiye gönderdim. Sorularımı gönderdiğim kişilere Mart ayının 10'a kadar soruları cevaplamalı olduklarını rica ettim. Bu insanlardan sadece 6'i bana olumlu olarak dönüş yaptı ve sorularımı cevapladı. 5 kişi cavablayacağını dese de, bir kaç kes ısrarla yazıp sormama rağmen cevaplamadılar. 8 kişi cevaplaya bilmeyeceğini dedi ve üzr istedi. Bu kişiler arasında sorularımı cevaplamasını çok istediğim ve ısrar ettiklerim oldu, ama kendi ve ailelerinin güvenlikleri nedeniyle cevaplayamadılar. Soruları gönderdiğim 7 kişiye mesajıma cevap bile vermedi. Özellikle şuan Güney Azerbaycan'da yaşayan gazeteci ve

¹⁶⁷<https://rsf.org/fr/actualites/huit-ans-de-mandat-de-mohammad-khatami-bilan-et-recommandations-sur-la-liberte-de-la-presse> (erişim, 04.04.2019)

yazarların bir çoğu güvenlik nedenlerinden, ailelerine ve kendilerine gelebilecek herhangi tehlikeden dolayı soruları cevaplamaktan imtina ettiler. İnsanların bu kadar korkması İran’da Türkçe yazan gazeteci ve yazarların durumunu açıkca belirtmektedir. Araştırmamın kısıtlılığı soruları cevaplamak için seçtiğim kişilerin dünyanın ve Güney Azerbaycan’ının farklı şehirlerinde yaşamaları ve benim onlarla bire-bir görüşmek imkanımın olmamasıydı. Soruları sosyal medya, Facebook, Twitter, WhatsApp üzerinden gönderdim. Bu kişilerden sadece bir kaçı ile sesli telefon görüşmesi yapmak şansım oldu. Güvenlik nedeniyle Güney Azerbaycan’da yaşayan kişilerlerin çoğu ile telefon görüşmesi yapamadım. Sadece biriyle 3 kez görüşüb sesli konuşmak şansım oldu. Şimdi o 5 kişinin kendisini ve yorumlarını sunuyorum.

3.3.1. Sorularımı cevaplayan 5 gazeteci hakkında kısa bilgi aktarıyorum

1. İbrahim Savalan

1977 yılının 2 Mayıs tarihinde Güney Azerbaycan’ının Meşkin şehrinin Mir köyünde doğdu. Orta okulu ve liseni Mir köyünde okudu. 1997’de Urmiye üniversitesinin Mekanik Mühendisliği bölümünü kazandı. Siyasi içerikli yazılarından ve aktivitelerinden dolayı 4 yıllık lisans eğitimi uzamış. Tahran üniversitesinde Sosyoloji ana bilim dalında yüksek lisansa kabul oldu, ama siyasi nedenlerden dolayı eğitim alamadı.

Öğrencilik döneminde (1997-) “Ulduz” öğrenci dergisinin başkanı olan İ.Savalan, “Bulut” dergisinin baş yazarı, “Bakış” ve “Oyanış” dergilerinde yazar olarak faaliyet etmiş. Öğrenlik bitdikden sonra Zencan, Urmiya, Tebriz ve Erdebil şehirlerinde yayınlanan gazete ve dergilerde, “Nevid-e Urmiya”, “Bayram” vb. haftalık ve aylık dergilerde düzenli olarak yazıları yayınlanmış.

2. M.Rza Heyet

1980 yılında Tebriz’de doğdu. İlkokul, ortaokul ve liseyi Tebriz’de tamamlamıştır. Ardından 2 yıl N.Tusi Adına Azerbaycan Pedagoji Üniversitesi’nde eğitim aldıktan sonra Bakü Devlet Üniversitesi Azerbaycan Filolojisi Bölümünden mezun oldu. Yüksek lisansı Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünde “19. Yüzyıldan Günümüze İran’da Türkçe Basın-Yayın Hayatı” konulu tezini savunarak tamamladı. Yine aynı bölümde yazdığı “Bir Doğu Türkçesi Sözlüğü Senglah” konulu tezle doktorasını aldı.

Uzun süre Varlıq Dergisinin Yazı İşleri Müdürlüğü’nü yaptı. Aynı zamanda 5 yıl TRT Dış Yayınlar Dairesi Başkanlığı’nda çalıştı ve şu anda Ankara Üniversitesi ÇTLE Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır. 2014 yılından itibaren Prof. Dr. Cevat Heyet’in vasiyeti üzerine Varlıq Dergisinin sahibi ve sorumlu müdürü olarak faaliyet yapmakta ve aynı zamanda Tebriz Araştırmaları Enstitüsü’nün (TEBAREN) başkanlığını yürütmektedir.

3. Aslan Soltani

14 Temmuz 1981’de Tebriz’de doğdu. 1999-2004 yıllarında Tebriz’in Sehend Teknik Üniversitesinde “Malzeme mühendisliği” bölümünde lisans yaptı. 2004-2006 yıllarında Bakü’de Politeknik Üniversitesinde aynı bölümden yüksek lisans yaptı. 2010’dan İsveç’de yaşıyor. 2014-2016’da Stokholm üniversitesinde enerji mühendisliği alanında yüksek lisans yaptı.

1999-2004 yıllarında yani lisans okuduğu yıllarda öğrenci dergileri yayınlanmaya başladı. Aslan bey arkadaşlarıyla “Deniz” ve “Elsesi” dergisi yayınladı. “Elsesi” dergisinin yayın hakkını almak için 2 yıl zamanımız geçti diyor. “Çok zorluklarla izin veriyordular yayınlara. Benim eğitim gördüğüm üniversite SEPAH’ın denetimi altında olduğu için burda dergi yayınlamak daha çok zorlaştırılıyordu” diye söyledi. Yayımına çok zorluklarla izin aldıkları “Elsesi” dergisinin sadece 2 sayını yayınlaya bilmişler. Bu

derginin ikinci sayında Aslan bey Türklerin kökeni ili ilgili makalesini yayınlamış. 2 sayıdan sonra derginin yayımına izin verenler, izni ellerinden alıyor dergini kapatıyorlar. Aynı ekip mecbur kalarak “Deniz” dergisini yayımlıyorlar.

4. Ural Hatemi

9 Şubat 1983'te Tebriz'de doğdu. Liseni ve lisansı Güney Azerbaycan'da tamamlayan Hatemi, yüksek lisansını Ankarada Hacettepe üniversitesinde Sosyoloji bölümünde okumuş ve “İran'da yaşayan Halac Türklerinin sosyokültürel yapısı” adlı teziyle yüksek lisansı tamamlamıştır. Şuan Sosyoloji bölümünde doktora yapmaktadır.

5. Babek Şahed

11 Mayıs 1985'te Hoy kentinde doğdu. Liseni bu kentde bitiren B.Şahed, lisans ve yüksek lisans eğitimini Güney Azerbaycan'da aldıktan sonra doktorasını Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde Tarih Bölümü'nde yaptı.

Nisan 2016 tarihinde Ankara'da bir sivil toplum kuruluşu olan Tebriz Araştırmaları Enstitüsü kuruldu ve İran Türkleri ve Azerbaycan Türklerinin kültür, toplum ve siyaset alanında araştırmalar yapmaktadır. B.Şahed Tebriz Araştırmaları Enstitüsü'nde İran uzmanı olarak çalışmaktadır. Güney Azerbaycan'da yaşadığı dönemde çeşitli dergiler özellikle de elektronik dergiler ve yerel haber sitelerinde gazetecilik yapmıştır.

3.3.2. İran'da gazeteci olmak ne demek?

İbrahim Savalana göre, İran'da profesyonel gazeteci olmak yalnız ve yalnız yönetimin adamı olmakla mümkündür. Farklı yöntemi ve farklı düşüncesi olan gazeteci mevsimi ve ara sıra yazmaya ve yaymaya imkan buluyorlar. Buna göre de, çok gazeteci geçen 20 yılda sadece sanalda yazmayı ve kendi fikirlerini yaymayı uygun bilirler. Örneğin, biz de 2006'dan bu yana farklı sitelerde ve vebloglarda yazılar yazarak yayınlıyoruz. Ona göre ki, resmi yayın yapan gazete ve dergilerde hükümetin ciddi denetimi var.

M.R.Heyet ise gazeteciliğin dünyanın her yerinde zor bir meslek olduğunu söylüyor. “İran gibi ülkelerde bu meslekte çalışmak büyük bir özveri ister. Yayınladığımız dergi veya gazete Türkçe ise, bu zorluk kat kat artar. Dolayısıyla İran’da Türkçe dergi veya gazete çıkarmak ve bunu sürdürebilmek yalnız idealist insanların işidir. Çünkü böyle bir yayın, sadece kendi imkanlarınızla ve tüm baskılar ve tehditler karşısında dik durarak devam edebilir.”

Bu soruyu Ural Hatemi “İran’da özgür gazeteciliğin olmadığı bir durumda gerçek gazeteci olmak çok zordur. Gazetecilik çeşitli kişiler ve kurumlar tarafından sürekli izlenen ve mobinge maruz kalınan bir meslektir. Özellikle istihbaratın bu meslek üzerinde ciddi denetimi sözkonusudur. Ayrıca devlete bağlı yayın organları dışında herhangi bir yayının organında çalışmak maddi olarak kazanç sağlamamakta ve gazeteciler sürekli ekonomik anlamda yetersiz gelir düzeyine sahiptirler” şeklinde cevapladı.

İran’daki gazeteciliğin zorluklarını anlatan Babek Şahed “İran’da gazeteci olmak maalesef birçok sıkıntı demektir. Bu sıkıntılar, manevi sıkıntılardan maddî sıkıntılara kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. İran’da gazeteci olmak, özgür kalemin olmaması, tehdit, şantaj, işkence ve hapis demektir. Tabii bunlar eleştirel dille gazetecilik yapmak isteyen ve devletin örtmeye çalıştığı olaylar üstüne gitmek isteyen gazeteciler için böyledir. Yoksa devletin kurum ve kuruluşlarının gazetecisi olmak, rant, ün ve iş güvencesi demektir” dedi.

Üniversitede dergi yayınlamak için türlü-türlü zorunluklarla karşılaşan Aslan Soltani diyor ki, İran'da bir kişi hem gazeteci, hem de Türk olunca, bu onun için hayati tehlikeyi iki katına çıkarıyor. Yönetim Türkleri kendilerinden bilmedikleri için hep onlara karşı amansız davranmıştır. Üniversitede yönetim tarafından kendisine ve arkadaşlarına "Pantürkist" adlandırıldıklarını söyleyen Soltani, bu ismi onlara, bir kere üniversitenin sahnesinde Üzeyir Hacıbeylinin "Arşın Mal Alan" pyesini sahneleştirmek istedikleri için verdiklerini söyledi.

İran'da gazeteci olmanın zor olduğunu söyleyen Soltaniye göre, bu sadece Türkler için değil, kendi milletleri olan Farslar için de geçerli. İran'da Reha Muhtar, Uğur Dündar gibi gazetecilere asla rastlayamazsınız. İran'da eleştirel gazeteci olmak ya yabancı ülke casusu olarak, ya da İslam Devrimi karşıtlığı gibi değerlendiriliyor.

3.3.3. Hatemi yönetime gelirken gazeteci olarak hangi beklentileriniz vardı?

Bu soruya Ural Hatemi bu şekilde cevap verdi: "Hatemi ve ekibinin reformcu sloganlarıyla iktidara gelmeleri diğer kesimlerde olduğu gibi gazetecileri de sevindirmişti. Demokrasi ve ifade özgürlüğü ideaları doğrudan gazetecileri etkilemekteydi. Az olsa bile özgür gazeteciliğin yapılacağını umuyorduk. Mesleki anlamda haklarımızın korunacağını umuyorduk. Yeni gazete ve yayın organlarının açılışıyla çalışma alanlarının çoğalacağını umuyorduk. Tutuklu gazetecilerin serbest bırakılacağını umuyorduk. Mobingden biraz olsun kurtulacağımızı umuyorduk. Tehdit ve baskıların azlacağını umuyorduk. Gazetecilikte devlet tekelinin kırılacağını ve çeşitli söylemlere meydan verileceğini umuyorduk.

Hatemi cumhurbaşkanı seçildikten sonra herkeste bir beklenti oluştuğunu bildiren M.R.Heyet, Anayasanın 15. Maddesinde öngörülen ana dilinde ders kitaplarının hazırlanacağı ve okullarda Türkçenin öğretileceğini beklediklerini söyleyerek ardınca fakat bu beklentilerin tamamının sonuçsuz kaldığını vurguladı. “O dönemde basın alanında geçmişe göre durum biraz iyileşmiş olsa da, bu durumdan en çok Fars dergi ve gazeteleri yararlanabildi. Türkçe dergiler daha çok üniversite bünyesinde ve dar bir alanda yayımlanabildi. Ama ne yazık ki, buna bile katlanamayan Fars şovenistleri (örn. Vercavend) Cumhurbaşkanı Hatemi’ye mektup yazarak Türkçe dergilerin, özellikle de Varlıq Dergisinin kapatılmasını talep etti ve Hatemi de baskıları arttırdı” diye Heyet sözlerine devam etti.

Bu soruyu Aslan Soltani şöyle cevaplıyor: Hatemi’ye çok umutla bakıyorduk. Ülkeye özgürlük getireceğine umudumuz büyüktü. O dönemde İran yönetimi ülkede öyle bir atmosfer yaratmıştı ki, millet Hatemi’yi umut olarak görüyordu. Hatemi’den önceki Cumhurbaşkanı Rafsancani ve onun politikaları halkı yıpratmıştı. Rafsancani insanların hayatlarına ve giyimlerine o kadar çok karışıyordu ki, insanlar çok rahatsızdılar ondan. Hatta son dönemlerinde erkeklere kolu kısa T-short giymeyi bile yasak etmişti ve polis insanları cezalandırıyordu. Bunun için de halk Hatemi’yi seçmek için büyük çaba sarf etti. Hatemi’nin cumhurbaşkanlığının ilk iki yılı iyi oldu. Beklediğimiz özgürlüğe az da olsa kavuştuk. Bu özgürlüğü halkın ve Hatemi’nin gücü olarak değerlendiriyorduk. Lakin kısa süre sonra belli oldu ki, bu “özgürlük” Hatemi’nin değil, Hamneyi’nin izni ile verilen bir “özgürlük”tür.

Hatemi'nin, değişim yaratma, kanun ve hukukun üstünlüğü sloganlarıyla yönetime geldiğini söyleyen İ.Savalan bu sloganların bir çok insanlarda beklentiler yarattığını belirtti. Yazar, İran'da hukukun ve yasaların oldukça kısıtlı ve demokratik olmadığını, bir çok yazarlara göre, hatta bu kısıtlı ve demokratik olmayan yasalar korunsa, çalışmak için kısıtlı, ama çalışılması mümkün olan bir ortam oluşur diye sözlerine devam etti. Hatemi'den önce devlet ve yönetimdekiler tarafından hukuk korunmadığını, kanunsuzluğun diz boyu olduğunu ve Hatemi'nin de bu kanunsuzlukları görüp, hukukun üstünlüğü dediğini ve toplumun inamını kazanabildiğini söyleyen İ.Savalan Hatemi'den beklentilerinin büyük olduğunu bildirdi.

3.3.4. Reformcu olarak bilinen Hatemi'nin 8 yıllık yönetimi döneminde basın alanında yapılan uygulamalardan bahseder misiniz?

İ.Savalan, Hatemi döneminin farklılığına değinerek şunları söylemiştir: Onun döneminde basına gelen kısıtlı özgürlükten Türkçe yayın yapan basın da yararlandı. Bu dönemde Güney Azerbaycan'da Türklük kimliği şimdi olduğu gibi daha geniş yayılmadığı için, Hatemi dönemindeki fırsattan Türkçe basın belki de gereken kadar yararlanamadı. Güney Azerbaycan Milli Hareketi Hatemi döneminde daha yeni yeni adımlarını atıyor ve toplumun daha az kısmını kapsıyordu.

M.R.Heyet, kitaplar konusunda şu hususlara değindi: Bu dönemde daha önce izin verilmeyen, uzun süre sırada bekleyen bazı dergi ve gazeteler yayınlanmaya başladı. Ortaya çıkan bu fırsattan Türkler de kısmen yararlandı. En çok öğrenci dergisi o dönemde yayınlandı. Çok sayıda Türkçe kitap da neşredildi. Fakat bunlar neşredilmeye başladığı andan itibaren itirazlar da arttı. Reformcu basın organları için tarihî bir fırsat oluşmuştu ve onlar bunu çok iyi değerlendirdiler.

U.Hatemi, bu soru için şunları kaydetti: “Hatemi iktidarı döneminde basınla ilgili birtakım gelişmelerin yaşandığını söyleyebiliriz. Devletin radikal muhafazakar kanadının egemenliğinde olan basın biraz olsun reformcuların lehine değiştiğini de söyleyebiliriz. Ancak bu dönemde reformculara mensup bazı basın organlarının kapatıldığını da unutmamak lazım. Bu dönemde meslek olarak gazetecilik tüm zorluklarına rağmen önceki dönemlere kıyasla biraz saygınlık kazanabildi. Reformcuların iktidarı dönemde içerik olarak daha zengin gazeteler yayımlanmaya başladı. Önceki dönemlerde tamamıyla engellenen konular (siyaset, felsefe, toplum, din vs.) ele alınmaya başladı. Felsefe, siyaset ve toplum konularında İran tarihinde eş benzeri görülmeyen dergilerin ve yayınların yapıldığını söyleyebiliriz.”

Babek’in fikri şöyledir: Bu dönemde eski dönemlere göre bir gevşeme yaşandı. Birçok gazete eskiden yazılabilmeyen konulara değindi. Yani eski dönemlerle kıyasla gazeteciler açık dille fakat tabi kırmızı çizgileri geçmeden bazı talepleri dillendirerek ülkede ve İran siyasetine bazı tabuları yıktılar. Dergi ve gazete çıkarmak için izin almak prosedürü kolaylaştı. Genç neslin talepleri ve devletin toplumsal-siyasal özgürlüklere daha çok dikkat etmesi gerektiği dergi ve gazete sayfalarında yer alabildi. Ancak buna rağmen birçok sıkıntı eskisi gibi devam etti. Özellikle de yargının basına olan baskısı eskisi gibi devam etti.

Aslan Soltani'in konuya ilişkin görüşü şu şekildedir: 2000 yılların başlarında Hamneyi'nin verdiği bir emirle İran genelinde reformcu olarak bilinen gazete ve dergiler kapatıldı, başkanları ve bazı yazarları tutuklandı. Gazete ve dergilerin kapatılmasına karşı gazeteciler protestolar yaptı, ama onlar da tutuklandılar. Bir gecede gazetelerin kapatılmasının ve yazarlarının tutuklanmasının nedeni, bu gazetelerde İslam Devrimi'nin kırmızı çizgisini geçmeleri olmuştu. Böylece, Hatemi'nin bizlere vereceğini beklediğimiz "özgürlük" sona erdi. Hatemi yönetime gelirken çok sevinmiştim. Düşünüyordum ki, demokrasi gelecek ve biz Türkler kendi haklarımızı alacağız. Ancak 2000 yılların başlarında yaşanan bu olaylar, bir daha bizleri hayal kırıklığına uğrattı.

3.3.5. Hatemi döneminde Farsca olmayan basın, özellikle Türkçe yayın yapan medyanın durumunu anlatır mısınız?

M.R.Heyet bu soruyu şöyle yanıtladı: Daha önce de belirttiğim gibi, Farsça dergi ve gazetelere tanınan fırsat Türklerin de işine yaradı. Üniveriste öğrencisi gençler çıkardıkları öğrenci dergilerinde çok önemli ve o güne kadar fazla dile getirilemeyen konuları ele aldılar. İran'da federalizm, çok dillilik, ana dili gibi konularda özel sayılar yayımlandı. Bu dergilerin sayesinde üniversiteye yeni başlayan Türk gençler arasında bilinçlenme süreci hızlanmış oldu. Ama hiçbir zaman Türklerin güçlü bir medyaya sahip olmasına, geniş kapsamlı yayınlanan Türkçe bir dergi ve gazetenin yayınlanmasına izin ve imkan verilmedi.

U.Hatemi, İran'da bütün dönemlerde fars olmayan basının hep baskı altında olmasına dikkat çekti. Ancak Hatemi döneminde meydana gelen az basın özgürlüğü Fars olmayan basını etkiledi. Bu sayede Farsça dışında yeni yayınlar yapılmaya başladı. İçerik olarak sıkı denetim altında olsa da fars olmayan basının canlandığını söylemek mümkündür.

Babek Şahed'e göre; İran'da Türkçe basın ve bu alanda faaliyet gösteren Türk yazarlar hep Pantürkizm ile suçlanmış, bölücülük suçlamasıyla Türkçe basına izin verilmemiştir. Ancak bu dönemde Farsça basında olduğu gibi Türkçe basında da bazı açılımlar yaşandı ve özellikle de öğrencilerin çıkarttığı birçok Türkçe dergi ışık yüzü gördü. Buna rağmen devletin önceki önyargısı devam ediyordu ve Türkçe basın alanındaki açılım sadece üniversitelere sınırlıydı ve bir iki dergi hariç üniversite dışı dergiler bu alanda aktif olma izni alamıyordu.

Aslan Soltani, bu hadiselerin Türk aktivizmini etkilediğini vurguladı. Hatemi tarafından hayal kırıklığına uğrayan ve İran'da hiçbir zaman demokrasinin olmayacağını ve Azerbaycan'ın haklarının verilmeyeceğini anlayan Azerbaycan gençleri bu dönemden başlayarak, Güney Azerbaycan Türklük şuurunu daha da artırdılar ve gençlerimiz milli kimliğimiz uğruna mücadeleye başladılar. Gençlere en çok ekti bırakan ise Elçibey'in Bakü'ye dönmesi ve yeniden politikaya katılması oldu. Bundan başka bu dönemde Bakü'de yaşayan Güneyli ozan, Araz Elses'in Güney Azerbaycan'ın özgürlüğü için okuduğu şarkılar gençleri çok etkiledi. Bununla da biz Türk gençleri olarak, Azerbaycan davasını götürmeye başladık. Çok kısa bir zamanda Güney Azerbaycan'ın şehir ve köylerinden binlerce genç bizlere katıldı. Böylece, Azerbaycan gençleri İran düşüncesinden koparak, Azerbaycan ve özgürlük düşüncelerine doğru geldiler ve ana fikir Güney Azerbaycan'ın istiklali fikri oldu.

8 yıllık Cumhurbaşkanlığı döneminin ilk 2 yılında Hatemi mollaların halkın paralarını yemeleri, yolsuzluk olaylarından konuşması, halk için yeni ve cesur konuşmalardı. Ama Hatemi hiçbir zaman Türklerin hak ve hukuku ile ilgili konuşmadı. Yalnız bu dönemde Tebriz’de yayınlanan “Şems Tebriz” gazetesi Azerbaycan Türkleri’nin haklarıyla ilgili yazılar yayınlıyorlardı ve bu da gençlerimize çok etkili oluyordu. Bu gazetenin ömrü uzun olmadı. Birkaç sayıdan sonra yönetim gazeteyi kapattı.

Hatemi yönetime geldiğinde bizim için bir devrim o oldu ki, öğrenci dergileri hızla artmaya başladı. Sadece Güney Azerbaycan’da değil, İran genelinde üniversitelerde öğretim gören Türk öğrenciler Türkçe gazete ve dergiler yayınlamaya başladılar. Bu dönemde yaklaşık 70’e yakın öğrenci dergisi ve gazete yayınlamaya başladı. Yayınlanan dergilerde Türk milli kimliği, Fars asimilasyonu ve ırkçılığa karşı yazılar çoğunlukta idi. Bu dergi ve gazeteler yayına başladıktan birkaç sayı sonra birer-birer kapatılmaya başladı. Ama Türkçe olan yayınlar Ahmedinejat’ın döneminde daha hızlı kapatıldı. Kısa süre içinde kapatılmalarına rağmen, Türkçe yayınlanan dergi ve gazeteler 2006’de Mayıs olaylarında kendi etkisini gösterdi.

3.3.6.Hatemi, Ahmedinejat ve Ruhani’nin cumhurbaşkanlığı dönemini kıyaslarsak, hangisinin döneminde gazetecilik yapmak daha zordu?

İ.Savalan, bu kıyaslamayı şu şekilde yaptı. Hatemi dönemi basın için Ahmedinejat ve Ruhani döneminden daha özgür bir ortam vardı. Ruhani döneminde Farsça basına ortam daha da genişletilse de, Türkçe basına ise aksine çok kısıtlanmış durumdadır. Bunun nedenlerinden biri de, Ortadoğu, Türkiye, Azerbaycan ve İran Türkleri arasındaki etnik konularının günden güne güçlü ve ehemmiyetli bir aşamaya geçmesinden de kaynaklanmış olabilir. Bugünkü İran yönetimine göre, Türklük ve başka etnikler konusu İran'ın en kritik sorunlarıdır. Ona göre de, buna çok sorunlar yaratıyorlar. Basın açısından baktığımızda ise, Ahmedinejat döneminde basının susturulmuştur ve tam anlamında faaliyetsiz bırakılmıştır.

M.R.Heyet'in görüşü de benzerdi. Hatemi'den sonra ister Ahmedinejad, isterse de Ruhani döneminde gazetecilik faaliyetleri çok kısıtlandı. Ahmedinejad döneminde birçok reformcu dergi ve gazete çeşitli bahanelerle kapatıldı. Türkçe öğrenci dergilerinin yayını büyük ölçüde engellendi. Muhafazakar gazete ve dergilerin sayısı arttı ve devam eden Türkçe dergilere, özellikle de Varlıq Dergisine daha çok baskı uygulanmaya başladı. Basın için İran İslamî Kültür Bakanlığı tarafından daha uygun fiyata verilen kağıt, eşitsiz bir şekilde yandaş dergi ve gazetelere verilmeye başladı. Varlıq Dergisi gibi yayın organları ise bu dağıtımın dışında bırakıldı.

Ruhani döneminde yine reformcu basın canlandı. Son kırk yılda ne zaman reformcular güçlenmişse, Türk düşmanlığı da artmıştır. Dolayısıyla Türkçe yayınlar ister muhafazakarların isterse de reformcuların döneminde farklı biçimlerde ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Ruhani döneminin bir diğer özelliği, paralelciliktir. Daha önce de örnekleri olan bu durum, Ruhani'nin cumhurbaşkanlığı görevine gelmesinden sonra daha da artmıştır. Bu dönemde Varlıq Dergisinin Dr. Cevat Heyet'in vasiyeti esasında İran'da yayınına sürdürmesine izin verilmediği halde, Ankara'da yayınlanıp İran'a gönderilen bu dergiye paralel olarak devlet destekli "Ana Varlıq" dergisi neşredilmektedir. Ancak bu dönemde Urmiye'de faaliyete başlayan ve oldukça başarılı olan "Yol Press" haber sitesini, olumlu bir örnek olarak göstermek mümkündür.

U.Hatemi, bu üç dönemi kıyaslayarak, gazeteciliğin en zor yıllarının Ahmedinejad dönemi olduğunu belirtti. Ahmedinejad, Hatemi hükümetinin basın konusunda yaptığı bütün gelişmelerin önünü kesere basın özgürlüğünün neredeyse sıfırladı. Onlarca gazete ve dergi kapatıldı. Birçok gazeteci işten atıldı veya tutuklanarak hapis cezalarıyla çarptırıldı. Ahmedinejad'ın muhafazakar hükümeti döneminde basının tekrara devlet tekelinde girdiğini ve ifade özgürlüğünün neredeyse tamamen yasaklandığını söyleyebiliriz. Bazı Reformcu grupların da desteğiyle cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Ruhani döneminde ise basın çok çetrefilli bir dönem geçirmiştir. Hatemi döneminin az olsa bile özgürlüğünün tamamı bu dönemde yoktu, ancak Ahmedinejad dönemi kadar da baskıcı olmadığını söyleyebiliriz. Bu dönemde gazetecilikle ilgili en önemli gelişmelerin başında internet ve sosyal medyanın yaygınlaşmasıdır. Basın tarihinde Ruhani döneminde olduğu kadar internet kullanılmamıştı. İşten atılan veya faaliyetleri yasaklanan birçok gazeteci bu dönemde sosyal medya aracılığıyla maddi karşığı olmasa bile mesleklerini yapmaya çalıştılar. Özellikle facebook, telegram ve daha sonra instagram gibi sosyal medya araçlarını kullanan gazeteciler düşüncelerini dile getirmeye çalışmışlardır. Son iki yılda İran siyasi gündeminde sürekli dile getirilen telegram kanallarının etkinliğinde gazetecilerin büyük rolü olduğunu söyleyebiliriz.

Babek Şahed'e göre, Ahmedinejad dönemi daha zordu. "Çünkü yargı ve güvenlik güçleri adeta hiçbir şeye tahammül etmeyip en ufak eleştiriyi çelik yumruk, cezaevi ve işkenceyle cevap veriyorlardı. Ruhani döneminde açılım bekleniyordu ancak beklenen açılım gerçekleşmedi ve sadece Ahmedinejad dönemine göre hafif bir yumuşama yaşandı. Yani Ruhani verdiği vaatleri yerine getirebilmeyerek birçok sıkıntı Ahmedinejad döneminde olduğu gibi hâlâ devam etmektedir. Hatemi dönemi bu iki döneme göre daha açık bir atmosfere sahipti."

Aslan Soltani: Genel bakarsak, Hatemi'nin yönetiminin ilk 4 yılı normal oldu. Ama ikinci 4 yılı ise tam tersine berbad ve reformdan tam uzak oldu. Buna göre de, 2005'de halk din adamı olmayan birini, Ahmedinejat'ı Cumhurbaşkanı seçti. Onun yönetim yılları ise daha da berbad oldu. Bu da onu gösterdi ki, İran'da Cumhurbaşkanı değişse de, sistem aynı olduğu için, halkın taleplerini yapamadığı gibi, halka da zulmediyordu.

SONUÇ

Tezimizde, uzun süreli araştırmalarımızı ortaya koyduk. Sonuç olarak; İran'da 192 yılından sonra Kacar Hanedanı'nın yönetimine son verilmesiyle, Gerek Pehlevi döneminde, gerekse Humeyni'nin devriminden sonra Güney Azerbaycan Türkleri her dönemde ifade özgürlüklerini kullanmak istemişler fakat her seferinde İran'da Türk nüfustan çok daha az olan azınlıklara verilen kadar haklarını alamamışlardır.

Hiyabani, Settar Han, Bagir Han ve Pişeveri'nin verdiği bağımsızlık mücadeleleri esnasında kısa süreli çıkarılan gazete ve mecmualar, Türklerin taleplerini tam anlamıyla karşılamıştır. Ancak özellikle Azadistan adlı Güney Azerbaycan devletinin yıkılması ve Pişeveri'nin başarısının uzun olmaması sonucunda Türklerin anadilde eğitim, İran'da her ulusla eşit haklara sahip olma gibi talepleri uzun soluklu olamamıştır. Fakat Güney Azerbaycan'da Kuzey Azerbaycan (Azerbaycan Cumhuriyeti) ile birleşme ülküsü her daim var olmuştur.

1946 yılında Pişeveri yönetimindeki Azerbaycan Hükümeti yıkıldıktan sonra İran rejimi, Türkçe basılan ve milli harekete öncülük eden gazeteler ve kitapları toplatıp yakmıştır. Ancak bütün bu baskılar Türklerin daha da alevlenmelerini sağlamıştır. Bu durum, İran rejimi tarafından büyük bir tehlike olarak görülmüş, İran'ın yakın tarihinde büyük çapta krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aslına bakarsak; özellikle

Karikatür Krizi'nde bilinçli bir şekilde tahrik edilen Türkler, basın-yayın yoluyla haklarını aramak için girişimlerde bulunmuşlar ve bu durum Güney Azerbaycan'da çok sayıda gazeteci ve aydının milliyetçi aktivist olmasını sağlamıştır. Bilhassa 1979 yılında basılan Varlık dergisinde eserleri yayımlanan M. Şehriyar, Güney Azerbaycan Edebiyatı için çok önemli eserler vermiştir. Azerbaycan folkloru için yapılan araştırmalara da kültür-sanat yayınlarının katkısı büyüktür.

Urmıye'de 1979'da yayımlanan Ulduz'un kapatılması sonrasında İran Devrimi nedeniyle Güney Azerbaycan matbuatı belli bir dönem etkisini yitirmiştir diyebiliriz.

Esasen Pehlevi döneminde de Türklere yönelik baskı olmuşsa da devrimden sonra Türk basınına ciddi anlamda sansür ve baskı uygulanmıştır. 1990 yılına kadar Türk matbuatı faaliyetlerine bu baskı yüzünden devam edememiştir.

1991 yılında Kuzey Azerbaycan'ın bağımsız olmasıyla birlikte Güney Azerbaycan'da da basın-yayın ve milli hareket artmıştır. Özellikle 1991-2000 yılları arasında karikatür ve satirik edebiyatın yükselişte olduğunu görüyoruz.

Batı ve dünya medyası'nın reformist¹⁶⁸ adlandırdığı Muhammet Hatemi'nin 1997-2005 yılları arasındaki iktidarında başlangıçta sergilediği kısmen serbest ve Rafsancani dönemine nazaran özgürlükçü tavrı Ulduz dergisiyle birlikte diğer Güney Azerbaycan dergilerinin de yeniden yükselişe geçtiği dönem olmuştur. Ancak bu dönem fazla uzun sürmemiş, yargının muhafazakârların elinde olması sebebiyle Rafsancani devrindeki baskıyı aratmayacak şekilde baskı uygulanmıştır. 1999 yılında çıkarılan yasa ile anlaşılmıştır ki, söz konusu rejime karşı olan ve Humeyni'nin getirdiği sistem aleyhtarı olan hiçbir yayına izin verilmeyecektir.

¹⁶⁸ <https://www.reuters.com/article/us-iran-rouhani-khatami/irans-president-praises-ex-leader-khatami-defying-media-ban-idUSKCNOW91ZT> (erişim 15 Eylül, 2019)

Tezin son bölümünde soruları cevaplayan gazeteci ve yazarların yanıtlarından da görülüyor ki, Hatemi ne kadar da liberal ve “özgürlükçü” olsa da, İslam rejiminin sisteminin kurallarını asla çiğneye bilmedi.

Dini lider Ayetullah Hamaneyi, özellikle Türklerin anadilde neşrettikleri kitap, dergi ve gazetelerin yasaklanmasını sağlamış, reformculuk vaadiyle gelen Hatemi iktidarını işlevsiz hale getirmiştir. Bu da İran’da dini rejimin siyasete yön verdiğinin ve kanun koymak için tek başına yeterli olduğunu göstermektedir.

Hatemi’nin pasif tutumu nedeniyle 50’den fazla gazetenin kapatılması, Güney Azerbaycan basınının da susturulmasına neden olmuş ve 2001 yılında ikinci Cumhurbaşkanlığı döneminde de devam etmiştir. Kitle iletişim araçlarının günümüzdeki kadar yaygın olmamasının da etkisiyle sadece Türk basını değil, rejim karşıtı olan bütün basın-yayın organları baskıya maruz kalmıştır. Gazetecilerin ortada bir delil yokken hapse atılmaları ve öldürülmeleri nedeniyle kısa süre için de olsa İran halkının haber alma özgürlüğünü engellemiştir.

Hatemi’nin son döneminde internet yeni yeni yaygınlaşmaya başlamış ve insanlar haberlere ulaşabilmek ve devletin yayın organlarıyla mukayese edebilmek için imkan bulmuşlarsa da, başlangıçta Farsça sitelerin azlığı nedeniyle bu imkan kısıtlı olmuştur. 2005 yılından sonra kitle iletişim araçlarından en önemlisi olan internetin yaygınlaşmasıyla, gazete ve dergi sansürü internete taşınmıştır. Ancak yine de gazeteci İbrahim Savalan’ın belirttiği üzere Hatemi devri sansürü, Ahmedinejat ve Ruhani dönemlerine nazaran daha azdır. Özellikle 2011 yılında Urmu Gölü’nün kurutulması meselesinde İran basını konuya tamamen duyarsız kalmış ve gelişmeler ancak internetten takip edilebilmiştir. Bunun yanı sıra futbol takımı Tractor’un maçları ve taraftarlarının sloganları hem yabancı basında hem de Türk basınında büyük yankı uyandırmıştır. Bunda sosyal medyanın rolü büyüktür.

Hatemi’ni ve Cumhurbaşkanlığı yaptığı 8 yıllık incelediğimizde gördük ki, her ne kadar liberal düşünceli ve liberal değimli bir lider olsa da, İslam rejminin sisteminin kuralları çerçevesinden asla kenara çıka bilmiyor ve o sistemin Fars olmayan, özellikler Türklere karşı tutumunu ve tavrını deva ettiriyordu. Burdan bu sonuça varılıyor ki, İran’da Cumhurbaşkanları değışse de, Türklere ,Türk dili ve Türk dilli medyaya karşı tutumları küçük farkları göz önüne almazsak hep aynı kalıyor.

Sonuç olarak; Güney Azerbaycan’da ifade özgürlüğünün elde edilebilmesi için neredeyse 100 yıldır verilen mücadelede çok sayıda gazeteci ve aktivist tutuklanmış, barışçıl yollarla hak arama ve düşünce ifade etme girişimleri baltalanmıştır.

KAYNAKÇA

Abrahamian E,Modern İran Tarihi,İş Bankası Kültür yayınları,İstanbul 2011,s. 67

Akgül Hüseyin, Azınlık Kavramı: Azınlıklarla İlgili Düzenlemeler, Azınlık Kavramı ile ilgili Temel Sorunlar ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Azınlıklara Bakış, Akademi Kitabevi, İstanbul2003, s.9.

AKKOYUNLU, Eser Nilüfer, “İslam Devrimi’nin İran Siyasal Hayatı Üzerindeki Etkisi”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Programı, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2009. Sayfa 76

Ali Şahin, İran’ın eski solcu örgütü: Hakkın Mücahitleri Örgütü Kimdir?, 13 Eylül, 2017, <https://kafkassam.com/iranin-eski-solcu-orgutu-halkin-mucahitleri-orgutu-kimdir.html>

Aliyarlı Süleyman, Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan yayınları, Bakü 1996, s.151.

Alp Adem, 1979 İran İslam Devrimi ve Terörizm, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2015, s.56

Alp Adem, 1979 İran İslam Devrimi ve Terörizm, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara-2015, s. 100

Ay Aysel & Aydoğan Filiz, Çokkültürlülük Bağlamında Türkiye’de Çokkültürcü Medya ve TRT Kürdi, İnsan&İnsan (3/9, Yaz/Summer 2016), s.3

Azeri Ali , Azadistan Devleti ve Şeyh Muhammed Hiyabani,Yayın tarihi yok, Ankara,s.263

Batur Melike,Kitle iletişim Özgürlüğü,Turhan Kitabevi, Ankara 2006, s.10

Bayat Asef, İslam’ı Demokratikleştirmek Toplumsal Hareketler ve Post-İslamcı Dönüş, İletişim yayınları, İstanbul-2015, S. 202

Cleveland W.L.,A History of the Modern Middle East, Westview Press,2009 ,s.329

Cleveland W.L.,A History of the Modern Middle East, Westview Press,2009 ,s.332

Cleveland W.L.,A History of the Modern Middle East, Westview Press,2009 ,s.473

Çelebi N.O (2012), İran İslam Devriminde Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa’nın rolü. Yayılanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul. Sayfa 43

Çelebi N.O, İran İslam Devriminde Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa’nın rolü, yayılanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul 2012, s. 46

Dabashi Hamid, İran: Kenetlenmiş halk, Metis yayınları, İstanbul 2007,s.173

Dabaşı Hamid,İran:Kentetlenmiş Halk, Metis yayınları, İstanbul 2008, s, 186

Depremi yaşadığı Karadağ bölgesinin plaka numarası 20’dir. Bu yüzden eylem için 20. dakika tercih edilmiştir.

Dereli Hilal, Hatemi dönemi İran dış politikasında karar alma süreci 1997-2005, yayılanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2010, s. 76.

Dereli Hilal, Hatemi dönemi İran dış politikasında karar alma süreci 1997-2005, yayılanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul-2010, s. 79

Dereli Hilal, Hatemi Dönemi İran Dış Politikasında karar alma süreci 1997-2005, yayılanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul-2010, S.89

Dr. Kafkasyalı Ali, İran Türkleri, Bilgeoğuz yayınları, İstanbul 2010, s. 87

Emrah Hüseyin Kurt, Ruhani dönemi İran dış politikası ve Türkiye ile ilişkiler, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2018, s.22

Emrah Hüseyin Kurt, Ruhani dönemi İran dış politikası ve Türkiye ile ilişkiler, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2018, S.23

Erdoğan, Mustafa, Liberal Toplum Liberal Siyaset, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1998. S.195

Erendor Metin, İran'da Türk Kimliği, Kamer yayınları, İstanbul 2018, s. 125

Erol Osman, İran'nın iç politikasında Azerbaycan Türkleri, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Koceli 2007, s.50

Erol, O.,İran İç Politikasında Azerbaycan Türkleri (1906-2006). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2007,s.14

Fars devleti olan ve araplar tarafından yok edilen Sasani devletinin başkenti.

Fekri A.A (2007)İran'da Aydınlanma ve Devrim: Sosyo-politik ve kültürel dönüşüm(1953-2006). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Sayfa 127

Güler Ahmet, Devrim sonrası İran dış politikası:1979-1997, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara-2010

Gündoğan Ünal, İran ve Ortadoğu, Liberte yayın grubu, İstanbul 2010. Sayfa 113.

Gündoğan Ünal, Ortadoğu ve İran, Liberte yayın grubu, İstanbul,2010. Sayfa.115.

Güney Azerbaycan İran Değildir

Hagigi Arzu, İran İslam Devrimi ve Değişen İran dış politikası, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Antalya 2018, s. 54

Hatemi Bilal, İran'da eşitsizlik, yoksulluk ve sosyal refah siyaseti, Maduniyyet dergisi, 1 sayı, 2019 1Ocak, s.21

Hatemi Bilal, İran'da İşsizlik, Yoksulluk ve Sosyal Refah Siyaseti, Maduniyyet dergisi, 1 sayı, Ocak 2019, S.28

Hatice Doğan,Tudehpartisi'nin 1979 İnan devrimindeki rolü.Yayınlanmamış yüksek lisans tezi,Ankara 2011,s16.

Hatice Doğan,Tudehpartisi'nin 1979 İnan devrimindeki rolü.Yayınlanmamış yüksek lisans tezi,Ankara 2011,s22

Hazar Zeyneb, Basın Özgürlüğü ve Ulusal Güvenlik, Gazi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi C.XVII, Y. 2013, Sayı 1-2, S. 1525

Hazar Zeynep, age, s. 1526

Heyet M.Rıza, 19. Yüzyıldan günümüze İnan'da basın-yayın hayatı,yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara-2005,S.16

Humar Sefer, İnan İslam Devrimi Sonrası Şii Hilalı, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul-2013,S.43

Humar Sefer, İnan İslam Devrimi sonrası şii hilali, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2013.s51

Hüseyinoğlu Pınar, İnan'da Ulema'nın sosyo-politik gücü (1921-2009) yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2009,s.97

Hüseyinoğlu Pınar, İnan'da ulemanın sosyo-politik gücü (1921-2009), yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2009, s.49

İbrahimov (Şahin) T. A. İnan Komünist Partisinin yaranması, Bakü,1963, s.178

İdris Mesut, Türkiye'de Azınlık Basına Bir Örnek Süryani Kadim Cemaatinin Yayımcılık Faaliyetleri: İdem dergisi örneği. Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi. İstanbul 2016. s.39

Kafkasyalı Ali, İnan Türkleri, Bilgeoğuz yayınları, İstanbul-2010, S.289

Kalafat Yaşar &Keskin Arif, "İranlılık Paradigmasının Çöküş Süreci ve Güney Azerbaycan Milli Hareketi'nin Yükseliş", Güney Azerbaycan Sosyal, Kültür ve Siyasi Araştırmalar Dosyası, Ankara-2005

Kautouzian Homa, State and Society in İnan:The Eclipse Of The Qajars and The Emergence Of The Pahlavis, I.B.Tauris Yayınları, Londra, 2000, s.70

Keneş Bülent, İnan Siyasetinin İç Yüzü, Timaş yayınları, 1. Baskı, İstanbul-2013, S. 256

Keskin A, Babek Kalesi Güney Azerbaycan Türk Milleti'nin öze Dönüş Töreni, Makale Toplusu, Ankara 2004

Keskin Arif, "Güney Azerbaycan Milli Hareketine Tarihsel Bakış", Genç Birikim dergisi, 11 Sayı. s. 10

Keskin Arif, "İranlılık Paradigmasının Çöküşü ve Güney Azerbaycan Millî Hareketinin Yükselişi", Stratejik Analiz,Mart 2004, Sayı 47

Keskin Arif, "İranlılık Paradigmasının Çöküşü ve Güney Azerbaycan Millî Hareketinin Yükselişi", Stratejik Analiz,Mart 2004, Sayı 47

Keskin Arif, Fars milliyetçiliğinin üç dalgası, "İranlılığa" giden yol, Güney Azerbaycan Sosyal, Kültürel ve Siyasal Araştırmalar dosyası, Sayı:5, Doğu Kütüphanesi, Ankara 2005, s.29

Khosrokhavar F. & Roy O, İnan: Bir devrimin tükenişi, Metis yayınları, 3 Baskı,İstanbul Ocak 2018, s.28

Kurt Hüseyin Emrah, Ruhani Dönemi İnan Dış Politikası ve Türkiye ile İlişkiler, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara-2018,S.26

Mammedli Pervane, age., S.109

Mammedli Pervane, Cenubi Azerbaycan metbuat tarihi, Elm yayınları, Bakü-2009, S.16

Mill. J. S.,Özgürlük Üzerine, Oda yayınları 4 baskı, İstanbul, Aralık 2015. s.26

Muhammed Rıza Şah'ın FBI ve Mossad ile birlikte 1957'de kurduğu gizli istihbarat kurumu.5 bin düzenli ajanı olduğu bilinmekteydi. (Abramian, Modern İnan Tarihi, sayfa 166)

Murat Şahin, International Symposium on Continuity & Change in North Africa, Turkey and Iran April 20-22, 2017, Ankara, s.85

Oğuz Sami &Çakır Ruşen, Hatemi'nin İran'ı, İletişim yayınları, İstanbul 2000, S.155-157

Orhan Baskın, Türkiye'de azınlıklar,kavramlar,iç mevzuat, içtihat, uygulama, TESEV yayınları İstanbul 2004,s.11

Ören Mehmet Metin, İran Türkleri Hürriyet Hareketleri, Mars matbası yay, 1980, s.80

Pehlevi Şahı Rıza şahın ilk oğlu. 1919 yılının 26 Ekiminde ülkenin Kuzeyinde yerleşen Sadabadsarayında doğuldu.Batılı ülkelerin, özellikle ABD'nin yardımı ile 16 Eylül 1941'de Pehlevi sülalesinin şahı ilan edildi.1979'da Devrim başlarken tedavi amacıyla İran'ı terk etmiş ve 1980'de Mısırda ölmüştür.

Poorbager Gulamreza, İran'da 1979 devriminden sonra egemenlik ve siyasal iktidar, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2007, S.53

Ramazani İbrahim, Traktör isyanı, yayınlanmamış doktora tezi,Ankara 2015,s. 89

Ramazani İbrahim,agt., s.97

Ray Takeyh, Gizli İran: İslam Cumhuriyeti'nde Güc ve Paradoks, Çev.Cem Küçük, Ekvador yayınları, İstanbul 2007., S. 66

Rezmi Maşallah, “Azerbaycan ve Conbeşe Terfdarane Ayetullah Şerietmedari Dar Sale” 1358[Farsça]. (Azerbaycan ve 1980 Yılında Ayetullah Şeratmedari Yanlılarının Hareketi), Tribun yayınları, Stokholm–2000, s.35

Sami Oğuz, Gülümseyen İslam: Hatemi'nin Ağzından İran'da değişim, Metis yayınları, İstanbul-2001, s. 87-90

Sarıkaya Yalçın, Geçmişten günümüze İran, DPAM Rapor No:2, Ankara 2012,s.12

Sarıkaya Yalçın, Geçmişten günümüze İran, DPAM Rapor No:2, Ankara 2012,s.15

Sarıkaya Yalçın, Tarihi ve jeopolitik boyutlarıyla İran'da milliyetçilik, Ötüken yayınları, İstanbul 2008, s. 224

Sarıkaya Yalçın. “İran'da Milliyetçilik”. Ötüken yayınları, İstanbul 2008. Sayfa 201

Shaffer Brenda. “Sınırlar ve kardeşler: İran ve Azerbaycanlı kimliği”.İstanbul Bilgi üniversitesi yayımları, İstanbul 2008. s. 161

Şahtepe Zeynep, Devrim sonrası İran’da muhafazakar-reformist ayrışmasının dış politikaya yansımaları, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa-2015,S. 77

Tagıyeva Şevket, Rehimli Ekrem, Bayramzade Samed, “Güney Azerbaycan”, Orhan yayımları, Bakü 2000, s.165

Tagıyeva Şevket, Rehimli Ekrem, Bayramzade Samed, Güney Azerbaycan, Orhan yayımları, Bakü, 2000, s. 153

Talimciler Ahmet, Futbol Değil İş: Endüstriyel Futbol, Kuram ve Araştırma Dergisi, G.Ü. İ. F, Sayı 26, 2008,s.58

Uzun Enver, İran Türk Basınının 200 yılı (1814-2014), Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon-2014, S.24.

Yegin Abdulla, İran Siyasetini Anlama Klavuzu, Seta yayımları, Ankara-2013.S.44

Yegin Abdulla, İran Siyasetini Anlama Klavuzu, Seta yayımları, Ankara 2013.S.44

Yurdakurban İsmail, Devrim Sonrası İran Dış Politikası, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Konya-2007, S. 118

İnternet Kaynakları

<http://araznews.org/tr/?p=746> (erişim, 20.03.2018)

<http://araznews.org/tr/?p=746> (erişim, 20.03.2018)

<http://guneysesesi.blogspot.com/2011/09/adappn-bildirisi-iranda-urmu-golu.html>(erişim,15.03.2018)

http://musavat.com/news/son-xeber/iran-televiziyasi-azerbaycan-turklerini-tehqir-etdi-video_303957.html (erişim, 20.03.2018)

<http://portal.azertag.az/az/node/4144> (erişim 03.03.2019)

<http://www.achiq.org/yazi%204/pm%202dL.pdf> (erişim 03.03.2019)

<http://www.azerbaycankulder.org/icerik/guney/bulten2.pdf>(erişim, 20.03.2018)

<http://www.azerbaycanli.org/az/page1345.html>(erişim, 20.12.2018)

<http://www.barikat-lar.de/barikat/6/cogun.htm>

http://www.bbc.com/persian/iran/2013/02/130227_mgh_magazine_iran_journalism_in_history_part2.shtml (erişim, 04.04.2019)

<http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4225/iran-da-reform-hareketinin-gelecegi#.XJzcrvkzbIX> (erişim, 29.03.2019)

http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf (erişim 26.02.2019)

<http://www.roozonline.com/persian/news/newsitem/article/-9487bc01f3.html> (erişim, 04.04.2019)

<http://www.sorgulamazamani.com/tr/makale/turklukbilimi/165/azerbaycan-milli-hokümetinin-quruluşu-ve-dil-politikasi/#.W3xzYegzaM8>(erişim, 20.03.2018)

<http://www.wikizeroo.net/index.php?q=aHR0cHM6Ly9hei53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvVMmZY8mZZGTDvGQ> (erişim 04.03.2019)

http://www1.rfi.fr/actufr/articles/066/article_37089.asp(erişim. 25.02.2019)

http://www1.rfi.fr/actufr/articles/070/article_39445.asp (erişim 24.02.2019)

https://az.wikipedia.org/wiki/Traktor_Sazi_FK(erişim, 21.03.2018)

<https://fr.wikipedia.org/wiki/Multiculturalisme>(erişim, 20.03.2018)

<https://guneyazerbaycanlilar.blogspot.com/2010/02/babek-kalesi-yuruyusu-ve-guney.html>(erişim, 20.03.2018)

<https://rsf.org/fr/actualites/huit-ans-de-mandat-de-mohammad-khatami-bilan-et-recommandations-sur-la-liberte-de-la-presse> (erişim, 04.04.2019)

<https://rsf.org/fr/actualites/huit-ans-de-mandat-de-mohammad-khatami-bilan-et-recommandations-sur-la-liberte-de-la-presse> (erişim, 04.04.2019)

<https://rsf.org/persan/news/-/آزادی-توصیه-برای-آزادی-هشت-سال-ریاست-جمهوری-محمد-خاتمی-ترازنامه-و-توصیه-برای-آزادی>
بیان و مطبوعات در ایران (erişim, 04.04.2019)

https://web.stanford.edu/group/sjir/6.1.04_siddiqi.html (erişim, 30.03.2019)

https://web.stanford.edu/group/sjir/6.1.04_siddiqi.html (erişim, 30.03.2019)

<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-22921680> (erişim 27.02.2019)

https://www.dw.com/fa-ir/تظاهرات-در-تبریز-در-اعتراض-به-وضعیت-در-یاچه-ارومیه/a-6492088?fbclid=IwAR2296yyUuOIQ8LYJSrrneOVzitKnoOIZq09_CfwQD7VhmRgpSf47EaAlvU(erişim, 15.03.2018)

<https://www.dw.com/tr/tarih-iran-abd-ili%C5%9Fkilerini-kesen-rehine-dram%C4%B1/a-2525812>(erişim, 20.12.2018)

<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/azerbaycan-iran-munasibetleri-m10271> (erişim, 28.03.2019)

<https://www.letemps.ch/societe/gens-mohammad-khatami-president-philosophe> (erişim 22.02.2019)

<https://www.nouvelobs.com/rue89/rue89-monde/20130615.RUE7032/qui-est-le-moderne-hassan-rohani-nouveau-president-de-l-iran.html> (erişim 27.02.2019)

<https://www.youtube.com/watch?v=Ih03v22D5IE&t=1s>(erişim, 23.03.2018)

ÖZET

1828'de parçalanmış Azerbaycan'ın bu gün İran sınırları içerisinde olan Güney Azerbaycan'da ifade ve basın özgürlüğü kavramından yola çıkarak, reformcu Cumhurbaşkanı olarak bilinen Muhammet Hatemi'nin 8 yıllık (1997-2005) yönetimi döneminde Güney Azerbaycan basınının durumunun incelendiği bu araştırma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Güney Azerbaycan Milli Hareketi'nin tarihinden, onun günümüze kadar geçtiği yollardan ve gelişmelerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde, İran'ın çağdaş tarihinden, İslam Devriminden ve Muhammet Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı dönemi ve onun politikaları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, Güney Azerbaycan'ın basın tarihinden, Hatemi döneminde basın alanında uygulamalardan ve Hatemi'nin 8 yıllık yönetimi döneminde Güney Azerbaycan'da basının durumunu daha iyi anlamak için bu dönemde Güney Azerbaycan'da gazeteci olarak çalışmış kişilerle röportaj yaparak, dönem onların yorumlarıyla anlatılmıştır. Anahtar Kelimeler: Güney Azerbaycan, Muhammet Hatemi, İran, Güney Azerbaycan Basını

ABSTRACT

This dissertation, in which the situation of the Azerbaijani media in the period of 8 years (1997-2005) of Muhammad Khatami, who was known as the Reformist President, was examined in the context of the freedom of expression and media freedom in South Azerbaijan, which is part of Iran, which was divided in 1828, consists of three main parts. In the first chapter, the history of the South Azerbaijani National Movement and its progresses have been mentioned. In the second chapter, the contemporary history of Iran, the Islamic Revolution and the Presidency of Muhammad Khatami and his policies were handled. In the third chapter, by interviewing people who worked as journalists in South Azerbaijan during this period, in order to better understand the state of the press in South Azerbaijan during the period of the media history of South Azerbaijan, during the Khatami period and during the 8 year rule of Khatami, It is revealed.

KeyWords: South Azerbaijan, Muhammad Khatami, Iran, The media of South Azerbaijan.